

..... *Neerlandica*

Jaargang 43
nummer 3
oktober 2005

Extra Muros

..... *Inhoud*

- Gerard de Vriend
1 *Over literatuuronderwijs*
- Carl De Strycker
15 *Een zoon van Boon. Over de poëtica van Dimitri Verhulst*
- Roland Willemyns
27 *Verkavelingsbrabants. Werkt het integratiemodel ook voor tussentalen?*
- P. de Kleijn
41 *Nederlands voor de lager, de middelbaar en de hoger opgeleide. Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*
- Marion Boers
49 *Verloren verleden? Kroniek cultuur en maatschappij*
- Bart Vervaeck
59 *Tekst als context en constructie. Kroniek van de literatuurwetenschap*
- Jaap Goedegebuure
68 *Moderne familieromans. Kroniek van het proza*
- Besprekingen en aankondigingen
74 *Nederlands-Indonesisch woordenboek (Reinier Salverda); Prisma Wortubuku fu Sranantongo (Lila Gobardhan-Rambocus); Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw (Piet Couttenier); Noordoostpassanten. 400 jaar Nederlandse verhaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba (Dick Boukema)*
- In memoriam
82 *Walter Lagerwey (1918–2005)*
- Widjajanti Dharmowijono
83 *Nummer zeven*
- 84 *Auteursinformatie NEM 3, 2005*

..... *Over literatuuronderwijs*

1. *Voorschriften en adviezen*

Als je het literatuuronderwijs in het voortgezet onderwijs wilt beschrijven, dien je er rekening mee te houden dat het een onderdeel is van het moedertaalonderwijs. Dat was zeker het geval voor het onderwijs dat *Bildung* nastreefde, ofwel cultuuroverdracht als doelstelling had. In die situatie was het vanzelfsprekend dat kennismaking met vaderlandse literatuur deel uitmaakte van het moedertaalonderwijs. Bovendien blijkt dat het vakonderdeel niet alleen het culturele erfgoed vertegenwoordigt: 'literatuur' wordt ook ten voorbeeld gesteld bij het (leren) gebruiken van de moedertaal. Mijn beschrijving richt zich vooral op de opvattingen over het literatuuronderwijs in Nederland. Ik vestig de aandacht op de aard van de publicaties over het Nederlandse (moedertaal- en) literatuuronderwijs en op de ontwikkelingen in het denken over dat onderwijs. Vervolgens beschrijf ik de stand van zaken op dit moment en ik probeer die in verband te brengen met ontwikkelingen van het literatuuronderwijs buiten Nederland.

Tot voor kort waren er overigens maar weinig wetenschappelijke gegevens bekend over het literatuuronderwijs in het Nederlandse voortgezet onderwijs. Dat is vreemd, omdat in het onderwijsveld van het begin af aan geklaagd is over de inhoud en de organisatie van het moedertaalonderwijs, waarvan het vakonderdeel 'literatuur' zoals gezegd steevast deel uitmaakte. Dat had de aanzet kunnen zijn voor onderzoek naar de feitelijke gang van zaken in de literatuurles of naar de opzet en de inhoud van het curriculum, zodat er oplossingen konden worden bedacht voor de ondervonden problemen. Maar dat werd niet of nauwelijks gedaan.¹ Vandaar dat de empirische gegevens waarover we beschikten voornamelijk bestaan uit ervaringen van leraren en schoolleiders. Vanaf het begin, direct na de officiële instelling van het literatuuronderwijs,² maakten zij hun onvrede over het gebrek aan methodiek en didactiek in het moedertaalonderwijs kenbaar. Maar de bezinning op het moedertaalonderwijs begon toch al aan het eind van de negentiende eeuw.³ In 1893 introduceerde Kalff het denken over de methodiek van het moedertaalonderwijs en Van den Bosch pleitte in hetzelfde jaar voor een ánder moedertaalonderwijs. Met hun brochures begon als het ware de vakdidactiek van het moedertaalonderwijs. De auteurs werkten beiden als leraar in het voortgezet onderwijs en dat verklaart de reflectie op het moedertaalonderwijs. Ook andere geschriften uit de eerste helft van de

twintigste eeuw, bevatten vooral methodische adviezen en didactische voorbeelden uit de eigen onderwijspraktijk van de auteurs. Schoolleiders en leraren beoogden adviezen te geven aan collega-docenten. Er was behoefte aan reglementering en uniformering. In de jaren dertig vond de roep daarnaar gehoor bij de rijksoverheid, die een commissie van deskundigen uit het universitaire en het middelbaar onderwijs samenstelde. Deze commissie-Van den Ent bracht in 1941 een rapport uit: *Het onderwijs in de Nederlandse Taal- en Letterkunde op de middelbare school* (Van den Ent 1941). Twintig jaar later inspireerden onder andere taaldocenten vanuit hun organisatie *Levende Talen* de leden van de commissie-Van Dis tot het publiceren van *Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal* (Van Dis 1962).

Je zou de rapportages van deze commissies kunnen beschouwen als een synthese van in de onderwijspraktijk vigerende opvattingen over het moedertaalonderwijs.⁴ Ze komen ook in opzet overeen: in beide gevallen tref je besprekingen aan van de onderdelen van het als eenheid geconcipieerde moedertaalonderwijs, met didactische uitwerkingen voor de diverse vakonderdelen. Zo behandelt het rapport-Van den Ent de vakonderdelen lezen, spreken, spraak-kunst, stijl- en stelonderwijs én letterkundeonderwijs.

Evenals de gepubliceerde adviezen aan collega's zijn het rapport-Van den Ent en de *Didactische handleiding* voorschrijvend van aard. Ze gingen functioneren als hulpmiddel voor docenten Nederlands bij het vormgeven en inrichten van hun onderwijspraktijk, dus onder meer voor de opzet van hun literatuuronderwijs. De handleiding van Van Dis c.s. stond bijvoorbeeld jarenlang op het programma van (universitaire) lerarenopleidingen. Een van de weinige *beschrijvende* studies over het moedertaalonderwijs is *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden* (De Vos 1939). De Vos gaf een historisch-kritisch overzicht over de methoden in het voortgezet onderwijs in Vlaanderen en Nederland. Pas in de jaren negentig hebben andere onderzoekers het vakonderdeel literatuuronderwijs verder in kaart gebracht.

2. Het literatuuronderwijs in kaart gebracht

Bij de bestudering van het literatuuronderwijs zijn wet- en regelgeving van belang. Zo is er een wettelijk kader dat, voor sommige schooltypen, voorschrijft dat er literatuuronderwijs moet zijn. De onderwijswet van Thorbecke bepaalde bijvoorbeeld dat er op het nieuwe schooltype hbs (hogereburgerschool) les zou worden gegeven in Nederlandse literatuur, iets wat niet gold voor de huishouden en industriescholen, een schooltype dat eveneens door de wet-Thorbecke was ingesteld. Uit de bepalingen van de onderwijswetgeving kun je de achterliggende opvattingen over onderwijs traceren terwijl de geformuleerde onderwijsdoelen inzicht geven in de beweegredenen voor het vormgeven van, bijvoorbeeld, het schoolvak Nederlands.

Omdat de Nederlandse wetgever niet wilde schoolmeesteren, bleven de voorschriften beperkt. Dat betekende: veel speelruimte voor de docenten, die hun vrijheid overigens niet altijd als positief hebben ervaren. Juist daarom

kwamen uit het onderwijsveld methodische en didactische adviezen ten behoeve van collega's. Het bestuderen van dit soort publicaties levert de onderzoeker inzicht op in de destijds (blijkbaar) *gewenste* onderwijspraktijk, zeker wanneer die publicaties als handleiding werden gepresenteerd of als leerboek functioneerden. Ook het onderzoek naar schoolboeken kan informatie opleveren over de onderwijsideologie die men aanhing.

Na 1990 verschenen er enkele studies over het Nederlandse literatuuronderwijs, die gebaseerd zijn op het *beschrijven* en *interpreteren* van zulk bronnenmateriaal. Ze gebruikten de wettelijke voorschriften, de pleidooien voor beter of ander moedertaalonderwijs, de beschrijvingen van de eigen lespraktijk, de instructieve rapporten en handleidingen, etc. om inzicht te verkrijgen in het literatuuronderwijs. Een van de eersten die dit materiaal bestudeerde was Van de Ven, die in 1990 '*Het nut van het nutteloze*' publiceerde, een overzicht van het denken over literatuuronderwijs. Van de Ven wees direct op een belangrijk probleem bij het onderzoek naar (literatuur)onderwijs: als onderzoeker beschik je voornamelijk over voorschriften, adviezen en handleidingen, zeker als het om onderwijssituaties uit het verleden gaat. Je dient dan ook te beseffen dat deze bronnen slechts de 'retoriek' van het onderwijs tonen, de onderwijspraktijk krijg je nauwelijks te zien.

Van de Ven trof 'visies op literatuuronderwijs' aan in het soort publicaties waar ik in de vorige paragraaf naar verwees. Op basis van die citaten zocht hij een grote lijn in de discussie over literatuuronderwijs en hij maakte daarbij gebruik van concepten uit de wetenschapsfilosofie (Kuhn) en de onderwijs-sociologie van Matthijssen⁵. In zijn dissertatie, *Moedertaalonderwijs* (Van de Ven 1996), heeft hij zijn interpretatie uit 1990, met als uitkomst dat er een viertal 'definities' te traceren zijn in de discussie over literatuuronderwijs, uitvoerig uitgewerkt voor het moedertaalonderwijs in het algemeen. Hij betreft daarbij ook observaties van de situatie in het buitenland. Later kom ik nog terug op de door Van de Ven onderscheiden 'paradigma's' én op de situatie van het literatuuronderwijs in het buitenland.

In *Literatuuronderwijs als voldongen feit* (De Vriend 1996) passeren eveneens een aantal van de eerder genoemde bronnen de revue. Mij ging het vooral om het functioneren van het literatuuronderwijs als institutie, dus als een sociale organisatievorm die invloed had op het denken over en omgaan met literatuur. De invoering van de onderwijswetgeving-Cals, beter bekend geworden als de Mammoetwet, zorgde bijvoorbeeld voor professionalisering van het voortgezet onderwijs: de overheid installeerde onder meer adviesorganen voor de toetsing en de leerplanontwikkeling en riep een lerarenopleiding in het leven. Ik vroeg me ook af of het wenselijk was dat academische benaderingen en leerinhouden gekopieerd moesten worden naar het voortgezet onderwijs. Omdat ik me louter op de retoriek van het literatuuronderwijs concentreerde, leverden mijn bevindingen nauwelijks feitelijke informatie op over de onderwijspraktijk. Ik moest me beperken tot gissingen en eigen voorkeuren.

Dat geldt in veel mindere mate voor enkele andere dissertaties over literatuuronderwijs. Het materiaal waar *Canons in context* (Moerbeek 1998) op

berust, bestaat uit een flink bestand aan schoolboeken. De onderzoekster had zich, onder meer, afgevraagd of er een schoolcanon bestond: een groep teksten die in veel schoolboeken voorkwamen. In *Lezers, literatuur en literatuurlessen* (Dirksen 1995) is een lessenspakket ontwikkeld op grond van studies over lezersonderzoek en die reeks lessen was in de klas getest. Janssen verzamelde opvattingen van literatuurdocenten over hun vak, hun doelstellingen en hun onderwijspraktijk en beschreef haar bevindingen in *Literatuuronderwijs bij benadering* (Janssen 1998). Verboord ten slotte traceerde de effecten van (verschillende soorten) literatuuronderwijs in zijn proefschrift *Moet de meester dalen of de leerling klimmen?* (Verboord 2003). Onder andere blijkt dat leerlinggericht onderwijs een positief effect heeft op de leesfrequentie.

Nu het literatuuronderwijs vanuit deze verschillende perspectieven in kaart is gebracht, zijn er een aantal tendenties te signaleren over de huidige stand van zaken in de literatuurles. Zo zijn er verschuivingen van tekstgericht naar meer lezersgericht onderwijs en van een tekstbestuderende naar een meer tekstervarende benadering. Bovendien is er sprake van een verbreding van het tekstaanbod in de klas. Ten slotte is de doelstelling van het literatuuronderwijs veranderd: het verwerven van literaire competentie nam de plaats in van cultuuroverdracht.

Om duidelijk te kunnen maken wat er sinds de Mammoetwet veranderde, ga ik eerst in op de voorschriften van de *Didactische handleiding* van Van Dis. Dan behandel ik de situatie na 1968 en de laatste ontwikkelingen in de jaren na 1990. Ten slotte ga ik na of de Nederlandse situatie van het literatuuronderwijs uniek is. Een handicap is dat de meeste eerdergenoemde studies nauwelijks ingaan op het literatuuronderwijs buiten Nederland. Alleen Van de Ven deed dat wel. In zijn dissertatie beperkte hij zich echter niet tot het literatuuronderwijs en soms strekken de benaderingen van moedertaalonderwijs zich uit tot het basisonderwijs. Bovendien ontbreken, uiteraard, de meest recente ontwikkelingen. Naast de publicaties van Van de Ven beschikken we slechts over *Literatuur op school* (2002), waarin specialisten ingaan op de situatie van het literatuuronderwijs in enkele Europese landen.

3. *Cultuuroverdracht*

Je zou kunnen zeggen dat de *Didactische handleiding in de moedertaal* 'cultuuroverdracht' als doelstelling van het moedertaalonderwijs in het voortgezet onderwijs institutionaliseerde. Dat geldt dan in het bijzonder voor het literatuuronderwijs. Wat eigenlijk tijdens de hele geschiedenis van het literatuuronderwijs als vanzelfsprekend gold, was nu ook vastgelegd. Zo sprak het tijdens mijn eigen hbs-jaren⁶ vanzelf dat literatuuronderwijs bestond uit het bestuderen van karakteristieken van literair-historische perioden, meestal geïllustreerd door een bloemlezing met tekstfragmenten. Die literair-historische feitenkennis werd getoetst in schriftelijke overhoringen. Om voor het eindexamen te slagen was er, in ieder geval op de hbs,⁷ een flinke literatuurlijst 'door de eeuwen heen', die tijdens het mondeling ter sprake kwam. In het literatuuronderwijs deed je dus

kennis op óver literatuur en je las literaire werken die tot de canon behoorden. De vraag of je op deze manier tot lezer werd gevormd, was niet aan de orde.

Het moedertaalonderwijs zou volgens de *Didactische handleiding* gericht moeten zijn op het actief en passief beheersen van het Nederlands. De moedertaaldocent was in deze optiek onmisbaar, 'omdat de hantering en de actieve zowel als de passieve beheersing van het Nederlands de basis vormt waarop het onderwijs in alle andere vakken berust' (Van Dis 1962, 7). Die docent moest 'opgroeïende jonge mensen' brengen tot 'indringend, kritisch en eerbiedig lezen' en tot 'verantwoord en omzichtig formuleren', en 'hun oren en hun hart (...) openen voor de schoonheid van taal, zowel van de volkstaal in allerlei schakering als van de taal van auteurs tegen wie zij op mogen zien' (Van Dis 1962, 8).

Deze algemene opvatting is, zoals inmiddels gebruikelijk, uitgewerkt voor de verschillende onderdelen van het moedertaalonderwijs. Ons interesseert hier uiteraard vooral de doelstelling voor het literatuuronderwijs. 'Het doel van het onderwijs in de Nederlandse letterkunde bij het voortgezet onderwijs is de beleving en beschouwing van Nederlandse literatuur (...) en in verband daarmee het aanbrengen van enige kennis van haar geschiedenis' (Van Dis 1962, 100). Deze doelstelling plaatst de literatuur dus op de voorgrond en kent aan de literatuurgeschiedenis een dienende rol toe. De doelstelling zou moeten worden bereikt door de leerlingen in aanraking te brengen met 'werken die dominant zijn' in de Nederlandse cultuur. Met de literaire canon dus, want 'Die echt klassieke werken hebben als zodanig een leven en beweging in zich, die jonge mensen als de hunne kunnen herkennen' (Van Dis 1962, 103).

Het beoogde literatuuronderwijs was derhalve tekstgericht en de waarde van de canonteksten stond niet ter discussie. Het literatuuronderwijs moest het culturele erfgoed doorgeven, de te bereiken doelstelling was cultuuroverdracht. Uit het Van Dis-citaat kun je ook afleiden, dat leerlingen die in aanraking komen met canonteksten de waarde daarvan moeiteloos zullen herkennen. Je kunt je evenwel afvragen of dat niet louter verbale kennis opleverde, kennis over literatuur die niet veel te maken had met de eigen leeservaring van de leerling. Ofwel: het lijkt er op dat je vooral het oordeel van anderen leerde napraten en dat je eigen oordeel niet ter zake deed. Het is een situatie die bij de tekstinterpretatie wel 'his master's voice'-receptie wordt genoemd: in de klas zeggen leerlingen over een literaire tekst vooral datgene, wat de docent over die tekst wil horen, niet hoe ze die tekst zelf hebben ervaren. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat déze opvatting van cultuuroverdracht onder vuur kwam te liggen bij een latere generatie literatuurdidactici.

4. *Individuele ontplooiing*

De wet op het voortgezet onderwijs van minister Cals (1963), beter bekend als de Mammoetwet, zorgde voor een radicale verandering in de organisatie van het schoolsysteem in het voortgezet onderwijs. Er kwamen bijvoorbeeld nieuwe schooltypen, zoals havo (hoger algemeen voortgezet onderwijs) en vwo (voorbe-

reidend wetenschappelijk onderwijs), en het voortgezet onderwijs begon voortaan voor elke leerling in de brugklas. In het spoor van de mammoet werd het onderwijsveld geprofessionaliseerd. De overheid riep onderwijsadviesorganen in het leven, zoals de Stichting leerplanontwikkeling (SLO) en het Centraal instituut voor toetsontwikkeling (CITO) en stelde een nieuwe lerarenopleiding in. Beide ingrepen hadden ook tot gevolg dat de vakdidactiek als discipline opbloeide: vakdidactici bemanden de adviesorganen en kregen veel invloed in de lerarenopleidingen.

Het meest van belang was uiteraard de onderwijsfilosofie achter de Mammoetwet, die dit alles mogelijk, of, vanaf 1968 toen de wet in werking trad, noodzakelijk, maakte. Het voortgezet onderwijs diende er voor te zorgen dat de 'individuele ontplooiing' van elke leerling werd nagestreefd. De leerling moest zich dan ook flexibel kunnen bewegen binnen het schoolsysteem: de brugklas zou helpen bij de vervolgkeuze en de overstap van bijvoorbeeld mavo (middelbaar algemeen voortgezet onderwijs) naar havo zou moeiteloos gemaakt kunnen worden. Maar dat is louter organisatorisch. Het uitgangspunt kwam natuurlijk eveneens tot uiting in de invulling van het onderwijs.

De gevolgen van de Mammoet-visie zijn bijvoorbeeld waarneembaar in de schoolboeken voor de nieuwe lerarenopleiding. Speciaal voor dit schooltype ontwierpen vakdidactici het boek *Zeggenschap* (Griffioen/Damsma 1978) voor de opleiding tot docent Nederlands. Ik beschouw dit onderwijsmateriaal als exemplarisch voor (de retoriek van) het literatuuronderwijs na de Mammoetwet en ontleen mijn observaties derhalve aan dit werk⁸.

Er zijn een paar dingen die direct opvallen. Allereerst blijkt uit de opzet van het boek dat de vakdidactiek inmiddels tot volwaardige discipline is geëmancipeerd. *Zeggenschap* is gebaseerd op een onderwijsfilosofie. Opvallend is voorts dat de verdeling in vakonderdelen in *Zeggenschap* meer gespecialiseerd is dan in de publicaties van Van den Ent en Van Dis, wat ongetwijfeld eveneens een gevolg is van de professionalisering der vakdidactici. Het schoolvak Nederlands kende inmiddels eigen vakdidactische specialismen: je was gespecialiseerd in schriftelijke taalbeheersing, of in taalkunde, je was literatuurdidacticus, of je ging je toeleggen op argumentatieleer.

Welke denkbeelden over het literatuuronderwijs bevat een leerboek als *Zeggenschap*? Wat betekende 'individuele ontplooiing' voor het literatuuronderwijs? Het moge duidelijk worden dat men zich vooral keerde tegen een onderwijsvisie die de leerstof centraal stelt en voorbij lijkt te gaan aan de leerling. Het door de *Didactische handleiding* gereguleerde literatuuronderwijs sprak wel over 'beleving en beschouwing van Nederlandse literatuur', maar in feite ging het minder om de literaire vorming van de leerling, dan om de waarde van de leerstof, de literaire canon. *Zeggenschap* plaatst de leerling nadrukkelijk in het middelpunt. Dat betekent: emancipatie van de leerling als doel en bijvoorbeeld oog hebben voor de belangstellingssfeer van die leerling en rekening houden met zijn leesplezier. Griffioen en Damsma keerden zich tegen de onderwijsstrategie die voornamelijk behandelde wat van literair-historisch belang was en

daarbij voorbij ging aan de pedagogische betekenis van het literatuuronderwijs. Grote literatuur en literatuurgeschiedenis, zouden slechts een plaats moeten krijgen ‘wanneer en voorzover relevant voor leerlingen’ (Griffioen/Damsma 1978, 8).

De auteurs van *Zeggenschap* citeren het ‘Voorstel Rijksleerplan 1968’: het moedertaalonderwijs moest zorgen voor ‘het vergroten van de taalvaardigheid en van de taalbeheersing’, en ‘enig inzicht op taalkundig en literair terrein’ aanbrengen (zie Griffioen/Damsma 1978, 434). Ze hebben daaruit afgeleid, dat ‘het lezen en bespreken van goede lectuur’ vanaf de eerste klas deel moet uitmaken van het literatuuronderwijs in het voortgezet onderwijs: ‘Reeds in het eerste leerjaar behoren de leerlingen kennis te maken met literatuur door het lezen, voordragen en bespreken van voor hen geschikt werk, zowel proza als poëzie. Daarnaast is het belangrijk, dat de leerlingen gebracht worden tot het zelfstandig lezen van goede jeugdlectuur’ (Griffioen/Damsma 1978, 437). Leerlinggericht, want ‘voor hen geschikt werk’ uit de literatuur, en een uitbreiding van de canon met jeugdboeken dus. Voor de hogere klassen van het vwo kozen Griffioen en Damsma nadrukkelijk voor ‘een methode waarbij kennismaking met het concrete literaire werk’ voorop stond, zodat de kennismaking met literatuur ertoe zou kunnen leiden dat ‘leerlingen zich willen en kunnen verdiepen in literatuur’ (id).

Meer dan tevoren, als het ware, moest het gaan om ervaringen die niet louter voor de school, maar ook voor het leven waardevol waren. De nieuwe didactici dachten bij ‘humanisering door cultuur’ niet alleen aan moedertaal, of literatuur, maar met name ook aan een algemene pedagogische taakstelling van het (voortgezet) onderwijs. Vandaar dat men zich verzette tegen de invulling van ‘cultuuroverdracht’ van de vorige generatie en zelfs benadrukte dat het leesplezier van de leerling voorop moest staan. Volgens *Zeggenschap* moeten leerlingen er achter zien te komen wat het lezen van fictie (!) inhoudt: waarom is het de moeite waard om fictionele teksten te lezen? Hoe kun je dat doen? En leesplezier zou daarbij voorwaarde en doel zijn. Je kunt natuurlijk gemakkelijk een vraagteken plaatsen bij ‘leesplezier als doel’, maar interessanter is de tendens: het rekening houden met de leeservaring van de leerlingen en (dus) het uitbreiden van het tekstaanbod in de klas: dus meer dan de canon. Dat blijkt ook uit het nadrukkelijke gebruik van het begrip ‘fictie’, omdat volgens Griffioen/Damsma ‘literatuur’ een ‘sterk elitaire connotatie’ had, en omdat ‘fictie’ ruimte bood voor het behandelen van ‘allerlei pedagogisch-didactisch belangrijke teksten’ (Griffioen/Damsma 1978, 281). Het is typerend voor de stellingname van *Zeggenschap*, dat de pedagogische waarde van (bepaalde?) fictionele teksten ter sprake komt. Vanuit deze optiek geredeneerd zou er op zijn minst bezinning nodig zijn op het in de literatuurles verplicht aan de orde stellen van canonteksten uit de Nederlandse literatuur.

De opmars van het denken vanuit een pedagogische en vakdidactische visie blijkt, ten slotte, uit de terminologie. Naast pedagogische doelen worden er bijvoorbeeld leerdoelen onderscheiden, die bij het moedertaalonderwijs alle betrekking hebben op ‘taalgebruik’: het object van het moedertaalonderwijs is

mondeling en schriftelijk, productief en receptief taalgebruik. Het literatuuronderwijs valt in deze systematiek onder 'receptie van schriftelijk taalgebruik', en meer specifiek onder 'het lezen van fictionele teksten'. Daarvoor geldt het volgende: 'Het is de bedoeling dat een leerling weet wat, waarom en hoe hij iets kan lezen en met die 'wetenschap' kan omgaan: dat hij kan lezen én nadenken over de tekst die hij leest' (Griffioen/Damsma 1978, 315).

De doelstelling 'individuele ontplooiing' leidde dus tot literatuuronderwijs dat meer leerlinggericht was, minder gericht op kennis over literatuur en meer op de tekstervaring van de leerlingen. Het tekstaanbod bleef niet beperkt tot de literaire canon, maar verbreedde zich tot het ruimere aanbod van fictie.

5. Literaire competentie

Omstreeks de jaren negentig van de twintigste eeuw veranderde het voortgezet onderwijs opnieuw. Die verandering was het gevolg van de wet op de basisvorming, die in 1992 door de Tweede Kamer is aanvaard. Deze 'brede vorming' van elke leerling ná de basisschool, kreeg een vervolg met de vernieuwing van de tweede fase van het voortgezet onderwijs, die vanaf 1998 zou worden gerealiseerd. Voor de buitenwereld staat die herinrichting van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs bekend als 'het studiehuis'. De wetgever had daarbij de opleiding van *zelfstandige leerlingen* voor ogen. Dat kan onder meer worden gerealiseerd in het studiehuis, een aanduiding die meer op de aanpak van het onderwijs doelt dan op een specifieke plaats in de school: de leerling moet leren zijn eigen leerproces te plannen, uit te voeren en te reflecteren op de onderwijservaringen. De leraar krijgt meer een controlerende taak dan dat hij de functie van kennisoverdrager vervult.

Ook het begrip 'brede vorming' heeft zo zijn eigen betekenis. We moeten niet te snel denken aan culturele ontwikkeling in de humanioratraditie, waar de neerlandicus zo vertrouwd mee was. In een rapport uit 1986 wordt een 'instrumentele invulling' gegeven van cultuuroverdracht: 'Het doel van de cultuuroverdracht wordt bij het vak [Nederlands] natuurlijk al in hoge mate gediend met de training in de vaardigheden die tot nu toe zijn genoemd [t.w. schriftelijke en mondelinge communicatie]; ze behoren tot de taalcultuur van het Nederlandse taalgebied. Daartoe behoort ook de literatuur. Kennisneming van literaire produkten uit heden en verleden dient dus een element van basisvorming te zijn, ook voor lbo-leerlingen' (*Basisvorming in de praktijk*, 118).

'Brede vorming' betekent vooral het 'op de praktijk gericht zijn' van het schoolvak Nederlands. Belangrijke componenten zijn dan ook schrijfvaardigheid en argumentatie. De 'karakterverandering' van het moedertaalonderwijs maakte het instrumenteel van aard, met meer aandacht voor algemene en studievaardigheden, zoals het verzamelen en verwerken van informatie, het publiekgerichte schrijven, het lezen van studieteksten, het samenvatten en het opzetten van werk- en stappenplannen. Deze opsomming is ontleend aan een SLO-brochure uit 1996 en was dus vervaardigd door een van de door de overheid na de Mammoetwet ingestelde adviesorganen. Een ander interessant

rapport, van de CVEN,⁹ kwam met een voorstel over de vernieuwing van de eindexamens (Braet/Hendrix 1991). Het geeft zicht op het toenmalige denken over literatuuronderwijs. In de eindexamenvoorstellen voor havo en vwo is sprake van een historisch-letterkundige en een literair-esthetische, van een structureel-analytische en een tekstervarende of tekstbelevende benadering van literatuur. Voor het vak 'Letterkunde' zijn er de volgende eindtermen geformuleerd:

1. het kunnen interpreteren, analyseren en beoordelen van literaire teksten uit heden en verleden;
2. het kunnen uitbrengen van een verslag van de eigen ervaringen met literaire teksten uit heden en verleden;
3. het kennen van feiten, begrippen en werkwijzen om de taken die bij 1 en 2 genoemd zijn welbewust uit te kunnen voeren (Braet/Hendrix 1991, 15).

Ook hier tref je aan wat eerder was ingezet (zoals in *Zeggenschap*) en wat later zou worden voortgezet bij de herinrichting van de tweede fase: de eigen leeservaring van de leerling kwam meer centraal te staan, terwijl die bovendien diende te worden vastgelegd in wat na de CVEN-rapportage het leesdossier zou gaan heten. Het doel van individuele ontplooiing kreeg op het gebied van het literatuuronderwijs nu ook de invulling: smaakontwikkeling en het verwerven van literaire competentie. In zekere zin kun je de keuze voor 'literaire competentie' zien als het kiezen voor de gulden middenweg tussen leerstof- en leerlinggericht literatuuronderwijs. De nadruk op leesplezier was dus inmiddels afgezwakt.

Literaire competentie als onderwijsdoel betekent dat leerlingen na het verlaten van de school kennis hebben van wat er op het gebied van literatuur gelezen kan worden en dat ze over de vaardigheden beschikken om de verschillende genres adequaat te benaderen. Ze moeten bovendien in staat zijn op de literaire tekst te reflecteren om zodoende de eigen verhouding tot de tekst te kunnen bepalen. Verder moeten ze een waardeoordeel over de teksten kunnen formuleren en dat oordeel kunnen onderbouwen. Ten slotte dienen ze bereid te zijn het oordeel te toetsen aan dat van anderen. Ik ontleen deze omschrijving aan een boek van de vakdidacticus Geljon, met de programmatische titel *Literatuur en leerling* (Geljon 1994).

Het denken over het schoolvak Nederlands ontwikkelde zich onder meer in het verlengde van het voorgeschreven onderwijsbeleid. Recentelijk is voorgeschreven, dat het schoolvak Nederlands in de tweede fase van het voortgezet onderwijs verplicht is voor alle leerlingen van havo en vwo. Het moedertaalonderwijs omvat in de nieuwste bepalingen zes domeinen¹⁰, waarvan 'literatuur' er één is. De havo-eindtermen van het literatuuronderwijs zijn gespecificeerd voor 'literaire ontwikkeling' en 'literaire begrippen', in het vwo is er nog een derde specificatie, namelijk voor 'literatuurgeschiedenis'. De indruk dat het aandeel literatuurgeschiedenis proportioneel is afgenomen op school, is dus in elk geval juist voor het havo.

6. Internationale ontwikkelingen

In zijn proefschrift *Moedertaalonderwijs* onderscheidt Van de Ven enkele ‘paradigmata’ van moedertaalonderwijs in een zestal landen. Er zouden veel overeenkomsten zijn tussen de ontwikkelingen in Nederland, Vlaanderen, Duitsland, Engeland, Noorwegen en Zweden.

De eerste visie op het moedertaalonderwijs is het literair-grammaticaal paradigma. Het gaat daarbij om cultuuroverdracht. Vanaf de beginjaren van het moedertaalonderwijs is er ook een ‘utilitair paradigma’. Naast culturele vorming speelde het goed leren gebruiken van de moedertaal een rol in de opvattingen over het onderwijs. In de jaren zestig en zeventig was er een communicatief paradigma dominant. Het ging om emancipatie van de leerlingen, maar ‘het utilitaire’ kwam erbij. Dat leidde tot hernieuwde aandacht voor deelvvaardigheden. Benadrukt werd de ‘observatie van taal in communicatief gebruik’; ‘een echt communicatieve gerichtheid in termen van doel en publiek’ (Van de Ven 1996, 174).

Ik denk dat je in termen van Van de Ven de Nederlandse situatie, die ik hier boven uitvoeriger beschreef, als volgt kunt benoemen: na cultuuroverdracht als doel en met de nadruk op het overbrengen van kennis over literatuur (het literair-grammaticaal paradigma), werd de nadruk gelegd op de individuele ontplooiing van de leerling en diens vaardigheden, zoals het verwerven van literaire competentie (het communicatief-utilitair paradigma). Opmerkelijk is nog dat Van de Ven er op wijst dat de praktijk van het moedertaalonderwijs ‘minder gevoelig voor verandering (is) dan de retoriek’ (id, 175). Ondanks de voorschriften en aanwijzingen lijken literatuurdocenten hun (op de universiteit) aangeleerde stiel trouw te blijven: buiten de eindexameneisen is er namelijk wel degelijk nog vrijheid voor de moedertaaldocent met hart voor de literatuur!

Ook over de grens blijken benaderingen van het literatuuronderwijs naast elkaar voort te leven. In Vlaanderen was er bijvoorbeeld sinds 1970 sprake van een communicatieve benadering, maar ‘traditioneler definities blijven bestaan’ (Van de Ven 1996, 129). Ook in Duitsland is er sprake van een toenemende aandacht voor communicatieve vaardigheid van de leerlingen: er moest niet alleen kennis, maar ook vaardigheid worden onderwezen. Er werd gepleit voor projectonderwijs, voor het ‘zo levensecht mogelijk communiceren over reële problemen’ (Van de Ven 1996, 136), en men baseert zich op theorieën over communicatieve competentie. In Duitsland rees eveneens de vraag of de communicatieve visie wel doordrong tot de onderwijspraktijk. Bij dit ‘communicatieve denken’ paste een lezersgerichte opvatting over literatuuronderwijs, waarin teksten worden gezien in hun communicatief functioneren. Vandaar dat ook lectuur en massamedia in de literatuurles hun intrede konden doen.

De ontwikkeling in Engeland verliep volgens Van de Ven volgens een zelfde patroon: het schoolvak Engels werd tot in de jaren zestig en zeventig gelegitimeerd vanuit een literair-grammaticale opvatting, waarna het schoolvak Engels als ‘taal, taalgebruik, interactie en mondelinge taalvaardigheid’ werd gedefinieerd, om zich vervolgens te ontwikkelen ‘in de richting van een utilitair paradigma, waarin het vak Engels zich moet richten op het beheersen van

praktische, beroepsgerichte vaardigheden' (Van de Ven 1996, 146).

Het onderzoeksmateriaal van Van de Ven biedt een veralgemeniserend inzicht in ontwikkelingen van het moedertaalonderwijs tot omstreeks 1990. Ander materiaal ontleen ik aan enkele bijdragen aan een door de Commissie Geesteswetenschappen van de Koninklijke Academie van Wetenschappen georganiseerde discussiedag over internationale ontwikkelingen in het literatuuronderwijs. Ter voorbereiding van de discussiedag, die plaats vond op 19 november 1999, was aan de inleiders een drietal vragen voorgelegd. De vragen betroffen de visies op het onderwijs in de eigen letterkunde en de veranderingen in de laatste dertig jaar; het aandeel van literatuur in vreemde talen in het literatuuronderwijs, of zelfs de mogelijkheid van geïntegreerd literatuuronderwijs (waarbij de organisatoren refereerden aan de Europese eenwording); en de eventueel verminderde aandacht voor de geschiedenis van de letterkunde. Dat zouden namelijk kwesties zijn die een rol speelden bij de discussies over het literatuuronderwijs in Nederland.

Tijdens de discussiedag gaven zeven inleiders een overzicht van de stand van zaken in het literatuuronderwijs van Engeland, Frankrijk, Vlaanderen, Nederland, Rusland, Duitsland en Oostenrijk. De voordrachten zijn later gebundeld in *Literatuur op school* (Van den Berg/Mulder 2000). Ik beperk me hier tot enkele observaties uit de lezingen over Engeland, Frankrijk, Vlaanderen en Duitsland.

Het lijkt er op of er omstreeks 1990 in verschillende landen een soort omslag plaatsvond in het literatuuronderwijs. Ronald Carter wijst er bijvoorbeeld op dat Engeland in de jaren negentig een *National Curriculum* kreeg, met meer nadruk op canonteksten en onderwijs dat weer meer 'teacher-centered' werd. Hij lijkt dit te betreuren, want zijn voorbeelden passen eerder bij de opvattingen uit de jaren tachtig, toen het onderwijs 'student-centered', 'activity-based' en 'process-oriented' was. Het literatuuronderwijs was 'language-based', met een integratie van taal en literatuur. Van meer belang dan de literaire canon op zich, was het zich bewust worden van de creatieve mogelijkheden van de moedertaal (zie Carter 2000).

Als reactie ontstond een roep 'back to basics': het trainen van vaardigheden in het moedertaalonderwijs (zie Van de Ven 1996, 148). Die tendens zagen we ook in de Nederlandse situatie. Bovendien wordt herstel bepleit van de 'canonische opvatting over literatuur en lezen' (o.c). Van de Ven interpreteert de Engelse situatie als 'een herleving van een literair-grammaticaal paradigma, met een sterke nationalistische connotatie' (id).

Het Franse onderwijs was van oudsher gecentraliseerd, met een sterke sturing van bovenaf en een centrale rol voor de moedertaal. Literatuur en taalbeheersing gingen er hand in hand. Henk Hillenaar bespreekt de concentrische aanpak van literatuur, het samenvatten van en commentaar leveren op literaire teksten en het schrijven van opstellen over literatuur. De canon was vrijwel onaantastbaar, maar ook in Frankrijk veranderde er wel iets: er kwam meer aandacht voor de individuele leerling en aan het eind van de jaren negentig deden zelfs film en buitenlandse literatuur hun intrede in de examens (zie Hillenaar 2000).

Ook in Vlaanderen ging een meer lezersgerichte benadering van het literatuuronderwijs gepaard met een verbreding van het tekstaanbod. Het literatuuronderwijs in Vlaanderen zou volgens Ronald Soetaert leerlinggericht zijn, met de nadruk op de eigen ervaring van de leerling en op diens expressie. Die karakteristiek komt aardig overeen met Carters voorbeelden uit de Engelse situatie in de jaren tachtig. Soetaert bespeurt in de jaren negentig eveneens een back to basics-tendens. De (terugkeer van de) canon staat weer ter discussie. Hij pleit voor rekening houden met diverse subculturen en met nieuwe media en staat een herwaardering van de canon voor. Het aanleren van 'geletterdheden' herinnert aan wat in Nederland het verwerven van literaire competentie heet (zie Soetaert 2000).

De situatie in Duitsland werd belicht door Petra Wieler, die de belangrijke rol van de vakdidactiek noemt: uitgegroeid tot een wetenschappelijk discipline werd die het forum waar men de discussie over literatuuronderwijs voerde. Moesten nieuwe media worden opgenomen in het literatuuronderwijs? Je zou, meende men, van de moedertaal docent 'mediale meertaligheid' mogen verwachten. In elk geval leidde dat tot méér dan alleen canonteksten in de klas. In Duitsland kwam de canon inmiddels weer op de agenda, onder meer doordat de krant er over schreef in 1997. Een van de vakdidactici noemde de literaire canon een 'instrument van selectie (...) ontwikkeld door diegenen die vooral zichzelf als de ware dragers van de cultuur in een maatschappij zien' (Wieler 2000, p.74), maar Wieler voegt er aan toe dat de didactici het erover eens zijn dat leerlingen ook kennis moeten nemen van literaire teksten uit het verleden, of van teksten die moeilijker toegankelijk zijn en hoge eisen aan de lezer stellen.

Het is opmerkelijk dat er in verschillende landen vergelijkbare ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. Dat begon met het inrichten van het literatuuronderwijs, met nationale identiteit als legitimering. Je herkent ook de verandering van meer tekstgericht naar meer leerlinggericht literatuuronderwijs en de verbreding van het tekstaanbod in de klas. En de laatste jaren ontstond er op verschillende plaatsen een discussie over de canon en raakte men her en der verontrust over leesbevordering. Het literatuuronderwijs blijft een voorwerp van aanhoudende zorg.

Noten

- ¹ Het enige voorbeeld van empirisch onderzoek is P. A. Lansberg, *Proeve eener descriptieve methodiek van het onderwijs in de Nederlandsche letterkunde aan de scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs in Nederland*, Groningen/Den Haag 1924.
- ² Dat gebeurde bij de uitvoeringsbesluiten bij de wettelijke regeling van het middelbaar onderwijs door Thorbecke (1863).
- ³ Deze opvatting heb ik uitgewerkt in *De Vriend* 1996. Ik gebruik de informatie uit dit proefschrift, evenals uit *De Vriend* 1997 en 1998.
- ⁴ 'De commissie-Van Dis sanctioneerde (...) de (traditionele) vakdidactiek die de commissie-Van den Ent voorschreef' (*De Vriend* 1996, 112).
- ⁵ Het gaat om Kuhns paradigma-begrip en om de rationaliteitsopvatting uit M. A. J. M. Mathijssen, *De elite en de mythe. Een sociologische analyse van de strijd om onderwijsverandering*. Deventer 1982. Kuhn gebruikt het begrip paradigma voor het beschrijven van revolutionaire veranderingen in de wetenschap. Mathijssen hanteert het begrip rationaliteit om veronderstelde omslagen in het onderwijs te kunnen beschrijven.
- ⁶ Op dat moment was de *Didactische handleiding* nog niet verschenen.
- ⁷ Volgens Karel van het Reve keken vooroorlogse gymnasiasten neer op de verplichte literatuurlijst van de hbs-ers: 'Bij ons werd je *geacht* boeken te lezen, maar als je dat niet deed moest je dat zelf weten' (zie K. van het Reve, *Zie ook onder Mozes*. Amsterdam 1988, 15).
- ⁸ Behalve in Griffioen/Damsma 1978 zijn vergelijkbare denkbeelden te vinden in B. J. M. Schut, *Literatuurdidactiek. Een bijdrage tot de theorievorming*. Bleiswijk 1984 en in *Moedertaal-didactiek. Een handleiding voor het voortgezet onderwijs*. Muiderberg, 1980.
- ⁹ Dat wil zeggen: Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse taal- en letterkunde.
- ¹⁰ De domeinen zijn leesvaardigheid, mondelinge taalvaardigheid, schrijfvaardigheid, argumentatieve vaardigheden, literatuur en oriëntatie op studie en beroep. Ze worden, met uitzondering van de laatste twee, behandeld in *Nederlands in de tweede fase. Een praktische didactiek*, een publicatie van de projectgroep Nederlands v.o. Bussum, 2002.

Bibliografie

- Basisvorming in het onderwijs. Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid*. Den Haag, 1986.
- BERG, W. VAN DEN EN G. W. MULLER (RED): *Literatuur op school. Zeven voordrachten over het literatuuronderwijs door Ronald Carter, Henk Hillenaar, Ronald Soetaert, Gerard de Vriend, Willem Weststeyn, Petra Wieler, Werner Wintersteiner*. Amsterdam, 2000.
- BOSCH, J. H. VAN DEN: *Pleidooi voor de moedertaal, de jeugd en de onderwijzers*. Groningen, 1893.
- BRAET, A. C. EN T. HENDRIX (RED): *Het CVEN-rapport: Eindverslag van de Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse taal en letterkunde v.w.o. en h.a.v.o.* Den Haag, 1991.

- CARTER, RONALD: 'Literature teaching: The UK experience'. Van den Berg/Muller: *Literatuur op school*. Amsterdam, 2000, 9–20.
- DIRKSEN, J.: *Lezers, literatuur en literatuurlessen. Reader-response criticism in de literatuurlessen Nederlands*. Eindhoven, 1995.
- DIS, L. M. VAN, ET AL.: *Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal*. Amsterdam/Purmerend/Groningen, 1962.
- ENT, W. VAN DEN, ET AL.: *Het onderwijs in de Nederlandse Taal- en Letterkunde op de middelbare school*. 's-Gravenhage, 1941.
- GELJON, C.: *Literatuur en leerling. Een praktische didactiek voor het literatuuronderwijs*. Bussum, 1994.
- GRIFFIOEN, J. EN H. DAMSMA: *Zeggenschap. Grondslagen en een uitwerking van een didactiek van het Nederlands in het voortgezet (basis) onderwijs*. Groningen 1978 [1974].
- HILLENAAAR, H.: 'Het literatuuronderwijs op de middelbare school in Frankrijk'. Van den Berg/Muller: *Literatuur op school*. Amsterdam, 2000, 21–30.
- JANSEN, T.: *Literatuuronderwijs bij benadering. Een empirisch onderzoek naar de vormgeving en opbrengsten van het literatuuronderwijs Nederlands in de bovenbouw van het havo en vwo*. Amsterdam, 1998.
- KALFF, G.: *Het onderwijs in de moedertaal*. Amsterdam, 1893.
- MOERBEEK, J.: *Canons in context. Canonvorming in het literatuuronderwijs Nederlands in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht, 1998.
- STICHTING LEERPLANONTWIKKELING: *Voorlichtingsbrochure havo/vwo actuele stand van zaken invoering tweede fase Nederlands*. Den Haag, 1996.
- SOETAERT, R.: 'Literatuuronderwijs in Vlaanderen: stand van zaken en een standpunt'. Van den Berg/Muller: *Literatuur op school*. Amsterdam, 2000, 31–50.
- VEN, P. H. VAN DE: 'Het nut van het nutteloze'. *Een interpretatie van visies op literatuuronderwijs sinds het einde van de negentiende eeuw*. Nijmegen, 1990.
- VEN, P. H. VAN DE: *Moedertaalonderwijs. Interpretaties in retoriek en praktijk, heden en verleden, binnen- en buitenland*. Groningen, 1996.
- VERBOORD, M.: *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op het lezen van boeken tussen 1975 en 2000*. Utrecht, 2003.
- VOS, H. J. DE: *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19e eeuw*. Turnhout, 1939.
- VRIEND, G. DE: *Literatuuronderwijs als voldongen feit. Legitimeringen voor het leren lezen van literatuur op school*. Amsterdam 1996.
- VRIEND, G. DE: 'De meester mag niet dalen, de scholier moet klimmen. Een geschiedenis van ambities en frustraties'. *Literatuur* 1997, 5, 262–267.
- VRIEND, G. DE: 'Spelbederf in de arena'. *Nederlandse Letterkunde* 1998, 3, 258–264.
- WIELER, P.: 'Het literatuuronderwijs op school in Duitsland'. Van den Berg/Muller: *Literatuur op school*. Amsterdam, 2000, 69–78.

..... *Een zoon van Boon*
Over de poëtica van Dimitri Verhulst

Dimitri Verhulst is een van de productiefste jonge Vlaamse auteurs. Met zes boekpublicaties in vijf jaar tijd en daarnaast een groot aantal artikelen voor het dagblad *De Morgen*, komt hij aardig in de buurt van het tempo van snelschrijvers als Gerrit Komrij of Herman Brusselmans. Bovendien valt op dat Verhulsts werk op redelijk veel positieve reacties kan rekenen in de Vlaamse en Nederlandse pers. Hier en daar is er wel een afkeurend geluid te horen, maar in de meeste gevallen worden zijn boeken zeer welwillend onthaald. Paul de Wispeleere karakteriseert hem nu al als een 'gereputeerde schrijver [...] met belangwekkend werk op [zijn] naam' (2004, 299) en zelfs Ilja Leonard Pfeijffer, die verder geen goed woord over heeft voor de Vlaamse poëzie – 'Zij mist grandeur, lef, lol en avontuur' (2004, 15) – roemde Verhulst voor zijn dichtbundel *Liefde, tenzij anders vermeld*: 'Verhulst blaast branie in de taal' (2002, 281). En niet enkel de kritiek intra muros heeft oog voor deze jonge hond, ook de buitenlandse uitgevers hebben hem opgemerkt. Een Deense en een Duitse vertaling van *Problemski hotel* verschenen reeds in 2004, een Franse, Engelse en Italiaanse volg(d)en dit jaar.

Die positieve aandacht voor de boeken van Verhulst leidt echter bijna nooit tot een diepere analyse van zijn werk. Uitzonderingen daarop zijn een recensie van *Liefde, tenzij anders vermeld* door Yvan De Maesschalck en het stuk van Bert van Raemdonck in het 'tijdschrift voor kunstkritiek' *Rekto:verso*. Beide critici leggen verbanden tussen de verschillende werken van Verhulst, maar ze blijven daarbij toch te veel aan de oppervlakte. De opvattingen die aan de basis van Verhulsts teksten liggen, leggen zij slechts schetsmatig of gedeeltelijk bloot. Hier zal daarom geprobeerd worden om een beeld te geven van de poëtica van deze Vlaamse auteur, die ook langzaamaan in het buitenland bekend wordt.

Opzet van dit onderzoek is dus, zoals Oversteegen het in *Beperkingen* formuleerde: 'de beschrijving van de denkbeelden' van Dimitri Verhulst 'omtrent aard en functie van de literatuur, uitgebreid met een beschrijving van de strategieën als deze een programmatisch karakter hebben' (1982, 66). Het begrippenapparaat dat voor een dergelijk onderzoek ter beschikking staat, is afkomstig van Abrams (Abrams 1953 en 1974) en werd voor de neerlandistiek door Wiljan van den Akker (1985) in zijn proefschrift over de poëtica van Nijhoff vruchtbaar gemaakt. Het is een reconstructieve methode zoals Van den Akker die voorstelt,

die hier gevolgd zal worden. Bedoeling is dus om de denkbeelden over literatuur van Dimitri Verhulst te reconstrueren en te systematiseren. Daarbij wordt er een onderscheid gemaakt tussen de uitspraken over wat literatuur is of zou moeten zijn die de schrijver doet in zijn werk (interne poëtica) en de meningen die hij daarover ventileert daarbuiten, in bijvoorbeeld artikelen, brieven of interviews (externe poëtica). Dat kan zowel expliciet als impliciet gebeuren. In het eerste geval hebben de uitingen uitdrukkelijk betrekking op de poëtica van de auteur, de andere categorie is minder concreet. Wat de impliciete interne poëtica betreft, valt hierbij volgens Van den Akker 'te denken aan inhoudelijke elementen: uit de keuze van onderwerpen kunnen specifieke [literatuur]-opvattingen worden afgeleid. Ook de meer technische aspecten verschaffen mogelijk gegevens over de impliciete [werk]interne poëtica' (1985, 14). Bij impliciete externe poëtica denkt Van den Akker vooral aan dingen die verzwegen worden. Tegen deze categorie valt echter op te werpen dat ze moeilijk objectief te benaderen is en daarom wordt ze hier dan ook buiten beschouwing gelaten.

Uit het onderzoek van de hierboven beschreven categorieën laat zich een bepaalde poëtica reconstrueren, afhankelijk van de nadruk die een auteur legt op een van de vier elementen 'die in bijna alle beschouwingen over het literaire werk een rol spelen: de auteur, het publiek, het universum en tenslotte het werk zelf' (1985, 53). Aan die coördinaten wordt telkens een poëtica gekoppeld. De expressieve poëtica benadrukt de rol van de auteur en ziet de literaire tekst als een uitdrukking van de persoonlijke gedachten en gevoelens van de auteur, de pragmatische poëtica plaatst het publiek in het middelpunt en wil vooral effecten op de lezer sorteren, de mimetische poëtica benadrukt dan weer de weergave van de werkelijkheid, en de autonomistische poëtica ten slotte beschouwt het literaire kunstwerk als non-referentieel en autonoom.

In de meeste gevallen¹ wordt ervan uitgegaan dat een schrijver slechts één bepaalde literatuuropvatting heeft. Uitgaande van een tweedeling die geobserveerd kan worden in het oeuvre van Verhulst, wordt hier de vraag gesteld of Verhulst vanwege de (ogenschijnlijke) koersverandering, een uitzondering vormt op de aanname van eenheid in de literatuuropvatting. Heeft Verhulst twee poëtica's of doet de verschuiving in zijn werk zich slechts aan de oppervlakte voor en verandert de literatuuropvatting die aan de basis van het oeuvre ligt niet?

Na de beschrijving van de twee fasen in Verhulsts werk, zullen de uitspraken die hij in zijn literaire werk doet over literatuur en het schrijven ervan (interne poëtica) in de eerste periode onderzocht worden. In een volgende stap wordt de poëtica van de tweede periode beschreven en vergeleken met die van de eerste fase. Telkens zal er ook aandacht zijn voor de programmatische uitspraken die Verhulst doet buiten het strikt literaire werk². Ten slotte worden de resultaten van deze deelonderzoeken besproken en wordt er een verklaring gezocht voor de (schijnbare) verschuiving die geconstateerd werd.

Twee periodes

Voor de tweedeling waarvan sprake in de inleiding, is 2002 het breukmoment. De eerste periode van Verhulsts schrijverschap omvat de verhalenbundels *De kamer hiernaast* en *Niets, niemand en redelijk stil* en de dichtbundel *Liefde tenzij anders vermeld*. Die drie werken kunnen algemeen als autobiografisch, sterk ik-betrokken en literair gericht getypeerd worden. Steeds staat een gelijknamig personage centraal dat begaan is met zichzelf en met zijn schrijverschap. Met de publicatie van de roman *De verveling van de keeper* komt daarin verandering. De nadruk verschuift met dat boek van het zelfonderzoek naar het onderzoek van de buitenwereld. Ook de roman in verhalen *Problemski Hotel* en de reportages in *Dinsdagland*, respectievelijk het verhaal over een asielzoekerscentrum en reportages over België, kunnen als zodanig gekarakteriseerd worden. Door die verschuiving van de focus is er in het werk van Verhulst een algemene evolutie zichtbaar. Grof geschetst komt die erop neer dat de schrijver evolueert van een subjectivistische thematiek, waarin de eigen persoon en vooral de eigen gevoelswereld centraal staat, naar een visie die meer de buitenwereld in het middelpunt plaatst. De vraag die binnen een poëticaal onderzoek bij een dergelijke vaststelling opkomt, is dan of het hierbij gaat om een verschuiving die zich ook voordoet in de literatuuropvattingen van de auteur.

Eerste fase: kunst die mij nog choqueren kon

Een eerste aspect dat onderzocht wordt, is Verhulsts houding ten opzichte van postmodernistische literatuur. Hij wijst een dergelijke literatuur af en neemt expliciet stelling tegen teksten die zich in de eerste plaats met postmoderne problemen zoals dat van de taal bezighouden en pas in tweede instantie iets te vertellen hebben. Al meteen in *De kamer hiernaast* deelt hij een prikje uit aan Pol Hoste, toch een van de meest gerespecteerde Vlaamse taalkritische auteurs. Het hoofdpersonage Dimitri laat zich na de lectuur van een boek van deze auteur in een brief aan een vriend ontvallen: ‘Wat zal ik jou schrijven in een taal waarvan ik na lezing van Hoste begreep dat zij mij langzaam overmeestert?’ (1999, 71). Als de taal te zeer woekert, wordt deze Dimitri sprakeloos, heeft hij niets meer te zeggen – en dat wil een schrijver natuurlijk liever vermijden. Daarom is er een andere soort kunst nodig. Hoe die eruit moet zien, verwoordt Dimitri in hetzelfde boek.

Onder de titel ‘Bacon’ vertelt Verhulst een verhaal over een conceptueel kunstenaar die sculpturen maakt uit vlees en besprenkelt met mensenzweet. Op de vernissage neemt Dimitri stelling ten opzichte van de kunst: ‘Ik had altijd al gehouden van kunst die mij nog choqueren kon en had mijn hoop wat dat betreft al een poosje laten varen. De moderne kunst werd impotent’ (1999, 97). Duidelijk wordt hieruit dat Dimitri niet veel op heeft met steriele filosofisch verantwoorde experimenten, maar om een kunst vraagt die naar de keel grijpt en ingrijpt in het eigen leven. Van een dergelijke literatuuropvatting is het werk in de eerste periode de uitdrukking. Zijn proza wil niet vernieuwend zijn, maar cirkelt rond klassiek literaire thema’s als liefde, schrijven en dood of chiquer

geformuleerd: eros, logos en thanatos. Een onderzoek naar hoe Verhulst met deze thema's omgaat, is van belang voor een goed zicht op zijn poëtica, omdat hij in zijn behandeling ervan telkens verwijst naar de denkbeelden over literatuur die hij onderschrijft. Heel vaak, zo zal duidelijk worden, maakt hij daarbij strategische intertekstuele allusies, die hem in een bepaalde poëtische traditie plaatsen³.

In *De kamer hiernaast* duikt op pagina 108 'Miserlou' voor het eerst op, een zelfverzonnen oneindig mooie, maar onbereikbare vrouw. In *Niets, niemand en redelijk stil* – een opzichtige, maar tot op heden onopgemerkte allusie op Luigi Pirandello's roman *Iemand, niemand en honderdduizend* – daagt ze meteen op de eerste pagina opnieuw op. In het gelijknamige verhaal vertelt Verhulst over een vrouw die hij op een terrasje in Spanje heeft gezien en door wie hij sindsdien geobsedeerd is geraakt. En meteen wordt ze ook getypeerd: 'Haar schoonheid ontnemt je de asem, slaat de tanden uit je smoel. Zo schoon dus. Haar één seconde zien volstaat om haar beeltenis nooit te vergeten' (2001a, 8). Natuurlijk is deze Miserlou niets anders dan een modulatie van Keats' 'Belle Dame Sans Merci'. In de Nederlandse literatuur is Verhulst daarmee niet de eerste die een dergelijke figuur binnen brengt. Er was al de romanticus Piet Paaltjens, die in zijn gedicht 'Aan Rika' een vrouw beschreef op wie hij waanzinnig verliefd werd hoewel hij haar slechts een seconde had gezien, namelijk toen de twee treinen waarin zij zaten elkaar kruisten. Maar ook recenter, in de literatuur van de jaren zeventig is deze figuur een topos. Zo zijn er Reves homoseksuele variant, de Mooie Meedogenloze Jongen, Gruwez' Vleermeisje of Verpales lolitaatje dat in elk boek van hem onder een andere naam opduikt.

Verhulsts eerste drie boeken zijn in wezen niets anders dan een zoektocht naar de liefde van een dergelijke vrouw. Die bij voorbaat tot mislukken gedoemde queeste is het hoofdmotief in deze werken, die verder vooral doorspekt worden met ironisch vertelde persoonlijke anekdotes. Ironie is dan ook een tweede kenmerk van het werk van Verhulst. Ze moet het hooggestemde programma van de schrijver, namelijk een literatuur die kan choqueren, relativiseren en wekt grimlachjes op bij het eigen dik in de verf gezette (kunstenaars)leed. In het gedicht 'Kroniek van een zwangerschap' (2001b, 25) bijvoorbeeld doet de dichter het relaas van hoe hij zijn vriendin voor zich kon winnen: 'Wij zijn met elkaar gaan leven, in elkaar gaan beven' en ook terug verliest: 'Wij zijn begonnen ons verlangen te overlappen aan een ander'. Het gedicht evolueert naar een dramatisch hoogtepunt met de beschrijving van de rivaal, maar de woede wordt in het slotvers ironisch onderuit gehaald door onzekerheid:

Ik weet het, hij woont in Zemst, zwemt olympische lengten in zijn geld
en belt voortdurend op jouw gsm.

Maar dat kind is dat ook van hem?

In dit citaat is meteen een ander terugkerend element te herkennen, met name de zelfkwelling. Niet zelden wentelt het hoofdpersonage zich in het eigen leed.

Het duidelijkst wordt dat in het titelverhaal uit *De kamer hiernaast*. Daarin laat Dimitri zijn beste vriend een kind verwekken bij zijn vriendin, omdat hij er zelf geen zin in heeft. Hij regelt en regisseert zelf het overspel, wacht tijdens de seks in de belendende kamer (dat alles net zoals Georges in Claus' *Vrijdag*) en schrijft, zoals het een echte schrijver betaamt, naarstig aan zijn oeuvre. In plaats van helemaal in de literatuur op te gaan, blijft hij echter de oren spitsen en wordt pas echt bang als hij niets meer hoort. Als hij gaat kijken, vindt hij de twee slapend in een tedere omhelzing. Niet het overspel steekt hem, maar het feit dat er zoiets als tederheid is ontstaan, wat bij hem blijkbaar niet mogelijk was.

Het boven beschreven tafereel maakt duidelijk dat literatuur voor Dimitri een vorm van escapisme is, maar dat ze vaak ook ontoereikend is om de grauwe werkelijkheid mee te vergeten. En ook die andere typische vluchtweg, de reis, is al bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Verhulst is er zich pijnlijk van bewust dat 'reizen vergeefs is, dat reizen altijd de eerst stap naar terugreizen is' (2001a, 67). Alle reizen beginnen als een stap in een andere wereld, maar leiden op het einde toch weer naar dezelfde misère. Dat komt het best tot uiting in het verhaal waaruit het vorige citaat geplukt werd. Aanvankelijk lijkt Dimitri in Cuba de liefde en het geluk gevonden te hebben, lijkt zijn zoektocht naar zijn Miserlou daar eindelijk op te houden, maar als hij de volgende ochtend wakker wordt 'hadden mijn portefeuille en het meisje gemeen dat ze verdwenen waren' (2001a, 85). Telkens opnieuw wordt hij met de neus op de feiten gedrukt, altijd opnieuw mislukt de vlucht uit de werkelijkheid.

Het pijnlijke voor de (hyper)sensitieve Dimitri is dat hij zich van al die mislukkingen ook pijnlijk bewust is. Hij weet dat zijn Miserlou onbereikbaar is en dat de zoektocht naar haar telkens op teleurstellingen zal uitlopen en hij weet dat noch de literatuur, noch de reis hem kunnen verlossen uit het kringetjes lopen achter die vrouw. En toch gaat hij door met zijn queeste, toch blijft hij reizen, toch schrijft hij verder. Het hyperbewustzijn is een ander belangrijk kenmerk. Verhulst haalt voor die kwelling een aantal voorbeelden aan. In het titelverhaal uit *De kamer hiernaast* zegt hij over de slaap: 'Slapen is het lef niet deel te nemen aan jezelf. Slapen is gelukkig zijn' (1999, 143), maar het wordt duidelijk dat Dimitri, net zoals de pessimistische wijsgeer Émile Cioran, dat onmogelijk kan. Hij durft zichzelf niet over te geven, zijn bewustzijn niet uit handen geven. Het is om dezelfde reden ook dat hij de dagelijkse beslommingen niet kan vergeten tijdens het reizen: 'Ik ben een slecht reiziger omdat ik mezelf overal mee naartoe neem' (2001a, 67).

Een volgende kenmerk is het dwepen met de dood. De zelfdoding als de enige oplossing om uit het leed van de wereld verlost te worden, een motief dat bij Jeroen Brouwers, van wie ook het motto bij zijn debuut afkomstig is, een constante is, duikt ook bij Verhulst op. In *De kamer hiernaast* zegt Dimitri over zichzelf: 'mijn sombere gedachten gaan altijd in de richting van zelfmoord' (1999, 131). Even voordien, in het verhaal 'Sketches of Spain' dook er al een zelfmoordenaar op: 'Het lijk van meneer Vanessa hing in mijn tuin. Er was weinig wind, het kadaver schommelde nauwelijks' (1999, 67), waarmee

Verhulst voor de tweede maal naar Piet Paaltjens verwijst, deze keer naar diens gedicht 'De zelfmoordenaar'. Het thema van de dood bij Verhulst bereikt echter een hoogtepunt in het verhaal 'Voor onze kinderen, rijd voorzichtig!' uit *Niets, niemand en redelijk stil*. Daarin beschrijft Dimitri hoe hij een meisje van zes dood gereden heeft en het niet kan laten om naar haar begrafenis te gaan. Helemaal pervers wordt het als hij in de moeder van het meisje zijn Miserlou herkent: 'Ik had het gevoel haar al eerder gezien te hebben, in het gezicht van een andere vrouw, in het getik van vijf andere minuten' (2001a, 64) en hij wordt meteen waanzinnig verliefd op haar. Die koppeling van lust en leven enerzijds en dood anderzijds, is een typisch romantisch motief. Niet voor niets is de laatste vraag van de test om het romantische gehalte van iemand vast te stellen in Ton Anbeeks boek *Het donkere hart. Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*: 'hebt u wel eens de onbedwingbare behoefte gevoeld de liefde te bedrijven op een kerkhof?' (1996, 189). Verhulst komt aardig in de buurt.

Een laatste element is de nadrukkelijke, haast maniëristische omgang met de taal. Telkens weer wordt er gewezen op Verhulsts stijl, die hij zelf *gongorisme* noemt. Deze stijl kenmerkt zich door alliteraties, rijm, woordspel en stekelige uitspraken. Enkele voorbeelden: over zijn levensgevoel: 'De tristesse was, en is, mijn maitresse' (1999, 9), over stierengevechten: 'De stier die stierf aan het vertier' (2001a, 12), over Gent: 'Deze stad is een steedse heerseres, een dure deerne' (2001b, 14). Het is duidelijk dat Verhulst een estheet is die graag mooi wil schrijven, via de taal de werkelijkheid mooier maken in de literatuur.

Uit de bovenstaande bevindingen kan afgeleid worden dat Verhulst zichzelf centraal plaatst in de eerste periode. Door het hoofdpersonage van zijn verhalenbundels opzichtig zijn eigen naam mee te geven en bewust autobiografische elementen te verwerken, tracht hij het onderscheid dat meestal tussen auteur en personage gemaakt wordt, op te heffen. Duidelijk wordt dat het zijn subjectieve oordelen over de wereld zijn die de lezer verneemt. Verhulst benadrukt op die manier de rol van de schrijver en beschouwt de literaire tekst als uitdrukking van de persoonlijke gedachten en gevoelens van de auteur. In de termen van Van den Akker heeft de poëtica die ten grondslag ligt aan de eerste drie werken van Verhulst dus overwegend expressieve trekken.

Tweede fase: op een andere manier

Net zoals in zijn debuut verzet Verhulst zich ook in de tweede fase van zijn schrijverschap tegen een postmodernistische literatuurconceptie. Waren de uitspraken daaromtrent in *De kamer hiernaast* nog die van een gelijknamig personage en bevonden ze zich dus in het literaire werk zelf (interne poëtica), in de tweede periode is een gelijkaardige mededeling te vinden in een artikel over Franstalige literatuur in België en volledig voor rekening van de auteur Verhulst (externe poëtica). Hij schrijft over de streekliteratuur in Wallonië het volgende: 'Ik verwachtte gezellige zondagsdichters die heilig geloven in het rijm, aan wie de betekenis van het woord 'postmodernisme' is voorbijgegaan (*wat ze gemeen*

hebben met mij)' (2004a, 8, mijn cursivering, CDS). De schijnbaar onbelangrijke toevoeging tussen haakjes, is de duidelijkste afwijzing van het postmodernisme door Verhulst tot nog toe. Hieruit kan geconcludeerd worden dat hij zijn houding ten opzichte van experiment en taalkritiek in de tweede fase in vergelijking met de eerste periode van zijn schrijverschap nog niet veranderd heeft. Naast deze factor die constant blijft, tekenen er zich echter een aantal verschillen af met de vorige periode.

In 2002 publiceert Verhulst met *De verveling van de keeper* zijn eerste 'roman', al moet gezegd worden: het is een dunne roman die uit dertig korte hoofdstukjes bestaat en die de omvang van de verhalenbundels die hem voorafgaan niet overschrijdt. Dit voetbalboek, dat in de verte iets oproept van Peter Handkes *Die Angst des Tormanns beim Elfmeter*, is volgens de meeste recensenten in alle opzichten een mistreffer. De grapjes zijn flauw, de plot is zwak en het onderwerp te beperkt om er mee te scoren, zo wordt geoordeeld. Die negatieve aspecten worden zwaar in de verf gezet – Bert van Raemdonck bekent dat hij bij dit boek zowaar zijn aanvankelijke enthousiasme voor Verhulst verloor – maar veel te weinig wordt gezien, dat met deze roman een nieuwe richting wordt ingeslagen. De aandacht van de schrijver verschuift hier voor het eerst van het eigen subject naar de ander. Het hoofdpersonage heet niet langer Dimitri en de grote bekommernis om het eigen ik (dat van de auteur) verdwijnt. Daarmee hangt ook een andere verschuiving samen, die voor het onderzoek naar de literatuuropvatting van Verhulst van belang is: de expliciete interne poëtische uitspraken worden vanaf nu achterwege gelaten en er wordt volop op het thema van het boek gefocust. Nog steeds gaat het daarbij om de zoektocht van een ik naar liefde, deze keer niet meer van de onbereikbare vrouw, maar om die van het al even ongrijpbare publiek. De doelman van de Vlaamse ploeg heeft namelijk maar één wens: een superieure redding, waardoor hij de ster van het team, de held van het land zou worden. Omdat zijn ploeg echter uit zulke fantastische spelers bestaat, komt het er nooit van. Verhulst onderzoekt in deze roman dus nog steeds dezelfde onderwerpen: de drang van een ik om geliefd te worden, de verveling, de landerigheid, de doelloosheid (letterlijk, want er wordt geen doelpunt gemaakt!) en de nefaste werking van dat alles op het zelfbeeld. Verschillend met de vorige fase is echter dat de schrijver zichzelf niet meer centraal stelt, maar een personage dat enkel nog op grond van dezelfde zoektocht naar liefde enige gelijkenis vertoont met Dimitri uit de eerste periode van Verhulsts schrijverschap. Autobiografische trekken heeft de keeper niet meegekregen van zijn auteur.

Wat in dit boek echter nog opvalt, zijn tekenen van een soort politiek engagement. *De verveling van de keeper* speelt namelijk in 2034. Vlaanderen is ondertussen onafhankelijk en komt in de wereldbeker voetbal uit tegen Turkije. De finale wordt nota bene in het Philip Dewinterstadion gespeeld. Het hele boek baadt in een unheimische sfeer, tegen een antipathieke achtergrond van een onverdraagzame maatschappij. Met deze subtiele kritiek op de in Vlaanderen steeds sterker wordende verrechtsing, zet Verhulst zijn eerste geëngageerde stappen. In zijn volgende boeken *Problemski Hotel* en *Dinsdagland* gaat hij met elan door.

Vooraleer in te gaan op die boeken, moet echter nog aandacht besteed worden aan een 'interview' dat Verhulst tussendoor nog publiceert.

Rond de tijd dat *De verving van de keeper* verschijnt, contacteren de samenstellers van *Hij was een zwarte* (2003) de schrijver. Verhulst, die er een aantal keren mee pochte nog op de schoot van Louis Paul Boon gezeten te hebben, mag in dat boek een soort *remake* maken van de reportage die zijn grote voorbeeld net na de Tweede Wereldoorlog maakte met een collaborateur. Verhulst grijpt de kans met beide handen en gaat een ex-nazi interviewen (of fingeert een interview, net zoals Boon waarschijnlijk deed, dat is niet helemaal duidelijk⁴). Ook hier toont zich een sociaal geëngageerd auteur, die zoveel jaren na de oorlog probeert te begrijpen wat iemand tot collaboratie drijft. Uitdrukkelijk stelt hij dat dit een verhaal is dat steeds opnieuw verteld moet worden zodat het nooit vergeten wordt. Dat is de taak van de schrijver: 'de verbleekte nieuwtjes herkauwen' (2003, 65) en dat is wat Verhulst ook doet op zijn geheel eigen wijze, in zijn karakteristieke woordspelige stijl.

In hetzelfde jaar publiceert Verhulst ook *Problemski Hotel*, een boek dat hij schreef naar aanleiding van zijn verblijf in een asielzoekerscentrum. Daar moet hij een aantal indrukken opgedaan hebben, die hem ertoe brachten het strikt persoonlijke aan de kant te schuiven en te focussen op de ander. Het hoofdpersonage, de fotograaf Bipul Masli (een anagram van Islam) heeft het niet langer in eerste instantie over zichzelf. Hij doet het verhaal van de andere asielzoekers, een verhaal dat echter goed lijkt op de verhalen van Dimitri uit de eerste periode, want ook in dit boek zijn de personages, elk voor zich, op zoek naar warmte, liefde en geborgenheid. Het wordt al gauw duidelijk dat Masli een alter ego van de schrijver is en op dezelfde wijze als Dimitri uit de eerste periode te werk gaat: hij vertelt verhalen om greep te krijgen op de gebeurtenissen in zijn eigen leven.

In 2004 bundelt Verhulst dan de stukken die hij voor de krant schreef in *Dinsdagland*, zijn laatste boekpublicatie tot hier toe. Dit boek vervaagt nog verder de grens tussen de persona biografica Dimitri Verhulst en het personage Dimitri, doordat op de kaft enkel 'Dimitri' als auteur wordt vermeld. Net zoals Leonardo Da Vinci is het blijkbaar niet meer nodig om de achternaam van de kunstenaar te vermelden. Deze duidelijk poëtische daad komt ook tot uiting in de manier van werken in deze bundeling reisreportages.

Dit is opnieuw niet het grote werk waar de kritiek om riep, maar het zijn kleine indrukken, die samen tonen hoe de auteur zijn land ziet. Dit boek is niet *Het verdriet van België*, maar *een* verdriet van België. Verhulst bekritiseert een aantal vreemde bezigheden, gewoontes en gebruiken van de Belg door ze tot in hun meest absurde consequenties door te denken. Dat maakt dat hij geen kaart van België tekent, maar slechts schetst hoe het er soms aan toe gaat. Omdat het hier om een bundeling *reportages* gaat, zou de lezer kunnen verwachten dat ze van een objectieve verslaggever stammen. Niets is minder waar. De werkwijze van Verhulst is allerminst die van de onbevooroordeelde registrerende journalist. Telkens gaat hij uit van een persoonlijke anekdote en is de reportagemaker zelf hoofdfiguur van zijn verslag. Het is zijn kijk op de gebruiken die je

als lezer gepresenteerd krijgt en het is de schrijver die ze bevreemdend vindt en als zodanig presenteert. Deze reportages willen dan ook geen werkelijkheidsgetrouwe weergave zijn, maar ‘pogingen om de werkelijkheid te raken door haar in een snelle schets neer te zetten’ (1996, 195) zoals Odile Heynders bemerkte over de dagboekachtige aantekeningen van Hanlo en Barthes. Voor de Verhulst van *Dinsdagland* geldt dan ook hetzelfde als voor die twee auteurs: dergelijke schetsen ‘hebben dan ook geen mimetische, maar veeleer een verborgen expressieve pretentie’ (1996, 195).

In deze tweede fase, waarin de interesse verschuift van het ik naar de ander, zijn zowel een aantal pragmatische (o.a. de kiemen van politiek engagement) als mimetische (de beschrijving van de gebeurtenissen in een asielcentrum, de schetsen van België) elementen te ontwaren. Hoewel zijn interesseveld wel verbreed wordt, wordt het toch zichtbaar dat Verhulsts obsessies nog steeds dezelfde zijn. De aandacht verlegt zich van een uitdrukkelijke preoccupatie met het subject van de schrijver, maar de teksten van Verhulst blijven, via de omweg van het personage (de keeper heeft dezelfde drijfveren als Dimitri uit de eerste periode en fotograaf Bipul Masli is een alter ego van de schrijver) of de zogenaamd objectieve reportage, toch vooral de persoonlijke uitingen van de gedachten en gevoelens van de auteur. Daarmee is vastgesteld dat bij Verhulst in de tweede periode nog steeds expressieve trekken in de poëtica dominant zijn.

Conclusie en synthese: een zoon van Boon

Dimitri Verhulst verzet zich tegen het vastleggen. In *Niets, niemand en redelijk stil* schrijft hij: ‘Ik geloof niet in fotografie, het is de taxidermie van het moment. Bovendien, wie kiekjes schiet knijpt altijd een oogje dicht’ (2001a, 99). Vastleggen biedt slechts een eendimensionaal beeld en belemmert het overzicht. Verhulst pleit voor een open houding, die verandering toelaat. De hierboven geciteerde expliciete afwijzing van de fotografie, wordt impliciet hernomen in *Problemski Hotel*. In die roman in verhalen is het hoofdpersonage een persfotograaf. In het eerste deel van het boek wil hij een stervend kind fotograferen, maar voor het maximale effect ontbreekt er zijns inziens een vlieg op het hoofd van het uitgehongerde jongetje. De hele gedachtegang van de fotograaf spitst zich toe op de prachtige foto die dit zou kunnen worden, als er toch maar een insect zou willen landen op zijn object. In het tweede deel vinden we de fotograaf terug als vluchteling in een Belgisch asielcentrum – zonder zijn toestel. Tegenover de leugen die hij in het eerste deel met zijn fotoapparaat probeerde te regisseren, wordt in het vervolg van het boek de grauwe werkelijkheid gesteld, die oplicht uit niets anders dan korte op elkaar volgende verhalen, waarin steeds dezelfde personages opduiken. De visie op die personages wordt doorheen die verhalen steeds bijgesteld, hun omtrekken worden steeds scherper, maar nooit geheel vastgelegd. De ander is op die manier ook niet langer een object, maar wordt een volwaardig subject, dat zijn unieke eigenheid pas toont als het vanuit verschillende perspectieven bekeken wordt. Het is pas op die manier dat er *een* beeld verschijnt. Dat kan dan doorgaan als

een werkelijkheid, maar nooit als een kopie, een foto van de waarheid. Het is ook daarom dat Verhulst in de verantwoording voor zijn boek kan stellen 'dat zowat de helft van deze verhalen verzonnen is, en dat geen enkel verhaal een leugen bevat' (2003, 110).

Een dergelijke houding is ook kenmerkend voor de poëtica van Verhulst. Hij wil altijd hetzelfde zeggen, maar altijd anders. Dat wordt duidelijk uit het poëtische openingsgedicht uit de dichtbundel *Liefde, tenzij anders vermeld*. In 'Opdracht' beschrijft Verhulst zijn doel als schrijver: 'Een steentje in de diepte van mijn droefheid gooien / en tellen tot ik de tel kwijt ben / en herbeginnen' (2001b, 5). Verhulst gelooft niet in experimenteren met de vorm, maar wel in het altijd opnieuw vertellen van hetzelfde verhaal:

omdat ik, ook ik, geloof in de behoefte aan schrijvers, dagbladschrijvers
en andere, die af en toe de verbleekte nieuwtjes herkauwen, die azen op
de dagen die zijn verzonken in dezelfde put als die waaruit ze zijn
gekropen (2003, 65)

zo verantwoordt Verhulst zijn *remake* van Boons reportage in *Hij was een zwarte*. En daarmee sluit hij zich helemaal aan bij wat zijn grote voorbeeld in *De Kapel-
lekensbaan* schreef, want ook deze uitspraak zelf is een herneming van Boon:

het is mogelijk dat het onmogelijk is om iets nieuwer en juister te
zeggen, maar over al het geschrevene daalt het stof der tijden neer, en
ik peins daarom dat het goed is als er om de 10 jaar een andere een
kruis trekt over al die oude dingen, en de wereld-van-vandaag
uitspreekt met andere woorden. (1973, 9)

Dat het Verhulst daarom te doen is, wordt duidelijk in de herhaling en in het hernemen van steeds dezelfde onderwerpen: de zoektocht naar liefde en het steeds scherper stellen van het eigen leven in de eerste fase. Ook in de tweede periode blijven de obsessies dezelfde, maar wordt de thematiek meer opengetrokken naar de (koude) verhouding tussen de mensen en de waanzin van de moderne wereld. In wezen gaat het in de boeken van Verhulst over de liefde – zoniet wordt het wel vermeld, zo suggereert de titel van zijn dichtbundel – en over (de wil tot) schrijven. Samen met de dood, die in enkele verhalen opduikt, vormen die onderwerpen de thematische driehoek van het gehele werk. Zijn stijl verandert bovendien niet, zelfs niet in artikelen en reportagewerk waarin enige objectiviteit verwacht zou kunnen worden. Telkens gaat het om een vermenging van feiten en fictie, telkens opnieuw is de (literaire) tekst voor Verhulst een mogelijkheid om zijn eigen gevoelens en gedachten te presenteren. In de eerste periode expliciet, in de tweede via de omweg van het fictieve romanpersonage dat losgemaakt lijkt van de persona biografica Verhulst of via de omweg van een specifiek genre (de reportage). Het gehele werk kan echter gekarakteriseerd worden als een uiting van de subjectieve gedachte- en gevoelswereld van de auteur Dimitri Verhulst. Ondanks de mimetische en pragma-

tische elementen die in de tweede periode naar voren treden, kan er dus geconcludeerd worden dat de expressieve trekken in de poëtica van Verhulst dominant zijn.

Noten

- 1 Een uitzondering daarop vormt bijvoorbeeld Odile Heynders in *De verbeelding van betekenis* (1991, 235 e.v.) waarin zij in navolging van Miller betoogt dat er in een tekst/oeuvre twee poëtica's gelijktijdig werkzaam kunnen zijn.
- 2 Al moet opgemerkt worden dat het onderscheid tussen strikt literaire en andere teksten bij Verhulst niet echt helemaal duidelijk is. Ook zijn essay's en artikelen zijn literatuur. Faction is de term die op dat werk van toepassing is. Faction is meteen ook de term die het verschil literair en extra-literair in zichzelf verenigt en op een haast hegeliaanse wijze tot een synthese brengt.
- 3 Heynders pleit al langer voor de integratie van intertekstuele verbanden in poëtica-onderzoek. Hoe en wat de schrijver leest en hoe er sporen van zijn lectuur in zijn eigen werk achterblijven, moet volgens haar eveneens in ogenschouw worden genomen als de poëtica van een auteur wordt beschreven. Zie daarvoor Heynders 1995.
- 4 Hier vervaagt de grens tussen de zogenaamd objectieve reportage en de fictie duidelijk. Het betreffende vraaggesprek wordt hier dan ook behandeld als zijnde een literaire tekst.

Bibliografie

- ABRAMS, M.H.: *The mirror and the lamp. Romantic theory and the critical tradition*. Oxford, 1953.
- ABRAMS, M.H.: 'Theories of Poetry'. *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton, 1974.
- AKKER, W.J. VAN DEN: *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poëtica*. Utrecht, 1985.
- ANBEEK, TON: *Het donkere hart. Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*. Amsterdam, 1996.
- BOON, LOUIS PAUL: *De Kapellekensbaan*. Amsterdam, 1973.
- HEYNDERS, ODILE: *De verbeelding van betekenis. Vooronderstellingen en praktijk van deconstructieve lezingen: teksten van Paul Celan en Gerrit Achterberg*. Leuven, 1991.
- HEYNDERS, ODILE: 'De toekomst van poëtica-onderzoek. Problemen van een reconstructieve-institutionele benadering'. *Spektator* 24, 2, 1995, 3-20.
- HEYNDERS, ODILE: 'De dynamiek van literatuurgeschiedenis in Nederland. Een positiebepaling'. *Nederlandse Letterkunde* 1, 2, mei 1996, 190-200.

- MAESSCHALCK, YVAN DE: 'Al meteen herbeginnen. Enkele opmerkingen bij Dimitri Verhulsts poëziedebuut'. *Poëziekrant* september 26, 4, 2002, 18–19.
- OVERSTEEGEN, J.J.: *Beperkingen. Methodologische recepten en andere vooronderstellingen en vooroordelen in de moderne literatuurwetenschap*. Utrecht, 1982.
- PFEIJFFER, ILJA LEONARD: *Het geheim van het vermoorde geneuzel. Een poëtica*. Amsterdam en Antwerpen, 2003.
- PFEIJFFER, ILJA LEONARD: 'Manifest ten faveure van de glorieuze Vlaamse poëzie'. *De Standaard der Letteren* 15, 29 april 2004.
- RAEMDONCK, BERT VAN: 'Welkom in Flutopia. Dimitri Verhulst, probeer daar maar eens het beste van te maken'. *Rekto:verso* 1, 1, 2003, 4–12.
- VERHULST, DIMITRI: *De kamer hiernaast*. Amsterdam en Antwerpen, 1999.
- VERHULST, DIMITRI: *Niets, niemand en redelijke stil*. Amsterdam en Antwerpen, 2001a.
- VERHULST, DIMITRI: *Liefde, tenzij anders vermeld*. Amsterdam en Antwerpen, 2001b.
- VERHULST, DIMITRI: *De verveling van de keeper*. Amsterdam en Antwerpen, 2002.
- VERHULST, DIMITRI: 'Zwart gaat moeilijk af'. Louis Paul Boon: *Hij was een zwarte. Over oorlog en collaborateurs*. Antwerpen, 2003, 53–68.
- VERHULST, DIMITRI: *Problemski Hotel*. Amsterdam en Antwerpen, 2003.
- VERHULST, DIMITRI: 'Kaas en bier'. *De Morgen Boeken* 8, augustus 2004a.
- VERHULST, DIMITRI: *Dinsdagland. Schetsen van België*. Amsterdam en Antwerpen, 2004b.
- WISPELAERE, PAUL DE: 'Mooie jonge honden'. *Ons Erfdeel* 47, 2, maart 2004, 297–299.

..... *Verkavelingsbrabants*
Werkt het integratiemodel ook voor
tussentalen?

1. *Inleiding*

Er verschijnen de laatste tijd nogal wat publicaties over de vraag of de taalkundige integratie van het Noorden en het Zuiden van het Nederlandse taalgebied toe- dan wel afneemt. De data waar dat soort onderzoekingen op steunen komen meestal uit de formele, geschreven standaardtaal. Los van de beantwoording van die vraag, moet vastgesteld worden dat op basis van die data nog niets gezegd kan worden over alle andere taalvariëteiten. Spelen integrationistische overwegingen ook een rol bij informelere, gesproken taalvariëteiten, c.q. is dat überhaupt mogelijk?

Uit onderzoekingen waarin *tussentaal* (Taeldeman 1993) geanalyseerd wordt blijkt, dat die vooral door het gebruik van lokale, endogene elementen van de standaardtaal afwijkt, waarmee impliciet duidelijk is dat integrationistische overwegingen inderdaad geen rol spelen. De echt relevante vraag is daarom of de voortdurende uitbreiding van zowel het aantal communicatieve situaties waarin tussentaal wordt gesproken als van de bevolkingsgroepen die er gebruik van maken er niet voor zal zorgen dat integrationistische overwegingen in het algemeen steeds meer aan belang zullen verliezen.

Ik wil daar in dit artikel enkele gedachten aan wijden en enkele overwegingen ten beste geven en begin daarom met een kort overzicht van hoe de relatie tussen de noordelijke en de zuidelijke realisering van het polycentrische Nederlands de laatste tijd geëvalueerd wordt.

2. *Het Nederlands in evolutie*

2.1 *De uitspraak*

Van de Velde (1996) onderzocht de uitspraakvariatie van vooral radio-omroepers uit de periode 1935 tot 1993 en constateerde dat de uitspraak van het Standaardnederlands aan het veranderen is, en dat de verschillen tussen de Vlaamse en de Nederlandse uitspraak groter lijken te worden. Dat laatste lijkt zowel een constaterende als een voorspellende uitspraak te zijn. Toch is de variatie door de tijd heen – ook in Nederland – in Van de Veldes woorden ‘niet spectaculair groter’ geworden. Er is geen sprake, zegt hij, van het loslaten van de norm, wel van een verschuiving. Het blijkt dat er ook in 1935 in Nederland geen eenvormige

standaarduitspraak was. In Vlaanderen daarentegen bestond en bestaat zo'n duidelijke uitspraaknorm wel. In het begin van de jaren dertig, op het moment dat het Nederlands als enige officiële taal in Vlaanderen begon te functioneren en de eerste druk van de invloedrijke uitspraakleer van Blancquaert (1934) verscheen, was het Nederlands in Nederland al van die in Vlaanderen gehanteerde norm weggeëvolueerd. Die evolutie is de laatste decennia krachtig doorgezet.

De divergerende ontwikkeling in noord en zuid berust dus eigenlijk op het feit dat de uitspraak in Nederland verder verandert, terwijl men ze in Vlaanderen vrij constant houdt.

2.2 De woordenschat

Ten aanzien van de woordenschat constateerden Geeraerts, Grondelaers en Speelman (1999), op basis van een uitvoerige enquête, dat tussen 1950 en 1990 de eenheid op het gebied van de woordenschat tussen België en Nederland voortdurend groter is geworden. Dat is vooral gekomen doordat het zuiden zich aan de lexicale norm van het noorden heeft aangepast, door zowel 'typisch noordelijke' vormen over te nemen als door geleidelijk 'typisch zuidelijke' uitdrukkingen te laten vallen. Dit laatste mechanisme was en is populairder dan het eerste.

Dit werd bevestigd door een studie van Deygers en Van den Heede (2000). Zij vergeleken het gebruik van een aantal 'Belgisch Nederlandse klassiekers' (dat zijn woorden die bij de meeste Vlamingen als 'typisch Belgisch' bekend staan) in kranten en tijdschriften uit de jaren zeventig en negentig van de 20ste eeuw. Er werden ook belgicismen in het onderzoek betrokken, die door de meeste taalgebruikers niet als zodanig worden herkend. De 'bekende' belgicismen werden in de jaren negentig gemiddeld de helft minder gebruikt dan in de jaren zeventig: 16% versus 32 %¹. De daling gaat altijd gepaard, zeggen de onderzoekers, met een toename van de tegenhangers uit het Algemeen Nederlands, wat impliciet op een naar elkaar toe groeien wijst, op een convergerende tendens dus. Woorden die minder als 'typisch Belgisch' bekend staan, daarentegen, verminderen nauwelijks in gebruik².

In een lange reeks artikelen die op verschillende plaatsen werden gepubliceerd onderzoekt Theissen het lexicale taalgebruik van het Vlaamse nieuwsmagazine *Knack* (zie o.m. Theissen, 2003). Ook hij komt tot de conclusie dat tijdens het afgelopen decennium in ieder geval de journalisten op grote schaal belgicismen voor standaardtalige alternatieven hebben ingeruild. Als algemene conclusie van negentien artikelen verschenen in *Nederlands van nu*, waarin 'een tweehonderdtal Vlaamse afwijkingen van de standaardtaal in het Belgische weekblad *Knack* onder de loep [werden] genomen' (Theysen 2005, 31) constateert hij 'een duidelijke evolutie in de richting van de standaardtaal' (ib.). Gedurende 'de laatste elf jaar', zo luidt zijn bevinding 'is het Standaardnederlands in *Knack* er dus enorm op vooruitgegaan' (Theysen 2005, 33).

Op het lexicale vlak is de tendens dus duidelijk convergerend.

2.3 Morfologie en syntaxis

Noord-Zuid convergentie op het gebied van de morfologie en syntaxis is minder uitvoerig onderzocht en afwijkende vormen en patronen worden dan ook veel minder vaak opgemerkt of herkend. De wel vaker voorkomende zogenoemde doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep bijvoorbeeld, wordt, behalve door sommige linguïsten, door zo goed als niemand waargenomen³.

Een notoire uitzondering natuurlijk is de discussie over de zogenoemde aanspreekvormen (pronomina van de tweede persoon). De meeste zuidelijke dialecten hebben een 'single-pronoun'-systeem (*gij*), tegenover het zgn. T-V systeem (*jij – u*), dat in het Standaardnederlands bestaat. Heel lang bleef de *gij*-vorm, ondanks aanzienlijke taalplanningsinspanningen een karakteristiek kenmerk van de standaardtaalrealisering van vele Zuid-Nederlanders. Toch slaagden de verdedigers van de noordelijke norm er na enige tijd in het 'gij-front' aanzienlijk te verzwakken. Maar, van een single-pronoun systeem op een T-V systeem overstappen is niet enkel een zaak van attitudes en goeie wil: het is aanzienlijk moeilijker dan het ene woord door het andere te vervangen. De praktische problemen waren dus groot, ook bij diegenen die de theoretische beslissing genomen hadden het te doen.

De laatste jaren is er overigens een duidelijke terugkeer van zuidelijke aanspreekvormen als gevolg van de stijgende populariteit van het hierna te bespreken 'Schoon Vlaams'. Dit komt bijzonder duidelijk tot uiting in het onderzoek van Vandekerckhove (2004; zie verder 3.5).

3. *Verkavelingsvlaams – Schoon Vlaams – Tussentaal*

In de recentere publicaties over convergentie-divergentie (bv. Debrabandere (2005), Haeseryn (2004), Theissen (2004), Vandekerckhove (2004), Van Herreweghe & Slembrouck (2004), Saman (2003), Jaspers (2001)) duikt, in tegenstelling tot vroeger, vaak een van de termen *Verkavelingsvlaams*, *Schoon Vlaams* of *tussentaal* op en enkele publicaties zijn zelfs specifiek daaraan gewijd.

3.1

Er bestaat in Vlaanderen een lange traditie van taalregulering en taalzorg. Vooral om taalpolitieke redenen is de tendens, die een zo nauw mogelijke aansluiting bij de noordelijke norm bepleit, altijd belangrijker geweest dan de tendens, die meer zuidelijke eigenheid vooropstelt. Het 'ius loquendi', het recht om de taal te gebruiken en, vooral, de jarenlange strijd die nodig was om dat recht te verkrijgen, heeft in Vlaanderen heel duidelijk de 'norma loquendi' beïnvloed.

Dit integrationistisch afzien van eigen eisen in het normdebat is het kenmerk par excellence van de officiële taalpolitiek in Vlaanderen. Die manier om met het normprobleem om te gaan wijkt nogal af van wat in vele andere polycentrische taalgebieden gebeurt (Ammon 1995). Dat is zeker een van de

belangrijkste redenen waarom velen zulke grote problemen met de interpretatie en de evaluatie van de vandaag optredende de-standaardiseringsverschijnselen blijken te hebben. Wat velen verontrust is dat die de-standaardiseringsbeweging een ontwikkeling zou kunnen zijn, die op den duur tot het ontstaan van een aparte variëteit van het Nederlands in Vlaanderen zou kunnen leiden (Debrabandere 2005).

Het dialectverliesproces is in Vlaanderen vrij laat op gang gekomen, maar het is nu volop bezig en voltrekt zich in snel tempo (Willemys 1997). Aan zo'n proces zitten twee kanten: enerzijds wordt het dialect door steeds meer mensen in steeds meer omstandigheden opgegeven, anderzijds moet dat dialect dan natuurlijk door een andere taalvariëteit worden vervangen. Dat is meestal een moeizame en langdurige ontwikkeling.

Dat het, zoals uit vele enquêtes in binnen- en buitenland blijkt, niet de standaardtaal is die van het dialectverlies in de eerste plaats 'profiteert' is logisch. Dialect is immers niet alleen de taal van een bepaalde streek, het is ook een taal die vooral in informele omstandigheden gebruikt wordt. Het is dus niet ongewoon dat de variëteit die het dialect vervangt een andere informele variëteit, een soort *Umgangssprache* is.

Omdat in Vlaanderen het taalcentrum, zoals Goossens (2000) opmerkt, 'de as Antwerpen-Brussel met Mechelen en Leuven' is en omdat Brabant ook is vooropgegaan in het dialectverliesproces, waren het de Brabanders die als eersten de behoefte aan een dialect-vervangende omgangstaal hebben gevoeld. Een logisch gevolg is dat die variëteit vooral Brabants gekleurd is en kennelijk ook grote aantrekkingskracht uitoefent op de niet-Brabantse Vlamingen, die iets later een vervangvariëteit voor hun dialect nodig hadden. Het is die ontwikkeling die heeft geleid tot het zgn. Verkavelingsvlaams (*Verkavelingsbrabants* zou allicht een adequatere term zijn), waaraan Goossens liever de naam *Schoon Vlaams* geeft. Ik zal dat hierna toelichten.

3.2

Men zou door de vloed van recente publicaties bijna vergeten dat Brabantse invloed op de geïntendeerde standaard in Vlaanderen geen recent verschijnsel is en allang bestond vóór de term Verkavelingsvlaams was uitgevonden. Goossens had het in 1970 bijvoorbeeld over *Belgisch Beschaafd* en over wat het verschil is met wat hij in Goossens (2000) *Schoon Vlaams* heeft genoemd, moet nog eens goed worden nagedacht. Het is ook de vraag in hoeverre de popularisering van de term Verkavelingsvlaams zelf heeft bijgedragen tot de perceptie dat dit een 'nieuwe' taalvariëteit zou zijn.

Belangrijk is vooral de vraag of de functies van dit Schoon Vlaams/Verkavelingsvlaams zich nu gaan uitbreiden en een bedreiging gaan vormen voor de traditionele domeinen van de standaardtaal. Het meest opvallende waardoor het Schoon Vlaams van het Algemeen Nederlands (AN) afwijkt, zegt Goossens, is de grammatica. Het gaat om een spraakkundig systeem dat, zo zegt hij, in geen enkele Nederlandse spraakkunst beschreven wordt, ook niet in ouderwetse Vlaamse schoolboekjes. Het wordt gekarakteriseerd door

'elementen en structuren uit – voornamelijk – centrale zuidelijke dialecten (...) die van daaruit naar het Schoon Vlaams zijn opgetild'⁴. Op grond van die specifieke grammaticale kenmerken besluit Goossens dat Schoon Vlaams en Algemeen Nederlands wel degelijk twee 'verschillende talen' zijn.

Vroeger was *Schoon Vlaams* de benaming waarmee vooral de Vlaamse volksmens met ontzag naar de standaardtaal verwees, naar een variëteit die voornamer en eleganter was dan het dialect. Nu wordt de term bijna altijd in ongunstige zin gebruikt voor... ja, waarvoor eigenlijk? Goossens, die voor de revival van de term verantwoordelijk is, gebruikt hem als alternatief voor Van Istendaels Verkavelingsvlaams. Of dat zo maar kan, is de vraag. En wat Verkavelingsvlaams precies is, daar heeft men eigenlijk ook nooit een antwoord op gegeven. Van Istendael zelf, die geen linguïst is, bedoelt er het volgende mee:

de taal van een nieuwsoortig, door en door vals Vlaams zelfvertrouwen, het is de taal die uit angst voor dialect en uit angst voor het Nederlands is geboren, een wangedrocht is het, de taal van de Vlaamse intellectuele luiheid (Van Istendael 1989, 108–109).

Ook wanneer velen de term Verkavelingsvlaams overnemen, bedoelen ze daarmee niet noodzakelijk hetzelfde als Van Istendael. Ik vrees zelfs dat velen de tekst van Van Istendael niet eens kennen en de term gewoon gebruiken als een soort synoniem van tussentaal.

3.3

Het taalgebruik in Vlaanderen (en in vele andere plaatsen) is een continuüm. Als je probeert een stuk uit dat continuüm te lichten en een naam te geven, kom je gelijk in de problemen. Maar de echte problemen beginnen pas wanneer anderen die naam over gaan nemen, maar er niet per se dezelfde portie continuüm mee bedoelen. Alle termen die wij voor taalvariëteiten gebruiken lijden daaraan: omgangstaal, regiolect, regionale standaard, Vlaamse standaard, tussentaal, ja zelfs dialect en standaardtaal. Er is geen reden waarom we met *Verkavelingsvlaams* of *Schoon Vlaams* beter zouden varen. Dus is er ook geen reden waarom we ze niet zouden gebruiken, als we er tenminste in slagen min of meer duidelijk te maken wat we ermee bedoelen.

Maar hier wringt de schoen. Misschien hebben we hier niet eens met een variëteit te maken, maar veeleer met een verzameling kenmerken die op grond van opleiding, leeftijd, sekse, regio en zelfs van persoon tot persoon kunnen verschillen. Meestal lijkt er een variëteit mee bedoeld te zijn die:

- geen standaardtaal maar ook geen dialect is;
- vooral in gesproken vorm verschijnt en dus heel wat spreektaalige kenmerken heeft;
- in de woordvorming en zinsbouw nogal wat Brabantse kenmerken vertoont;
- vrij veel dialectinvloed en gallicismen bevat;
- vooral gesproken wordt door mensen die nog zelden dialect spreken of er geen meer kennen.

Ook zo'n omschrijving blijft natuurlijk vaag, want er worden vragen opgeroepen waar we niet zo direct een antwoord op weten:

- Komen die Brabantse kenmerken ook of in dezelfde mate in de uitspraak, de woordenschat, de morfologie en de syntaxis voor?
- Is de dialectinvloed altijd vooral Brabants of kan die in Vlaanderen ook Vlaams en in Limburg ook Limburgs zijn?
- Wordt Schoon Vlaams meer door Brabanders dan door niet-Brabanders gebruikt, meer door jongeren dan door ouderen, meer door vrouwen dan door mannen?

Als het juist is dat we hier te maken hebben met een overgangsvariëteit die ontstaan is in en door het dialectverliesproces, dan zou de variëteit het meeste gebruikt moeten worden door diegenen die het meeste of het eerste door dialectverlies zijn getroffen: Brabanders, vrouwen, jongeren, hoger opgeleiden. Verder geldt natuurlijk ook wat ten aanzien van iedere substandaard geldt: ook hier is er geen codificering en autoriteit, dus geen woordenboeken en spraak-kunsten die in geval van twijfel te raadplegen zijn. Het is vrij onwaarschijnlijk dat de velen die in de laatste jaren de termen Verkavelingsvlaams of Schoon Vlaams in de mond hebben genomen of zelfs erover geschreven hebben, daarbij aan al die problemen hebben gedacht.

3.4

Zoals ik hiervoor al heb aangeduid, denk ik dat de variëteit in kwestie hoe dan ook een onvermijdelijke consequentie is van een spontaan taalproces. Wanneer het dialect verdwijnt, dan verdwijnt daarmee precies die variëteit, die normaliter in informele situaties gebruikt wordt. Maar met de taalvariëteit houdt natuurlijk de situatie zelf niet op te bestaan en daarom blijft de nood aan een taalvorm voor informele situaties reëel. In de meeste gevallen van dialectverlies is de vervangcode vooreerst een soort *Umgangssprache*, waarin een grote hoeveelheid regionale interferenties voorkomt. Die nieuwe taalvariëteit die, denk ik, niet eens een 'intendierte Hochsprache' (Mihm 1998) genoemd kan worden, is veeleer een 'Substandaard' (Willemyns, De Groof & Vandenbussche 2002). Na verloop van tijd kan in principe de 'echte' standaardtaal geleidelijk die substandaardtalen verdringen, wanneer hun rol uitgespeeld is. Maar ook dan zou tussentaal natuurlijk niet helemaal verdwijnen. Ook als er helemaal geen dialecten meer zouden bestaan, zou er nog altijd een regionaal gekleurde *Umgangssprache* voor informele communicatie overblijven.

3.5

Er bestaan intussen wel een paar beschrijvingen van linguïsten, waarin voorbeelden van tussentaal worden gegeven: naast de al genoemde Goossens (2000) zijn er bijvoorbeeld Geeraerts, Penne & Vanswegenhoven (2000) en de later nog te bespreken tekst van Hendrickx.

Geeraerts, Penne & Vanswegenhoven (2000), geven voorbeelden uit het taalgebruik van twee Vlaamse soap opera's. Enkele excerpten:

- fonetisch: h-procope (*ik eb*), apocope en syncope bij korte functiewoorden (*da, goe – as*)
- morfologisch: adjectiefdeclinatie (*ne kleinen bakker*), diminuering (*doekske*), pronominagebruik (*gij, ekik* enz.)
- syntactisch: dubbele negatie (*ik hoor nie goe nie meer*)
- lexicaal: *klappen, bijkans, seffens*

Die kenmerken zijn uiteraard niet ‘nieuw’: ze hebben altijd al bestaan in allerlei variëteiten op het continuüm tussen dialect en standaardtaal. Vroeger werd dit dialectinterferentie genoemd. ‘Nieuw’ kan hooguit zijn dat dit soort taal nu gebruikt wordt in communicatieve situaties en settings waar dat vroeger (misschien) minder gebeurde. ‘Nieuw’ is misschien vooral de naam die eraan gegeven wordt, veel meer dan het fenomeen zelf.

3.6

Volgens Tops (2001) is ‘Schoon Vlaams’ de meest gesproken variant van het Nederlands in het Zuiden en hij zegt terecht: ‘We moeten nauwkeurig weten wat het is, hoeveel variatie erin zit, wanneer en door wie het allemaal gebruikt wordt, enzovoort.’ Alleen zal dat niet zo simpel zijn, niet – zoals Tops beschuldigend vermoedt – omdat op dat soort onderzoek ‘nog altijd een vreselijk taboe’ zou rusten, maar omdat het zo vreselijk gecompliceerd is het onderzoeksobject af te bakenen en te definiëren. Er lopen al sinds enkele jaren serieuze onderzoeksprojecten naar variabiliteit in gesproken en geschreven Nederlands in Noord en Zuid, waar veel geld en veel personeel mee gemoeid zijn. Daar zal dus op den duur ook een profiel van Schoon Vlaams uit komen, mocht er inderdaad zoiets bestaan.

3.7

In een van de eerste onderzoeken met kwantificeerbare data (Vanderkerckhove 2004) vinden we een voorzichtige analyse van gesproken Nederlands, waarin twee van de boven gestelde vragen in verband met Schoon Vlaams onderzocht werden, namelijk of het gebruik van die variëteit geografisch geconditioneerd is en of jongeren ze meer of minder gebruiken dan ouderen. Op grond van het materiaal uit het *Corpus Gesproken Nederlands*, een databank van hedendaags Nederlands, zoals dat gesproken wordt door volwassenen in Vlaanderen en in Nederland, onderzocht zij twee kenmerken van het Schoon Vlaams: de pronomina van de tweede persoon (persoonlijk en bezittelijk, subject en object): *ge, gij, u, uw* versus *je, jij, jou, jouw* en het diminutiefsuffix (*ke-, ske* versus *je*)⁵.

In beide gevallen blijken Brabanders en Limburgers wezenlijk vaker de ‘Schoon-Vlaamse’ vorm te gebruiken dan West-Vlamingen, en die West-Vlamingen blijken ook de enigen te zijn bij wie jongeren in bepaalde gevallen vaker de standaardtalige vorm gebruiken dan de ouderen. Dat het bij Brabanders en Limburgers bijna altijd andersom is, lijkt erop te wijzen dat de Schoon-Vlaamse vorm daar nog aan populariteit wint.

Zoals de auteur ook zelf terecht opmerkt, moet er bij de analyse van deze cijfers rekening mee worden gehouden dat enkele van de standaardtalige varianten (het diminutiefsuffix -je en 'je' als aanspreekvorm en als objectvorm van het bezittelijk voornaamwoord) in een deel van West-Vlaanderen endogeen zijn (Willemyns 1979). Andere vormen echter (jij, jou, jouw) zijn het niet en in het Zuiden en Zuidoosten van de provincie is geen enkele van de standaardtalige pronomina endogeen. Bovendien is in het noordelijk en westelijk West-Vlaamse 'je'-gebied, dat 'je' ook een eenheidspronomen en niet, zoals in de standaardtaal, deel van een 'je-u'-systeem. Daar komt bovenop dat West-Vlamingen in de realisering van hun geïntendeerd Standaardnederlands al vanouds wantrouwen aan de dag leggen tegenover endogene vormen (Debrabandere 2005, 30) en die graag en vaak door exogene vervangen, waarvan ze (vaak ten onrechte) vermoeden dat ze 'juister', d.w.z. normgericht zijn. De Schutter (1973, 120–121) constateerde bij vooral Oost- en West-Vlamingen 'de neiging om zich in zijn bovenregionale taal zoveel mogelijk tegen het dialect af te zetten'. Een van de conclusies van Vandekerckhove (2004, 990) luidt hoe dan ook:

(...) het ge-systeem blijft voor Vlaanderen als geheel dominant. Dat geldt bij uitstek voor het gebied dat de jongste jaren het uitzicht van het (informele) Nederlands in Vlaanderen in toenemende mate is gaan bepalen en dat m.n. de provincies Brabant en Antwerpen omvat. Limburg sluit zich hier onmiskenbaar bij aan. West-Vlaanderen doet dat niet, waardoor – ironisch genoeg – het niet-dialectische informele taalgebruik van de meest dialectvaste regio van Nederlandstalig België voor deze variabele het dichtst de standaardtaal benadert.

Misschien is dit ironisch, maar het is vooral logisch en het bevestigt mijn hypothese: tussentaal tiert het weligst waar het dialectverlies het grootst is (Willemyns 2005). Of, zoals Debrabandere (2005, 31) in een moedeloze balans van decennia 'ABN-beweging' het uitdrukt: '... we hebben het dialect gestigmatiseerd, Vlaanderen zijn dialect afgeleerd en het naar tussentaal gedreven, al was dat net niet de bedoeling. Intussen kennen onze jongelui hun mooie dialect niet meer, en kennen ze nog altijd geen Nederlands. Jammer.'

3.8

De hier beschreven ontwikkeling is dus niet eenvoudig en leidt duidelijk niet tot het vervangen van die ene variëteit door één andere: het is allerminst zo dat door het verschijnen van *Schoon Vlaams* alle andere niet-standaardvariëteiten ineens zouden ophouden te bestaan. Bij vele taalgebruikers blijven de vroegere variëteiten met de nieuwe variëteit samenleven, waardoor de onderlinge verhoudingen in het variëteitenspectrum ook veranderen. Welke plaats *gekuist dialect*, *regionale omgangstaal*, *Belgisch Beschaafd* en zo meer (Willemyns 2003, 319–322) nu innemen in een continuüm waarin ook voor 'Schoon Vlaams' een plaatsje is gereserveerd, is totnogtoe niet echt onderzocht.

Wat vele ‘taalverzorgers’ vooral vrezen is dat, wanneer een bepaalde standaard werkelijk populair wordt, het gebruik ervan niet beperkt blijft tot die situaties waarin vroeger dialect werd gebruikt. En zo stelt men inderdaad vast dat het Verkavelingsbrabants in toenemende mate gebruikt wordt in situaties en domeinen, die voordien voor de standaardtaal of de geïntendeerde Standaardtaal voorbehouden bleven. Dat overlopen in andere domeinen is wat de opwinding van vele taalverzorgers verklaart, zo bijvoorbeeld die van Hendrickx, de ‘taalraadgever’ van de VRT. Hij heeft een paar jaar geleden een campagne gestart met de naam *Taalsignaal voor 6 miljoen Vlamingen*, om het te ver gaande gebruik van tussentaal te stoppen⁶. Voor de TV-mensen schrijft hij het volgende:

Tussentaal staat slordig. En dat terwijl verzorgd spreken niet veel moeite kost. In deze folder vind je de top-vijftien van de tussentaal: vijftien slordigheden in uitspraak en spraakkunst die je makkelijk kan vermijden. Doe het dan ook, want wat jij in de uitzending zegt, is een taalsignaal voor zes miljoen Vlamingen.

Ook hier vinden we de klassieke voorbeelden: *da, wa; elemaal; de voetbal; de Jan; da wist ekik nie; kom-de-gij ook; ne jongen, nen boek; meiske; werkt nog goe* enz.⁷

Ook hier is er, denk ik, niets ‘nieuws’ al zou men eventueel het feit dat het nog altijd niet ‘beter’ is geworden als zodanig kunnen bestempelen. Gelaakt wordt inderdaad vooral dat tussentaal al maar meer gebruikt wordt in vele televisieseries. Het begon bij de commerciële zenders, maar de ‘mode’ is intussen ook al wijd verbreid op de openbare televisie. Het is mij ook opgevallen dat er in radioreclame op *Radio Een* (openbare omroep) meer en meer een functionele afwisseling merkbaar is tussen standaardtaal en tussentaal. In vele spots, waarin na een dialoog een commentaartekst wordt gesproken, wordt de dialoog in tussentaal gevoerd, terwijl de commentaar in zorgvuldig en normgerecht Standaardnederlands weerklinkt. Ik geef een voorbeeld: kapster en klant hebben het er in het kapsalon over hoe geweldig het haar van de klant er nu wel uitziet. Dat gebeurt in tussentaal. In de commentaartekst wordt er dan op gewezen dat iedereen zo’n prachtige haardos kan krijgen als zij maar product X gebruikt. Die boodschap wordt in formele Standaardtaal gedebiteerd. Daaruit blijkt dus niet alleen dat de tekstschrijvers perfect op de hoogte zijn van het verschil tussen beide variëteiten en hun gebruiksmogelijkheden, maar het is ook duidelijk dat zij door hun usus die specifieke vorm van diglossie nog versterken en verbreiden. Onderzoekingen van Saman (2003) en Van Gysel, Geeraerts & Spielman (2005) hebben mijn indruk intussen bevestigd. Ook Geeraerts, Penne & Vanswegenhoven (2000, 170) hadden er al op gewezen dat het allesbehalve denkbeeldig is dat ook de auteurs van soap opera’s door hun weergave van de realiteit de tussentaal nog verder verbreiden en de toeschouwer in de waan brengen, c.q. laten dat het perfect aanvaardbaar of zelfs verkieslijk is in zulke informele situaties tussentaal te gebruiken.

4. Wat nu?

4.1

Zoals gezegd vinden velen de zopas beschreven ontwikkeling allesbehalve gelukkig. Het gaat daarbij niet alleen om verstokte integrationisten, maar ook om vele anderen die prijs stellen op wat ‘verzorgd’ taalgebruik wordt genoemd.

In zulke situaties klinkt onvermijdbaar de roep om ingrijpen ‘van hogerhand’ een beetje luider dan anders. Met die ‘hoge hand’ wordt meestal in de eerste plaats aan het onderwijs gedacht, meer specifiek aan een opdracht of taak waarmee de minister(s) van onderwijs de leraren, meer specifiek de leraren Nederlands, zou kunnen/moeten gelasten. Die moeten er dan voor zorgen dat niet alleen de leerlingen ‘beter’ Standaardnederlands leren, maar ook en vooral dat ze die variëteit vaker en in meer omstandigheden gebruiken. De leerlingen zouden dus minder Verkavelingsvlaams (in Vlaanderen) en Poldernederlands (in Nederland) moeten spreken.

Zowel Stroop (1998) als Goossens (2000) en Van de Velde (2000) vinden een nieuwe periode van taalplanning op zijn plaats en zijn van mening dat de overheid, de school en de media zich als raadgevers behoren op te stellen bij het standaardisatieproces. Of de leraren dat kunnen of zelfs maar willen proberen is een andere zaak. Volgens Debrabandere (2005, 30) kan noch wil ‘de jongste generatie taalleraren’ dat: ‘bij de onkunde heeft zich nu ook onwil gevoegd’.

In verband met de haalbaarheid van de taak die de leraren toebedacht wordt, is het bovendien verhelderend na te gaan wat de leraren Nederlands in Vlaanderen en Nederland over het andere deel van het taalgebied weten en welk contact ze er zelf mee hebben. Kloots (2001) heeft daar onderzoek naar gedaan. Ze onthult:

In het dagelijkse leven ontmoet de overgrote meerderheid van de Vlamingen (77%) zelden of nooit Nederlanders. Bij de Nederlandse respondenten krijgen we ongeveer hetzelfde percentage (75%) als we vragen of ze Vlamingen in hun naaste omgeving hebben... 17,2% van de ondervraagde Vlaamse leraren Nederlands en 24,6% van hun Nederlandse collega’s hebben in het andere deel van het taalgebied ‘vrienden en kennissen’ (Kloots 2001, 191).

Ook het contact via de media is niet uitbundig:

Nederlandse radioprogramma’s blijken niet echt populair in Vlaanderen: 86,9% van de Vlaamse leerkrachten geeft aan dat hij/zij er nooit naar luistert. Van de Nederlandse leraren luistert 77,9% nooit naar de Vlaamse radio (ib.).

Televisieprogramma’s uit het andere deel van het taalgebied zijn duidelijk populairder, maar toch kijkt ‘bijna de helft van de leerkrachten er zelden of nooit naar’ (192).

4.2

Succesvolle taalveranderingen zijn veelal compromissen tussen taalnatuur en taalcultuur. Vaak is het nuttig ongebreidelde uitingen van taalnatuur door een krachtiger ingrijpen van taalcultuur in andere banen te leiden. Dat is dus wat door velen gevraagd wordt naar aanleiding van de de-standaardisering in Vlaanderen. De vraag is of de tijd daar rijp voor is en of men op voldoende begrip en medewerking zal kunnen rekenen. De integratie-ideologie die, zeker in Vlaanderen, de enige lijkt te zijn die een dergelijke campagne kan rechtvaardigen, staat op een laag pitje.

Taalplanning heeft in het verleden in belangrijke mate zowel de structuur als het gebruik van het Nederlands in België bepaald. Gedurende de negentiende eeuw slaagden de zogenoemde particularisten er niet in het Vlaamse culturele establishment af te houden van een integrationistisch standpunt. Het gevolg daarvan is geweest dat het gangbaar werd om te vinden dat de standaardisering van het Nederlands in België in overeenstemming diende te zijn met de ontwikkeling in Noord-Nederland. De onderliggende gedachte daarvan was een politieke, namelijk gebruik te maken van het prestige van het Nederlands als de officiële taal van Nederland in de strijd tegen het Frans, dat toen de prestigetaal van België was (Willemys & Haeseryn 1998). Inmiddels, nu de taalkwestie in België al geruime tijd is geregeld, is dat specifieke doel van het integrationisme bereikt. Natuurlijk zijn er nog taalschermselingen in Brussel en hier en daar langs de taalgrens en allicht zullen die nog een poosje verder gaan, maar zelfs de wildste verwachtingen van de pioniers van de Vlaamse Beweging zijn al lang ruim overtroffen. Vlaanderen is een eentalige deelstaat van een federaal België, het Nederlands is de officiële taal van de meerderheid van de bevolking en van het meest voorspoedige en welvarende deel van het land. Wat in een meertalig gebied het prestigekarakter van een taal bepaalt, is allemaal in Vlaanderen te vinden en zolang dat niet verandert kan niets de status, de functie en het prestige van het Nederlands in België bedreigen.

De onderlinge verhouding van de variëteiten van het Nederlands aan weerszijden van de rijksgrens is er nu meer en meer een zoals die gebruikelijk is tussen pluricentrische taalvariëteiten. De in het verleden opgebouwde attitudes en gewoonten zullen natuurlijk een belangrijke rol blijven spelen, maar ze zijn niet langer de beslissende factoren en ze zullen minder en minder als motiverende motor voor taalplanningsacties dienst kunnen doen.

5. Conclusie

Verkavelingsvlaams c.q. Schoon Vlaams is een diffuus begrip. Het is een soort verzamelnaam geworden voor zeer uiteenlopende tendensen, waarvan niemand weet of ze zich in de toekomst in dezelfde richting zullen ontwikkelen. Hetzelfde geldt voor Poldernederlands.

Wanneer we dat alles in historisch perspectief bekijken, kunnen we niet uitsluiten dat we hier te maken hebben met een korte-termijnverandering ('short term change'). Het gaat om veranderingstendensen die ontstaan in

enkele heel specifieke bevolkingsgroepen en in verschillende delen van het taalgebied. Of en wanneer een korte-termijnverandering een duurzame lange-termijnverandering wordt, hangt af van de factoren die de verbreiding van veranderingen door tijd en ruimte plegen te bepalen. Dat zijn de gebruikelijke sociale variabelen zoals sociale klasse en beroep, opleiding, leeftijd, geslacht, evenals domeinspecifieke factoren en taalplanningsfactoren.

Dat op het niveau van de tussentalen Zuid en Noord ver van elkaar af staan is een feit. Dat is op zichzelf geen probleem: het is altijd al zo geweest. Een probleem wordt het pas mochten die tussentalen in toenemende mate functies van de Standaardtaal gaan overnemen. Voorspellingen daarover zijn niet erg vruchtbaar, maar een ding is vrij waarschijnlijk: de ontwikkeling van het Nederlands in de eenentwintigste eeuw belooft bijzonder interessant te worden en het zal de moeite waard zijn ze niet alleen te observeren, maar ook er een rol in te spelen.

Noten

- 1 De grootste daling in gebruik kennen de woorden *storthad*, *hesp*, *regenscherm*, *ijskast* en *beenhouwer*.
- 2 Voorbeelden van zulke vaak gebruikte maar minder al zodanig bekende belgicismen zijn *verlof zonder wedde*, *baxter*, *historiek*, *lintmeter*, *klastitularis* en *onthaalmoeder*.
- 3 Bv. 'zou moeten gedaan worden' i.p.v. 'zou moeten worden gedaan'
- 4 Een paar van Goossens' voorbeelden zijn: *nen aap*, *dienen hoge stoel*, *schoon tafels*, *ons kat*.
- 5 Ter perse.
- 6 Het gaat hier om een intern VRT-document, een soort scheurkalender in de vorm van een *mousepad*: iedere dag een blad eraf halen en daar verschijnt een nieuwe taaltip.
- 7 Omdat men t.a.v. de Duitse en allicht ook de Engelse televisie *mutatis mutandis* hetzelfde kan zeggen doet men er goed aan de hele Europese de-standaardiseringsbeweging te beschouwen i.p.v. alleen te kijken wat in ons eigen taalgebied gebeurt.

Bibliografie

- AMMON, U.: *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin/New York, 1995.
- BLANQUAERT, E.: *Praktische uitspraakleer van de Nederlandsche taal*. Antwerpen, 1934.
- DEBRABANDERE, F.: 'Het echech van de ABN-actie in Vlaanderen'. *Nederlands Van Nu* 53, 2005, 27–31.
- DE SCHUTTER, G.: 'Eksogeen taalgebruik in Zuid-Nederland'. *Album Willem Pée*. Tongeren, 1973, 117–123.
- DEYGERS, K. & V. VAN DEN HEEDE: 'Belgisch-Nederlandse 'klassiekers' als variabelen voor lexicaal variatie-onderzoek: een evaluatie'. *Taal en tongval* 52, 2000, 308–328.
- GEERAERTS, D., PENNE, A. & VANSWEGENHOVEN, V.: 'Thuis-taal en Familie-taal. Taalgebruik in Vlaamse soaps'. S. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman (red.), *Met taal om de tuin geleid. Een bundel opstellen voor Georges De Schutter*. Antwerpen, 2000, 161–170.
- GEERAERTS, D., S. GRONDELAERS & D. SPEELMAN: *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat. Een onderzoek naar kleding- en voetbaltermen*. Amsterdam, 1999.
- GOOSSENS, J.: Belgisch Beschaafd Nederlands en Brabantse expansie. *De nieuwe Taalgids-Van Haeringnummer*, 1970, 54–70.
- GOOSSENS, J.: De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen. In *Ons Erfdeel* 43, 2000, 3–13.
- HAESERYN, W.: 'Belgisch Nederlands voor Vlamingen!' J. de Caluwe, G. de Schutter, M. Devos & J. van Keymeulen (red.), *Schatbewaarder van de taal Johan Taeldeman Liber Amicorum*. Gent, 2004, 481–489.
- JASPERS, J.: 'Het Vlaamse stigma, over tussentaal en normativiteit'. *Taal en Tongval* 53, 2001, 129–153.
- KLOOTS, H.: 'Leerkrachten Nederlands en het andere deel van het taalgebied'. *Taal en Tongval* 53, 2001, 175–196.
- MIHM, A.: 'Arbeidersprache und gesprochene Sprache im 19. Jahrhundert'. D. Cherubim & K. J. Mattheier (eds.), *Voraussetzungen und Grundfragen der Gegenwartsprache. Sprach- und sozialgeschichtliche Untersuchungen zum 19. Jahrhundert*. Berlin/ New York, 1998, 282–316.
- SAMAN, V.: *Studie van het taalgebruik in reclamespots op de radio in Vlaanderen van 1991 tot 2001. Tussentaal in opmars?* Gent: ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, 2003.
- STROOP, J.: *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam, 1998.
- TAEDEMAN, J.: 'Welk Nederlands voor Vlamingen?'. L. De Grauwe & J. De Vos (red.), *Van sneeuwpoppen tot tasmuurtje, aspecten van de Nederlandse taal- en literatuurstudie, Spieghel Historiaal* 33, 1993, 9–28.
- THEISSEN, S.: 'Elf jaar Belgisch Nederlands in Knack. De evolutie van 1991 tot 2001'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 113, 2003, 243–259.
- THEISSEN, S.: 'Voegwoordelijke bijwoorden in de aanloop of op de eerste zinsplaats'. J. de Caluwe, G. de Schutter, M. Devos & J. van Keymeulen (red.), *Schatbewaarder van de taal Johan Taeldeman Liber Amicorum*. Gent, 2004, 771–776.

- THEISSEN, S.: 'Schrijft Knack Belgisch? Conclusie'. *Nederlands van nu* 53, 2005, 31-33.
- TOPS, G.: 'Schoon Vlaams is óók Nederlands'. *De Standaard*, 30 maart 2001, 9.
- VANDEKERCKHOVE, R.: 'Waar zijn je, jij en jou(w) gebleven?' J. de Caluwe, G. de Schutter, M. Devos & J. van Keymeulen (red.), *Schatbewaarder van de taal Johan Taeldeman Liber Amicorum*. Gent, 2004, 981-993.
- VAN DE VELDE, H.: *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*. Nijmegen, 1996 (dissertatie).
- VAN DE VELDE, H.: '100 Jaar uitspraak'. *Nederlands van Nu* 48, 2000, 35-38.
- VAN GYSEL, S., D. GEERAERTS & D. SPEELMAN: *A functional analysis of the linguistic variation in Flemish spoken commercials*. Ter perse (2005).
- VAN HERREWEGHE M. & S. SLEMBROUCK: 'Tekstondertiteling en tussentaal: de pragmatiek van het alledaagse'. J. de Caluwe, G. de Schutter, M. Devos & J. van Keymeulen (red.), *Schatbewaarder van de taal Johan Taeldeman Liber Amicorum*. Gent, 2004, 853-875.
- VAN ISTENDAEL, G.: *Het Belgisch labyrint. Wakker worden in een ander land*. Amsterdam, 1989, veertiende, 'geheel herziene' druk: 2001.
- WILLEMYS, R.: 'Vorm en functie van de aanspreekvormen in West- en Frans-Vlaanderen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 53, 1979, 171-193.
- WILLEMYS, R.: Dialektverlust im niederländischen Sprachraum. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 64, 1997, 129-154.
- WILLEMYS, R.: *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen/Utrecht, 2003.
- WILLEMYS, R.: 'Der Einfluss von Dialektresistenz auf die flämischen Substandardvarietäten'. Alexandra N. Lenz & Klaus J. Mattheier (eds.), *Varietäten – Theorie und Empirie*. Frankfurt, 2005, 163-176.
- WILLEMYS, R. & R. HAESERYN: 'Taal en Vlaamse Beweging'. *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel, 1998, 2931-2946.
- WILLEMYS, R., J. DE GROOF & W. VANDENBUSSCHE: 'Die Standardisierungsgeschichte des Niederländischen im 18. und 19. Jahrhundert. Einige Ergebnisse und Forschungsdesiderate'. J. Androutsopoulos & E. Ziegler (eds.), *Standardfragen. Soziolinguistische Perspektiven auf Sprachgeschichte, Sprachkontakt und Sprachvariation*. Frankfurt, Peter Lang 2003, 27-38.

..... *Nederlands voor de lager, de
middelbaar en de hoger opgeleide
Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*

Code

Code Nederlands is in de wereld van het Nederlands voor anderstaligen een begrip geworden. Maar volgens het Voorwoord bij *Code*, de opvolger van *Code Nederlands*, zijn samenleving en tweedetaalonderwijs intussen ‘ingrijpend’ veranderd.

Het uitgangspunt van *Code* is dat taal een instrument is voor interactie en communicatie: alle oefeningen en opdrachten zijn gericht op het kunnen uitvoeren van reële, functionele taken. Interactie en communicatie zijn niet alleen doel maar ook middel, hetgeen betekent dat er vaak in tweetallen of in groepsverband gewerkt moet worden en dat de cursisten met elkaar moeten praten, overleggen, resultaten vergelijken en uitwisselen. *Code* is met andere woorden een taakgerichte leergang waarbij taak betekent ‘een reeks van communicatieve handelingen waarbij een of meerdere taalgebruikers betrokken zijn en die gericht is op het bereiken van een bepaald doel’ (Kuiken, 1996).

Voor het uitvoeren van die taak zijn verschillende media nodig: het computerprogramma (inclusief het audio- en videomateriaal), internet, maar ook het boek. Daarbij is gestreefd naar flexibiliteit. Taken uitvoeren moet iedereen, maar ander materiaal aanbod (oefeningen gericht op het kunnen uitvoeren van een taak, op het verwerven van grammatica en routines, op het inslijpen van vaardigheden) kan, al of niet in overleg met de docent, worden overgeslagen omdat het bijvoorbeeld te gemakkelijk is of al bekend. Deze mogelijkheid impliceert dat er in *Code*, behalve voor groepswork, ook ruimte is voor het individueel, zelfstandig werken. Met het oog op deze laatste mogelijkheid wordt de instructietaal zo eenvoudig en duidelijk mogelijk gehouden, zodat deze ook zonder de hulp van de docent begrepen kan worden.

De doelgroep van *Code* is die van *Code Nederlands*: de hoger opgeleide. Hij of zij bereikt na 90 uur in de klas en 90 uur zelfstudie niveau A2 van het Common European Framework-CEF (*Code 1*). Voor *Code 2* is de studielast ongeveer 340 tot 300 uur – ook weer voor de helft gestuurd en voor de helft zelfstudie – en het eindniveau B1. *Code 3* – en dus de leergang in zijn geheel – voert naar B2/C1, een niveau waarop het succesvol afleggen van het NT2-Staatsexamen, programma II, mogelijk moet zijn. In wat volgt gaat het hoofdzakelijk over *Code 1*.

De cursus is zeer omvangrijk en dat is heel goed. Te vaak hebben auteurs naïeve ideeën over het noodzakelijke volume van de oefenstof of schuwen zij herhalingsopdrachten, ten onrechte denkende dat in de toegepaste taalkunde zachte heelmeeesters *geen* stinkende wonden maken. Er is, om te beginnen, een *Takenboek*. In bijvoorbeeld hoofdstuk 5 (over routes en reizen) zijn die taken: de weg vragen, een vervoerbewijs kopen, een routebeschrijving begrijpen, een route beschrijven. Taken worden eerst 'voorbereid' (tekst en dialogen lezen, naar tekst en dialogen luisteren, opdracht uitvoeren), daarna volgen de uitvoering en de afronding. De taakuitvoering kent verschillende modaliteiten: alleen of samen, zelfstandig of met begeleiding, met of zonder het computerprogramma, met of zonder werkbladen.

Het *Computerprogramma* biedt niet alleen luisterteksten, videomateriaal en opdrachten die gericht zijn op de uitvoering van genoemde taken, maar ook ongeveer 1500 extra oefeningen voor het inslijpen van de aangeboden taal en om het luisteren en verstaan te verbeteren. Die luisterteksten en dat videomateriaal staan ook op een audio-cd en een videoband. Dat is handig voor zowel de cursist als voor de docent, want dat materiaal kan aldus beluisterd, bekeken en aangeboden worden zonder dat er een computer nodig is. Het *Oefenschrift* omvat invuloefeningen die horen bij de woordenschat- en grammatica-oefeningen van het Computerprogramma. Dus ook het Oefenschrift biedt de mogelijkheid opdrachten uit te voeren zonder de computer.

Ten slotte zijn er een *Docentenhandleiding* en een *Docenten cd-rom*. Daarin en daarop worden de uitgangspunten geformuleerd en wordt er in het algemeen en per hoofdstuk uitvoerig uitgelegd hoe er met *Code* gewerkt moet worden. Deze twee documenten omvatten bovendien de transcripten van de luisterteksten en de videofragmenten.

Theoretisch uitgangspunt voor *Code* is, zoals gezegd, functionaliteit. Dat is heel mooi, maar gelukkig beseffen de auteurs van *Code* dat daarvoor 'bouwstenen' vereist zijn, bijvoorbeeld woorden of standaardzinnnetjes ('routines' genoemd). Ze beseffen ook dat functionaliteit nog al eens op gespannen voet staat met een ander belangrijk taalelement: de grammatica. Ze kiezen voor beide. Er is dus in *Code* expliciete aandacht voor grammatica, in het *Takenboek* door het geven van beknopte regels, in het Computerprogramma en in het Oefenschrift door het aanbieden van grammaticale oefeningen.

Bij die keuze voor functionaliteit én vormkenmerken verwijzen de auteurs van *Code* naar 'recente opvattingen over taalleren', met name naar de *Focus on Form*-theorie zoals die is uiteengezet door Doughty & Williams (1998). Dit betekent dat de cursist eerst een taak voorbereidt en uitvoert en dat daarna zijn aandacht wordt gevestigd op de vorm. De regel wordt uit de taak gelicht, aldus *Code*. Maar welke regel uit welke taak? De meervoudsregel wordt gegeven bij de taak 'Praten over je huis', maar waarom niet bij de taak 'Advertenties van huizen lezen'? 'Praten over je huis' is een taak uit hoofdstuk 4. Komt het meervoud daar pas voor het eerst aan bod? Geenszins. En welke hulp biedt deze koppeling van regels aan taken om de *omvang* van de regel te bepalen? Ik ben een voorstander van het beleden uitgangspunt, maar de praktische toepassing is veel gecompliceerder dan *Code* ons wil doen geloven.

Code is zonder meer een aanwinst voor zowel het NT2- als het NVT-onderwijs. De didactische benaderingsmogelijkheden zijn talrijk, gevarieerd en flexibel: de computer, de cd, de video maar ook het schrift; men werkt zelfstandig, begeleid, in paren of in groepjes. Dat men recht kan doen aan individuele leercapaciteiten zodat de sterke broeders niet op de zwakke hoeven wachten is een groot pluspunt. Natuurlijk is er ook aandacht voor de cultuur want hoe zou je een functionele leergang kunnen schrijven zonder de fiets, feestjes, het onderwijssysteem, complimenten en omgangsvormen. 'Daarnaast willen we de cursist kennis laten maken met de Nederlandse normen en waarden'. Over taakgericht gesproken.

De vormgeving is aangenaam, levendig en overzichtelijk. Alleen die titel, *Code*, kon dat niet wat opwindender? De *Da Vinci Code* is bezet. Maar de *Van Gogh Code*?

Nederlands in actie

Werk en vrije tijd, reizen, gevoelens, onderwijs, buitenlanders in Nederland, gezondheid, relaties, kunst en cultuur en literatuur: dat zijn de thema's die in *Nederlands in actie* de taalkennis van hoger opgeleiden van niveau A2 naar niveau B1 moeten brengen.

Wat is het selectie criterium voor de thema's? Op die vraag vind je zelden een antwoord, maar *Nederlands in actie* verantwoordt die keuze wel. 'De thema's zijn gekozen door studenten uit de groepen voor wie dit materiaal bedoeld is'. Daar valt verder weinig tegenin te brengen, behalve dat dit onderwerpen heeft opgeleverd die in dit soort leergangen al zo vaak zijn behandeld en dat hoger opgeleiden die iets zoeken in de sfeer van bijvoorbeeld de economie, het recht en de criminaliteit, de informatica, de politiek of Europa weer niet aan hun trekken komen.

Nederlands in actie, dat per thema ongeveer acht uur les en acht tot twaalf uur zelfstudie vereist, toont in zijn aanpak veel overeenkomst met *Code*. Aandacht voor lezen, luisteren, schrijven, spreken, voor taalfuncties, vocabulaire en grammatica. Van die vocabulaire-uitbreiding zeggen de auteurs dat het 'een essentieel onderdeel' van de leergang is. Dat een nieuw te leren woord vijf keer expliciet wordt aangeboden, is met dit credo geheel in overeenstemming. Maar niet dat het aantal van deze woorden zo onbegrijpelijk gering is: ongeveer 180. Voor deze constatering kan ik me niet beroepen op het CEF, want dat geeft bij de descriptoren – helaas – geen aanwijzingen voor het aantal passief of actief te kennen woorden. Maar je kunt wel verwijzen naar de vakliteratuur over niveau en woordenschatkennis en je kunt vergelijken, bijvoorbeeld met *Code 2* of met *Vanzelfsprekend* waar respectievelijk zo'n 1500 en 1000 woorden worden aangeboden, twee leergangen die hetzelfde CEF-segment bestrijken als *Nederlands in actie*: van A2 naar B1.

Die 180 woorden zijn geselecteerd uit het *Basiswoordenboek* van De Kleijn en Nieuwborg dat een opsomming en beschrijving geeft van de ruim 2000 meest frequente woorden van het Nederlands. Bij die selectie zit een niet gering aantal

woorden waarvan je mag aannemen dat de student die al kent. Hij is immers geen beginner. Maar wat ik bij die selectie problematischer vind is de relatie woordenschat-thema. Doel van de cursus is uitbreiding van de 'talige competentie', d.w.z. de vaardigheid bepaalde taalmiddelen, bijvoorbeeld woorden, 'op het juiste moment' aan te wenden. Omdat er gekozen is voor thema's, neem ik aan dat dat juiste moment daar is als de cursist geconfronteerd wordt met situaties binnen een thema (hij gaat op reis, hij wil zijn liefde verklaren, hij moet naar de dokter, hij studeert). Maar voor die situaties vindt hij of zij in *Nederlands in actie* weinig hulp, want bij die ± 180 woorden die worden uitgelegd en waarmee geoefend wordt, staan er maar zeer weinig die iets te maken hebben met de thema's. De wel aanwezige maar niet verklaarde themawoorden zijn te vinden in teksten, oefeningen en opdrachten. Ook hun aantal vind ik bij sommige thema's gering en welke plaats ze innemen in het leerproces is me onduidelijk.

In Bijlage 2 wordt aangegeven welke grammaticale kennis de cursist geacht wordt in huis te hebben als hij of zij met *Nederlands in actie* begint: presens, perfectum, imperfectum, modale werkwoorden, persoonlijk voornaamwoord (subject en object), bezittelijk, reflexief en aanwijzend voornaamwoord en het adjectief. Nieuw in de cursus zijn dan, in volgorde van aanbidding, conjuncties, bijzin, indirecte rede, *zullen* in het presens, *om te* + infinitief, scheidbare werkwoorden, *er*, bijvoeglijke bijzinnen, het bijvoeglijk naamwoord, *zullen* in het imperfectum en het passief. Bij die aanbidding wordt soms volstaan met voorbeelden en het gebruik van een verhelderende lay-out, soms wordt er ook een sobere toelichting gegeven. Deze ingehouden presentatie is een bewuste keuze. Alle aandacht moet gaan naar het gebruik. Theorie schrikt de studenten af of ze 'verdrinken' erin, waarmee wordt bedoeld: ze kennen de regel maar ze kunnen hem niet toepassen. In de bijlage wordt uitvoeriger uitleg gegeven. Ik begrijp deze aanpak, maar ik vind het onhandig dat er bij de eerste aanbidding niet naar de bijlage wordt verwezen.

De uitleg in de bijlage wordt vaak 'vereenvoudigd' aangeboden. Voor die vereenvoudiging beroepen de auteurs zich op het feit dat ze zich richten op taal in veelvoorkomende situaties. Eenvoudige grammatica voor frequente situaties, moeilijke grammatica voor minder frequente. Helaas is de werkelijkheid anders en loop je ook in die veelvoorkomende situaties voortdurend tegen moeilijke grammatica aan (modale werkwoorden, woordvolgorde, *er*, het passief).

De doelgroep van *Nederlands in actie* wordt gevormd door hoger opgeleiden. Binnen deze doelgroep richt men zich op buitenlanders die al dan niet permanent in Nederland wonen en op studenten Nederlands buiten Nederland. Als die extramurale student Nederlands op academisch niveau studeert, kan hij, zeggen de auteurs, voor de grammatica uiteraard niet terugvallen op *Nederlands in actie*. Maar de andere gebruikers in het buitenland 'kunnen *Nederlands in actie* gebruiken zoals in Nederland de NT2-student'. Als dat zo is, wat blijft er in deze cursus dan nog over van die specifieke extramurale aandacht? Dit: 'We zijn er in de opdrachten niet vanzelfsprekend van uitgegaan dat de student zich in Nederland bevindt'.

Als illustratie van inhoud en aanpak van de cursus in zijn geheel, iets over thema 6: Gezondheid. Daar vindt men lees- en luisterteksten over blowen, alcoholgebruik, euthanasie en eetstoornissen, met daarbij begripsvragen, vocabulaireoefeningen, spreek-, schrijf- en luisteropdrachten. Verder de behandeling van en oefeningen met het relatief pronomen, een prepositieoefening, routinezinnetjes, een lied (op dvd, maar vanwege auteursrechten jammer genoeg niet met de originele stemmen) en reflectie (de student stelt zichzelf de vraag of hij de grammatica kan toepassen, of hij standpunten van schrijvers kan herkennen in een tekst etc.). Op de website staan extra oefeningen over het relatief pronomen (3), over preposities (1) en twee vocabulaireoefeningen (in de vorm van een kruiswoordraadsel). Voorts twee internetopdrachten: men moet een site over de muisarm en een over een eetest bekijken en de daarbij gegeven opdrachten uitvoeren.

Nederlands in actie ziet er aantrekkelijk en overzichtelijk uit, met leuke en stimulerende websiteopdrachten. De presentatie van de oefenstof is heel gevarieerd zodat het me een plezier lijkt om met dit materiaal te werken. Maar de beoogde uitbreiding van de vaardigheid om 'bepaalde talige middelen (woorden, routines, grammaticale mogelijkheden) op het juiste moment aan te wenden' zou gediend zijn geweest met, zoals gezegd, een grotere woordenschat en die dan gericht op concrete situaties. Met dat laatste bedoel ik dat je in deze cursus wel leert – en dat is belangrijk – een lange tekst over euthanasie te begrijpen en daarover te praten, maar in veel mindere mate om aan de dokter te vragen je oor uit te spuiten. En dat vind ik nou net iets belangrijker. Ook voor hoger opgeleiden.

Basiscursus Nederlands voor buitenlanders

Al sinds lang was er *Nederlands voor buitenlanders* oftewel het 'groene boek' van de Delftse methode, gericht op personen met enige jaren voortgezet onderwijs. Voor laagopgeleiden (voltooiing basisschool) is er nu de *Basiscursus*. In 50 contacturen en ongeveer 150 studie-uren leert de cursist de 1000 belangrijkste woorden en woordgroepen op de van de Delftse methode bekende wijze en komt hij van 0 op niveau A1.

Het Tekstboek omvat, per les, een aantal tekstjes met nieuwe woorden, een woordenlijst met de vertaling van de nieuwe woorden (in het Tekstboek in het Engels en Arabisch; in de losse woordenlijst in het Pools, Turks, Russisch, Spaans en Indonesisch), een korte uitleg van een grammaticaal onderwerp met daarbij voorbeelden en een korte oefening bij dit onderwerp. De tekstjes uit het Tekstboek staan ook allemaal op een audio-cd.

Het echte oefenwerk staat in het Oefenboek en op de cd-rom. Het Oefenboek omvat in de eerste plaats invuloefeningen die de cursist volledig vertrouwd moeten maken met de tekst uit het Tekstboek. Vervolgens spreekoefeningen d.w.z. vragen, niet over maar op grond van de tekst. Deze vragen moeten de leerling in staat stellen het geleerde in praktijk te brengen. En ten slotte spreekoefeningen in de vorm van een 'voorgevormde' conversatieoefening, bedoeld

om de geleerde woorden ook in andere contexten te gebruiken. Iedere les wordt afgesloten met een herhaaloefening.

Op de cd-rom staat bij iedere les een groot aantal samenhangende oefenzinnen die inhoudelijk overeenkomen met de oefenzinnen in het Oefenboek en soms gelijkkluidend zijn. Het oefenen op de cd-rom verloopt in stappen die gaan van veel hulp tot geen hulp. Bij veel hulp beschikt men over de tekst, zijn er pauzes en kan men klikken op een woord waarvan men de betekenis niet kent om de vertaling te vragen in het Arabisch, Duits, Engels, Farsi, Hongaars, Indonesisch, Pools, Russisch, Spaans, Tsjechisch en Turks. Bij geen hulp moet men de opdrachten uitvoeren zonder tekst en zonder vertalingen. De opdrachten variëren: luisteren, naspreken of opschrijven wat men hoort.

Leek in *Code* en in *Nederlands in actie* de grammatica een noodzakelijk kwaad, bij de *Basiscursus* heeft men met dit fenomeen minder moeite. De grammatica wordt niet, zoals bij *Code*, uit de tekst gedistilleerd en dan apart behandeld. Grammatica leert de cursist via *teksten*, via het lezen van *en* het luisteren naar teksten, 'ongeveer zoals we onze moedertaal hebben geleerd'. En dus hoeft er, in tegenstelling tot *Nederlands in actie*, geen onderscheid te worden gemaakt tussen moeilijke en gemakkelijke grammatica: vanaf het begin kunnen, net als bij het leren van onze moedertaal, alle belangrijke grammaticale onderwerpen aan bod komen. In de praktijk wordt deze 'natuurlijke' soep toch iets minder heet gegeten dan hij wordt opgediend. Het tekstboek begint met een beknopte grammatica en in iedere les komen expliciet grammaticale onderwerpen aan bod, weliswaar zonder grammaticale terminologie of uitleg, maar het blijft grammatica en dat zou eigenlijk niet nodig moeten te zijn als de tekst spontaan de grammatica genereert. Het uitgangspunt van de *Basiscursus* is duidelijk anders dan dat van *Code* en van *Nederlands in actie*, maar in de feitelijke aanpak is er eigenlijk weinig verschil.

Wat in de *Basiscursus* geldt voor de grammatica, geldt ook voor de woorden: die leer je door het lezen van en het luisteren naar teksten. Speciale vocabulaireoefeningen zijn niet nodig. De *Basiscursus* is een hele grote verzameling zinnen, geen losse zinnen, maar zinnen die gegroepeerd zijn rond zestien thema's (hoe heet je, familie, eten en drinken, geld, de dokter, hoe woon je enz.). Dat ziet er in weerwil van een groot aantal leuke, tekstondersteunende tekeningen niet echt uitnodigend uit en van steeds weer dezelfde oefenvormen raak je ook niet opgewonden. Men heeft de Delftse methode vaak bekritiseerd vanwege zijn lichtzinnige omgang met de grammatica. Daarvoor is m.i. geen reden. Het echte probleem lijkt me de motivatie die nodig is om deze cursus door te werken en altijd te doen wat de strenge meester wil: U moet de teksten goed kennen...U leert dus heel goed de betekenis van de woorden... Pas als u de teksten goed kent, gaat u de oefening maken.

Als de cursus klassikaal wordt gebruikt – zelfstudie is ook mogelijk – is de voornaamste taak van de docent het geven van studieadviezen en het leiden van de conversatie – een centraal punt in iedere les. Ik zou daaraan willen toevoegen: de zorg voor meer afwisseling.

De cursus is, zoals gezegd, bedoeld voor lageropgeleiden, maar de auteurs merken m.i. terecht op dat hij ook goed bruikbaar is voor hoger opgeleiden die een korte beginnerscursus willen doen.

BabelExpress

Dit is de titel van een 'nieuwe NT2 methode (...) om heel snel Nederlands te kunnen lezen'.

Het materiaal wordt aangeboden op internet. Voor toegang tot de website moet men, per jaar, € 39,95 betalen en beschikken over een gebruikersnaam en een wachtwoord. Op de website kan men teksten lezen afkomstig van het ANP. De teksten zijn zeer actueel, authentiek en kort. Van ieder woord uit een tekst kan men de uitspraak horen en in negen talen de vertaling opvragen.

Afgezien van die vertalingen wordt er geen didactische ondersteuning gegeven. Dus of hier sprake is van een snelle lees*methode*, betwijfel ik. Maar er wordt wel heel nuttig materiaal aangeboden om de taalvaardigheid en met name de lexicale kant daarvan te vergroten. En ook om de actualiteit in Nederland op de voet te volgen. De gebruiker moet wel een redelijke basiskennis hebben en in staat zijn de gevaren van zo'n één-op-één-vertaling te onderkennen.

Besproken titels

BOERS, TITIA, VITA OLIJHOEK, NICKY HEIJNE, MARTEN HIDMA,
CAROLA VAN DER VOORT (EINDREDACTIE): *Code 1. Basisleergang
Nederlands voor anderstaligen*.
Utrecht/Zutphen, ThiemeMeulenhoff, 2004.
Takenboek, 399 blz., ISBN 90 06 81110 7, € 75,50, inclusief cd-rom.
Docentenhandleiding, 200 blz., ISBN 90 06 81111, € 42,50, inclusief
docenten-cd-rom.
Oefenschrift, 287 blz., ISBN 90 06 81122 X, € 16,90.
Audio-cd, ISBN 90 06 81114 9, € 24,50.
Videoband, ISBN 90 06 81125 4, € 52,50.

BOERS, TITIA, MARIJKE HUIZINGA, VITA OLIJHOEK, NICKY HEIJNE,
MARTEN HIDMA: *Code 2. Basisleergang Nederlands voor anderstaligen*.
Utrecht/Zutphen, 2004.
Takenboek, 401 blz., ISBN 90 06 81112 2, € 73,50, inclusief cd-rom.
Docentenhandleiding, 175 blz., ISBN 90 06 81113 0, € 42,50.
Oefenschrift, 299 blz., ISBN 90 06 81123 8, € 16,90.
Audio-cd, ISBN 90 06 81115 7, € 24,50.
Videoband, ISBN 90 06 81126 2.

Code 3 VERSCHIJNT BEGIN 2006 EN OMVAT:

Takenboek en cd-rom, € 73,50.

Docentenhandleiding + cd-rom, € 42,50.

Oefenschrift, € 16,50.

Audio-cd, € 24,50.

Videoband, € 52,50.

BOER, BERNA DE EN BIRGIT LIJMBACH: *Nederlands in actie. Methode NT2 voor hoogopgeleide anderstaligen.*

Bussum, Coutinho, 2004.

Cursusboek 268 blz., ISBN 90 6283 407 8, € 29,50.

Dvd ISBN 90 6283 407 8, € 95.

Bij het boek hoort een website (www.coutinho.nl) met aanvullende grammatica-oefeningen, internetopdrachten en een docentenhandleiding (gratis, 92 blz.).

SCIARONE, A.G. EN P.J. MEIJER: *Basiscursus. Nederlands voor buitenlanders.* Amsterdam, Boom, 2004.

Tekstboek, 123 blz., ISBN 90 5352 955 1, € 44,90 (inclusief losse woordenlijst, cd en cd-rom).

Oefenboek (met daarin de sleutel bij de oefeningen), 224 blz.,

ISBN 90 5352 965 9, € 20,50.

Naast de woordenlijsten in het Tekstboek en op de cd-rom zijn er aanvullende woordenlijsten voor het Chinees, Litouws en Vietnamees. Prijs € 11.

BABELEXPRESS/TAALTOOL B.V., *BabelExpress.nl*. Emmalaan 25,
1075 AT Amsterdam. E-mail: info@babelexpress.nl

..... *Verloren verleden?*
Kroniek cultuur en maatschappij

Het verhaal van de Nederlandse geschiedenis wordt vandaag de dag weer in geuren en kleuren verteld en er is zelfs weer wat respect te bespeuren voor nationale helden van wie de prestaties blijkbaar niet langer hoeven te worden gebagatelliseerd. Die belangstelling voor vaderlandse geschiedenis heeft veel te maken met het zoeken naar een eigen identiteit. Illustratief is in dat opzicht dat uitgeverij Waanders voor een groot publiek een serie van vijftientig boekjes maakt over beslissende momenten uit de vaderlandse geschiedenis met als ondertitel: *Nederland ontdekt zichzelf*. Een serie met veel plaatjes en weinig praatjes overigens, om de visueel ingestelde moderne mens zo goed mogelijk te bedienen. Dat er sprake is van een hype bleek ook uit het feit dat er tijdens de boekenweek van 2005, die in het teken stond van de vaderlandse geschiedenis, meer boeken over dat onderwerp werden verkocht dan ooit tevoren.

Maar wat houdt die vaderlandse geschiedenis nu precies in? Het blijkt niet mee te vallen om daar eenduidige uitspraken over te doen. De hooggeleerden Jan Bank en Piet de Rooy, respectievelijk professor geschiedenis in Leiden en Amsterdam, hebben in *NRC Handelsblad* een poging gedaan om op één krantenpagina samen te vatten wat iedere Nederlander zou moeten weten over zijn eigen geschiedenis. Het is overigens typisch Nederlands dat de auteurs bijna even zoveel woorden nodig hadden om hun keuzes te verantwoorden. Nog typerender was het dat *NRC Handelsblad* in de weken die na deze publicatie volgden, vol stond met boze brieven over wat er in de canon was vergeten. Ook het samenstellen van een canon van vaderlandse geschiedenis blijkt hier dus niet zonder protest en inspraakprocedures te kunnen verlopen, doordat iedere Nederlander immers zijn eigen canon heeft: de katholieke is een andere dan de protestantse, die van vrouwen wijkt af van die van mannen, die van Holland verschilt van die van Groningen. Bank en De Rooy pasten hun canon hier en daar aan om recht te doen aan de opinie van enkele minderheden.¹

Er wordt gefluisterd dat er volgens het kabinet naar goed Haags gebruik een brede maatschappelijke discussie moet komen om te onderzoeken welke gebeurtenissen uit onze geschiedenis bij iedere Nederlander bekend moeten worden verondersteld. Daarmee is de vaderlandse geschiedenis dus zelfs een politiek wapen geworden dat kan worden ingezet als middel ter bevordering van

sociale cohesie. Wie niet wil wachten op de uitkomsten hoeft in de tussentijd niet stil te zitten. Onlangs zijn er nogal wat handzame publicaties verschenen die een overzicht geven van ons verleden of die dieper ingaan op een periode of op een enkele gebeurtenis. Sommige van die publicaties kregen zelfs het predikaat *bestseller*. Net als Bank en De Rooy hebben de samenstellers keuzes gemaakt. Die keuzes en de consequenties daarvan zijn het belangrijkste thema van deze kroniek.

Geschiedenis van Nederland

De auteur van *Geschiedenis van Nederland*, Gijs van der Ham, is conservator van de afdeling vaderlandse geschiedenis van het Rijksmuseum. Niet zo gek dus dat het boek foto's van objecten uit het museum bevat.² In zijn inleiding spreekt Van der Ham de wijze woorden dat de geschiedschrijving vooral een product is van de eigen tijd. Het is zijn bedoeling om in een beperkt aantal bladzijden de belangrijkste karakteristieken van de geschiedenis van Nederland uiteen te zetten en datgene naar voren te halen dat volgens hem kenmerkend is voor de ontwikkeling en bepalend voor het land dat wij nu kennen. Volgens Van der Ham zijn dat onder meer: een land met een hoge graad van verstedelijking, een decentraal karakter en een relatief grote tolerantie. Hij heeft van zijn boek geen leerboek, maar een leesboek willen maken dat een doorlopend verhaal vertelt. In de praktijk betekent dit, dat de auteur in kort bestek weergeeft hoe Nederland is gevormd en hoe het is geregeerd. Hij meent dat economische factoren een verklaring bieden voor de heersende mentaliteit en voor de mentaliteitsveranderingen in de loop van de geschiedenis.

Een belangrijk uitgangspunt is voor hem geweest, dat Nederland als natie is ontstaan op 26 juli 1581, toen een aantal gewesten in het 'Plakkaat van Verlatinghe' Philips II als soeverein hadden afgezworen. Dat verklaart waarom de geschiedenis van vóór de zestiende eeuw zeer beknopt en bovendien onvolledig aan bod komt. Met de Nederlandse prehistorie heeft Van der Ham duidelijk weinig affiniteit. Men vindt in zijn verhaal bovendien niets over de Zuidelijke Nederlanden en bijvoorbeeld ook geen woord over de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Van der Ham slaagt er wel in om van zijn relaas een lopend verhaal te maken, maar voor de lezer is het soms moeilijk om het overzicht te bewaren door de warrige structuur. Er is gekozen voor korte hoofdstukken die soms wel, maar soms ook niet, thematisch in elkaar overlopen.

Op pagina 44 begint Van der Ham pas echt op stoom te komen als hij de zestiende eeuw binnengaat. Meteen doet zich dan het bezwaar voelen dat zijn geschiedenis in de eerste hoofdstukken alleen het huidige grondgebied van Nederland heeft beheld; een keuze, die de begrijpelijkheid van het verhaal niet ten goede komt. We komen namelijk pardoes terecht in de Bourgondische erfopvolging en de Habsburgse erfenis. Wie de zestiende eeuw wil kunnen doorgronden, waarin volgens Van der Ham de basis werd gelegd voor onze natie, zal toch ook enig inzicht moeten hebben in de internationale context van wat daaraan voorafging. Bovendien worden er hier en daar wel heel grote

stappen genomen, waardoor de samenhang verloren gaat. Zo wordt er in het hoofdstuk over de onrust in de kerken in de zestiende eeuw gesproken over vluchtelingengemeenschappen in Londen en Emden, maar we weten dan nog niet wie er gevlucht zijn en waarom. Er wordt in dat hoofdstuk relatief lang uitgeweid over de doopsgezinden, terwijl de calvinisten in één alinea worden afgedaan. Vermoedelijk doet Van der Ham dat omdat de doopsgezinden van alle geloofsgemeenschappen het felst werden vervolgd, maar hij zegt dat nergens met zoveel woorden. Het is erg verwarrend dat het calvinisme enige hoofdstukken later, zonder verdere uitleg, de belangrijkste godsdienst van de Noordelijke Nederlanden blijkt te zijn geworden.

De sterkste kant van deze *Geschiedenis van Nederland* is het relaas over de periode na 1800. Misschien komt dat wel doordat de auteur vooral op het gebied van de moderne geschiedenis heeft gepubliceerd. Het centrale thema voor de periode na de Tweede Wereldoorlog is, volgens Van der Ham, dat de afzijdigheid van het Nederland van voor de oorlog vanaf 1945 langzaam plaatsmaakt voor een actieve internationale betrokkenheid. Vooral in het licht van het massale nee van de Nederlandse bevolking tegen de Europese grondwet, is dat een intrigerende stellingname, waarvan men zich kan afvragen of die anno 2005 nog kan worden verdedigd. Dit boekje deelt één mankement met al de hier besproken overzichten: wat betreft de recente geschiedenis worden ze vaak door de feiten ingehaald.

Nog een opmerking tot slot. Deze *Geschiedenis van Nederland* is geschreven als een doorlopend verhaal, maar het taalgebruik laat hier en daar nogal te wensen over. Uitdrukkingen als 'Karel V *wenste zich* geen duimbreed *te verwijderen* van (in plaats van te wijken voor) de katholieke kerk' gingen mij op den duur meer en meer irriteren.

De Nederlandse geschiedenis in een notendop

Dit boekje verscheen, net als *Geschiedenis van Nederland*, voor het eerst in 1998 en het heeft intussen al een aantal herdrukken beleefd. In de inleiding signaleren de auteurs dat het geschiedenisonderwijs in de negentiende eeuw diende als lofzang op de nationale helden die als lichtend voorbeeld konden dienen voor het heden. Aan het einde van de twintigste eeuw heeft de vaderlandse geschiedenis volgens Beliën en Van Hoogstraten haar morele gezag verloren. In het moderne onderwijs gaat het niet meer om feitjes, maar om het uitdiepen van geïsoleerde fenomenen of korte perioden uit de wereldgeschiedenis. Zij signaleren echter dat daartegen intussen veel bezwaren zijn gerezen en ze tonen zich grote voorstanders van het bijbrengen van kennis van de eigen geschiedenis, omdat men alleen dan enkele wezenlijke vragen voor zichzelf kan beantwoorden als: hoe zijn onze staat en natie gevormd? Wie zijn wij? Waar komen wij vandaan en wat maakt ons tot Nederlanders?

Het zijn dezelfde vragen die men in de negentiende eeuw wilde beantwoorden, maar Beliën en Van Hoogstraten willen dat op een heel andere, eigentijdse, wijze doen. Ze beloven namelijk dat minder fraaie gebeurtenissen niet

zullen worden verbloemd en dat er nieuwe feiten en inzichten zullen worden gepresenteerd. Het lijkt allemaal wat veel van het goede voor een boekje dat in 112 pagina's alle belangrijke gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis aan de orde wil laten komen van de hunnenbedbouwers tot en met de vijftigste verjaardag van Johan Cruïff. Het boek is niet geïllustreerd en we treffen er slechts een paar nuttige kaarten in aan. In dat opzicht past het goed in reeksen zoals de bekende Duitse serie *Hauptdaten der Geschichte*.

Anders dan Van der Ham nemen Beliën en Van Hoogstraten de tijd voor de prehistorie. Weliswaar is de eerste bewoning van Nederland in dezelfde mist gehuld als de moerassen die men hier aantrof, maar toch weten de auteurs van dat begin een mooi geschreven meeslepend verhaal te maken, waarin steeds de relatie wordt gelegd met wat er nu nog van die bewoning te vinden is. Een belangrijk uitgangspunt bij het beschrijven van deze oudste geschiedenis is blijkbaar geweest wat ze ons nu nog te vertellen heeft. Daarin past het ook om uit te leggen dat de Betuwe, een streek in Gelderland, is genoemd naar de Batavieren die daar wellicht hebben gewoond. In een boekje met zo'n geringe omvang kan men niet gedetailleerd op alles ingaan, maar door een wat uitvoeriger behandeling van een enkel aspect komt het mistige verleden tot leven. Dat gebeurt met de nodige diepgang, doordat wordt uitgelegd waarom bepaalde zaken plaatsvonden en wat er bijzonder aan was. Wat mij bovendien voor de auteurs inneemt is, dat ze het relaas niet presenteren als een reeks dwingende feiten, maar dat er ook plaats is voor onzekerheden.

Al snel wordt duidelijk wat de auteurs bedoelen met een nieuwe manier van kijken, dat wil zeggen het niet verbloemen van het minder fraaie en het afrekenen met ingesleten mythevorming. Zo wordt bijvoorbeeld de vermeende culturele invloed van Karel de Grote en zijn Karolingische renaissance naar het rijk der fabelen verwezen. Het boekje is niet alleen een aaneenschakeling van belangrijke data en personen. Er is ook plaats ingeruimd voor de middeleeuwse mentaliteit en de standenmaatschappij waar die uit voortkwam, iets wat men bij Van der Ham node mist. Binnen de beperkte ruimte die de schrijvers ter beschikking stond, is een poging gedaan inzicht te geven in het wereldbeeld dat het menselijk handelen bepaalde. Ook in het hanteren van grenzen zijn de auteurs ruimer geweest dan Van der Ham; Beliën en Van Hoogstraten menen dat de middeleeuwse geschiedenis van de Noordelijke Nederlanden niet zonder die van het zuiden kan.

We zien ook duidelijk dat de auteurs hebben geprobeerd om de Gouden Eeuw te ontdoen van negentiende-eeuwse romantiek en twintigste-eeuwse vooroordelen. De handelwijze van het Spaanse bestuur wordt bijvoorbeeld niet a priori als vijandig afgedaan. Er wordt begrip gekweekt voor beide kanten van het conflict. Een zwak punt is dat er in de hoofdstukken over de Gouden Eeuw relatief veel aandacht is voor de economie en te weinig voor mentaliteit en cultuur. Misschien is dat laatste maar beter ook, want in zoiets als de schilderkunst hebben de auteurs zich duidelijk niet erg verdiept.

Vooral de passages over de negentiende eeuw heb ik met veel plezier gelezen. De auteurs hebben ervoor gekozen om te tonen hoe anders Nederland er op den

duur uit ging zien door de economische veranderingen en hoe dat zich weerspiegelde in het leven van alledag. In de *Nederlandse geschiedenis in een notendop* wordt niet voor de zoveelste keer de schoolstrijd opgevoerd als oorzaak en begin van de verzuiling, maar wordt dit verschijnsel mede verklaard vanuit de angst van grote delen van de bevolking voor het verdwijnen van sociale verbanden en het verlies van de vertrouwde kleinschaligheid van de samenleving.

De auteurs kiezen als belangrijk thema voor de periode 1850 tot 1940 het verschuiven van het algemeen belang, zoals dat werd voorgestaan door de liberalen, naar het groepsbelang van de zuilen die waren ontstaan. De veranderende mentaliteit komt volgens Beliën en Van Hoogstraten ook tot uitdrukking in het feit dat de overheid zich meer en meer is gaan bemoeien met economische en sociale vraagstukken. Veel beter dan bij Van der Ham is in dit boekje de ziel van de negentiende eeuw verbeeld. Jammer dat dit niet geldt voor de geschiedenis na 1945, die een beetje lijkt te zijn afgeraffeld.

Rest nog een opmerking. Van der Ham neemt zich in zijn inleiding voor het verhaal van de geschiedenis te schrijven, maar ik moet constateren dat niet hij, maar Beliën en Van Hoogstraten dat hebben gedaan, gebruikmakend van een vlotte pen die van het boekje een echte 'pageturner' maakt.

De last van veel geluk

Deze publicatie is het buitenbeentje in deze reeks omdat hij niet de gehele vaderlandse geschiedenis omvat, maar uitsluitend gewijd is aan de jaren tussen 1555–1702. De titel 'De last van veel geluk' riep bij mij de associatie op met een ander boek over diezelfde periode: Simon Schama's beroemde *The Embarrassment of Riches*. Daarmee houdt de overeenkomst ook meteen op, want inhoudelijk zijn ze onvergelijkbaar. De historicus Van Deursen dankt zijn succes aan publicaties die een mengsel zijn van sociale geschiedenis en mentaliteitsgeschiedenis. Hij bereikte een groot publiek door met veel verbeeldingskracht te schrijven over de effecten van de grote geschiedenis op het leven van gewone mensen. Wie ook iets dergelijks verwacht van *De last van veel geluk*, komt bedrogen uit. Gewone mensen komen er nauwelijks in voor en de sociale, economische en culturele geschiedenis komen er eveneens bekaaid af.

Vergeleken bij Schama doet Van Deursen een enorme stap terug door een in diverse opzichten traditioneel boek te schrijven. Hij wil vooral belangrijke figuren uit de Nederlandse geschiedenis hun heldenstatus teruggeven. Bovendien besteedt hij – niet zo vreemd voor een emeritus hoogleraar van de Vrije Universiteit van Amsterdam – relatief veel aandacht aan kerkgeschiedenis en aan de geloofskwesties die het maatschappelijke leven beheersten. Dat is overigens zeer goed verdedigbaar, aangezien geloof toen geen abstract begrip was, maar iets dat grote delen van de bevolking verdeelde. Van Deursen doet een poging om de belevingswereld van toen inzichtelijk te maken, bijvoorbeeld door de motieven van zijn hoofdpersonen te peilen. Hij probeert om niet alleen hun historische maar ook hun morele betekenis vast te stellen.

Er kleeft echter een groot bezwaar aan de keuze voor een traditionele aanpak. Van Deursen heeft in een woordenstroom al zijn kennis over de grote lijnen van de geschiedenis van de Gouden Eeuw uitgestort, maar hij heeft daar eigenlijk niets nieuws aan toegevoegd, terwijl het historisch onderzoek de laatste decennia niet heeft stilgestaan. Zo is het bijvoorbeeld tamelijk storend dat het hele verhaal wordt verteld vanuit het aloude Hollandse perspectief, terwijl wat meer ruimte voor de motieven van Spanje de zaak een stuk inzichtelijker en minder eenzijdig had gemaakt.

Van Deursen schuwt het niet om duidelijk stelling te nemen in kwesties waar het geloof een rol speelt. Een goed voorbeeld is zijn relaas over de beeldenstorm van 1566. Een belangrijk 'modern' inzicht is, dat de bedroevend slechte sociaal-economische situatie in het midden van de zestiende eeuw een belangrijke katalysator van de volkswoede is geweest. Van Deursen kiest zijn ooggetuigen echter met zorg om te onderstrepen dat die beeldenstorm in de eerste plaats een religieuze motivatie had, terwijl dit standpunt tegenwoordig door de meeste historici is verlaten of in elk geval sterk wordt genuanceerd. Een ander voorbeeld is van Deursens standpunt over de rol van de watergeuzen. De Republiek vond namelijk niet alleen haar fundament in tolerantie en vrijheidszin, maar ook in het terrorisme van de sterk anti-katholieke watergeuzen zonder wie Willem van Oranje nooit een voet aan de grond zou hebben gekregen. Van Deursen blijkt wel oog te hebben voor de terreur van Alva, maar niet voor die van de watergeuzen. Daar zou men een genuanceerder standpunt verwachten.

Als Van Deursen met dit boek iets heeft willen veranderen aan de onkunde van de gemiddelde Nederlander ten aanzien van de Gouden Eeuw, dan heeft hij zijn doel volgens mij niet bereikt. Het boek oogt onaantrekkelijk, is uiterst gebrekkig geïllustreerd, zonder kaartjes en dergelijke die het verhaal zouden hebben kunnen verhelderen. Na lezing van *De last van veel geluk* bleef ik met de vraag zitten voor wie dit boek eigenlijk geschreven is. Voor vakgenoten biedt het niets nieuws, eerder het tegendeel. De geïnteresseerde leek zal zich wellicht laten meeslepen door het goed vertelde verhaal, maar toch ook hier en daar vastlopen in de theologische bespiegelingen. Bovendien ontbreekt voor die lezer de zo noodzakelijke nuance. Degenen die niet zo veel van de geschiedenis van de Gouden Eeuw weten, zullen het saai ogende boek niet snel ter hand nemen en zij worden daarin bovendien voortdurend beschimpt om hun gebrek aan belangstelling.

Van Deursen, ten slotte, is een begenadigd verhalenverteller, die echter af en toe gebruik maakt van gedragen taal en ronkende zinnen om het belang van bepaalde gebeurtenissen te onderstrepen. Ik vraag me bijvoorbeeld af of de gemiddelde Nederlander zich een voorstelling kan maken van 'onereuze' gevolgen zonder daarbij seksuele associaties te krijgen.

Verloren verleden

Iedereen lijkt vandaag de dag te surfen op internet als er informatie bij elkaar moet worden gezocht. Ik moet eerlijk toegeven dat ik daar zelf nogal wat moeite

mee heb, omdat het mij moeite kost het kaf van het koren te scheiden door de vaak duizelingwekkende visuele mogelijkheden van het medium. Kortom, ik mag nog steeds graag grijpen naar een boek, vooral als het met liefde is gemaakt vanuit de uitgangspunten van de serie *Verloren verleden* van uitgeverij Verloren. Men heeft aan deskundige auteurs gevraagd om een deeltje te wijden aan een belangrijke gebeurtenis of persoon uit de vaderlandse geschiedenis. De opzet is om algemene, maar ook geactualiseerde, informatie te geven aan een breed, in het verleden geïnteresseerd publiek. Geactualiseerd houdt in dat de huidige stand van het onderzoek in de tekst is verwerkt. Het onderwerp wordt pakkend beschreven en in een bredere context geplaatst. Bovendien heeft men zich ten doel gesteld weer te geven op welke wijze men in de loop der tijd met bepaalde personen en gebeurtenissen aan de haal is gegaan, met andere woorden hoe de geschiedenis in later tijd is gebruikt en misbruikt. De opzet is dus tweeledig. Ten eerste wil men de historische achtergrond van bepaalde gebeurtenissen of personen belichten. Ten tweede wil men laten zien welke rol die hebben gespeeld in de verbeelding van het vaderlands verleden door de eeuwen heen. Door deze opzet is de reikwijdte van de boekjes veel groter dan die ene persoon of gebeurtenis.

Verloren streefde ernaar om per jaar vier delen uit te geven, en zo is een reeks ontstaan van 24 fraai geïllustreerde boekjes met uiteenlopende onderwerpen als de opstand van de Batavieren, de sprong van Jan van Schaffelaar, De beeldenstorm, de slag bij Nieuwpoort, Goejanverwellesluis, maar ook Troelstra met zijn poging tot revolutie, Mata Hari en de hongervinter. Aan de serie is een voorlopig einde gekomen met de uitgave van deel 24, waarin een compilatie is gemaakt van veertig gedenkwaardige personen en momenten uit de gehele vaderlandse geschiedenis.

Verloren verleden is een prachtig overzicht, waarin beroemde (of beruchte) gebeurtenissen en personen aan een nadere beschouwing worden onderworpen aan de hand van de bronnen die ons nu nog ter beschikking staan. Het adagium is: aansprekende personen of gebeurtenissen, historisch verantwoord en met behoorlijk wat diepgang. Doordat specialisten aan het woord komen, worden tal van oordelen en vooroordelen uit de weg geruimd. De met zorg gekozen illustraties vertellen een eigen verhaal dat veel aan de tekst toevoegt. Dit maakt de boekjes uiterst informatief en inspirerend. De reeks biedt, met andere woorden, het visuele genot dat velen tegenwoordig aan internet kluistert, maar dan wel met de meerwaarde van een afgewogen en diepgaande tekst die men op het net vaak moet ontberen.

Ook in deze reeks is een keuze gemaakt: de gehele vaderlandse geschiedenis is het onderwerp, van de eerste bewoning tot aan de twintigste eeuw. Dat brengt specifieke problemen met zich mee. De bronnen voor de oudste geschiedenis zijn bijvoorbeeld beperkt en bij de recente geschiedenis is er nog geen sprake van canonisering. Wat betreft het eerste is een oplossing gevonden in een wetenschappelijk verantwoorde beschrijving van de context waarin bepaalde gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, bijvoorbeeld met behulp van de archeologie. Wat betreft het laatste is ervoor gekozen om, bijvoorbeeld als het gaat om

de hongerwinter, de mythes die na de oorlog over die periode zijn ontstaan te ontcrachten door een goed onderbouwd beeld te geven van de dagelijkse werkelijkheid. De tweede keuze die men maakte is geografisch. De vaderlandse geschiedenis is de Noord-Nederlandse geschiedenis, of eigenlijk de geschiedenis van het Nederlandse grondgebied zoals dat in de negentiende eeuw kwam vast te liggen. Dat heb ik overigens nergens als een nadeel ervaren doordat er in de individuele deeltjes veel plaats is ingeruimd voor de context, ook als het – bijvoorbeeld in het geval van de beeldenstorm – een Zuid-Nederlandse context was.

Verloren verleden is een serie om van te smullen, ook al is de kwaliteit van de individuele afleveringen verschillend en heeft de ene wetenschapper nu eenmaal een vlottere pen dan de andere. De afzonderlijke boekjes zijn uitstekend bruikbaar in het onderwijs omdat ze op wetenschappelijk verantwoorde wijze een historische persoon of gebeurtenis belichten, maar ook omdat het gedeelte dat is gewijd aan de ‘canonisering’ heel veel vertelt over de Nederlandse natievorming en identiteit.

Het vooroudergevoel

De vaderlandse-geschiedenishype is niet zonder emotionele en nationalistische sentimenten. Zoals Jan Blokker het in de inleiding van de bestseller *Het vooroudergevoel* uitdrukt: ‘In de dagen dat Nederland bezig is Europees te worden, of voor z’n fatsoen bezig is Europees te moeten worden, groeit de behoefte om een nationale identiteit te herontdekken en te herdefiniëren, en daarmee de neiging om die identiteit in de geschiedenis te zoeken, en bewijzen te verzamelen voor liefst eeuwenoude constanten in het volkskarakter’. Blokker schreef dit prachtig geïllustreerde boek met zijn twee zoons, beiden historicus, met als uitgangspunt 43 schoolplaten van J.H. Isings, waarin even zo veel belangrijke momenten uit de vaderlandse geschiedenis zijn uitgebeeld.³ De meeste van die platen werden gemaakt in de eerste helft van de twintigste eeuw en ze zullen bij Jan Blokker en zijn generatiegenoten nostalgische gevoelens oproepen aan hun schooltijd. Tegelijkertijd illustreren ze nog maar eens dat geschiedschrijving (en -tekening) evenveel onthult over de tijd waarin ze plaatsvindt, als over de tijd die ze beschrijft.

Het boek is niet voor niets een bestseller geworden. Er wordt echt een verhaal verteld in een vlotte schrijfstijl zonder al te veel moeilijke woorden. Maar de auteurs willen meer dan alleen de historische feiten op een rijtje zetten. De Blokkers hebben, net als Van Deursen overigens, de moed om regelmatig het heden met het verleden in verband te brengen. De auteurs hebben zich duidelijk de vraag gesteld wat onze voorouders ons nu nog te vertellen hebben. Bovendien laten ze zien hoe gebeurtenissen uit de vaderlandse geschiedenis in de loop der tijden een eigen leven gingen leiden en bijvoorbeeld werden gebruikt om de identiteit te versterken of vaderlandslievende sentimenten op te roepen. In dat opzicht vinden we in *Het vooroudergevoel* iets terug van de serie *Verloren verleden*, maar dan in veel beknoptere vorm. Het leuke is dat de

Blokkers, doordat ze een doorlopend verhaal vertellen, bepaalde verbanden kunnen laten zien die in *Verloren verleden* verborgen blijven. Ze komen tot de conclusie dat de rode draad in de geschiedenis niet eenheid is, maar scheiding. Het is een verhaal van tegenstellingen, moord en doodslag. Meestal blijkt het volk tot op het bot verdeeld behalve als het één is met Oranje ten tijde van oorlog en verdrukking (en tijdens het EK en WK voetbal natuurlijk).

Het is een heerlijk boek met fraaie in- en doorzichten. Het probleem is alleen, dat de schrijvers door de platen van Isings als uitgangspunt te kiezen, hun opzet niet tot het einde hebben kunnen volhouden. Isings had namelijk een duidelijke voorkeur voor historische momenten tot en met de zeventiende eeuw. Hij gebruikte voor zijn tekeningen graag modellen uit zijn directe omgeving, maar daar hield zijn affiniteit met het ‘moderne’ leven op. De enige Isings van een historische gebeurtenis uit de twintigste eeuw is een winterland- schap met Duitse soldaten die gevangenen naar een concentratiekamp brengen. Ook onderwerpen uit de achttiende en negentiende eeuw zijn schaars in Isings’ oeuvre, zodat de Blokkers zich aan het einde van het boek hebben moeten behelpen met lange stukken tekst zonder illustraties.

Het vooroudergevoel eindigt met drie essays van Jan, Jan jr en Bas Blokker over de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot en met de moord op Theo van Gogh. Aardig is vooral het stuk van Jan Blokker over de bezetting waarin hij zijn eigen ervaringen vertelt als twaalfjarige geconfronteerd met de grote gebeurtenissen van zijn tijd.

Het boek is in veel opzichten typerend voor de vaderlandse geschiedenis anno 2005. Het vooroudergevoel mag weer, maar we kijken nu wel kritisch naar de geschiedenis. De vaderlandse geschiedenis biedt soms lessen voor het heden, maar soms ook schaamte vanuit ons moderne perspectief. Het verhaal is de moeite waard om te worden verteld en overgedragen aan volgende generaties maar in de woorden van Blokker: ‘iedereen die een vaderlandse geschiedenis schrijft, is het geraden te erkennen dat de wereld groter is’.

Noten

- 1 De aangepaste tekst verscheen in maart 2005 in de vorm van een boekje met de titel Kortweg Nederland met als ondertitel: wat iedereen wil weten over onze geschiedenis. Dus geen moeten meer in deze titel.
- 2 Er is al eerder een overzicht van de vaderlandse geschiedenis verschenen op basis van objecten uit deze collectie, van de hand van Nelleke Noordervliet: *Op de zeeff van de tijd, een geschiedenis van Nederland*. Zwolle, Waanders, 1999, ISBN 90-400-9362-8.

Nelleke Noordervliet is weliswaar geen historica, maar zij toont zich in dit boek een goed verteller. De opzet is beperkter dan die van Van der Ham, maar het verhaal van de geschiedenis wordt in dit boek veel meeslepender verteld.

- 3 Iets dergelijks gebeurde ook al in 1998 onder redactie van Frits van Oostrom. Een aantal schoolplaten van Isings werd besproken door historici en prominenten die een plaat gebruikten als uitgangspunt voor een persoonlijke bespiegeling over die historische gebeurtenis. Het gemis aan platen van Isings over de negentiende en twintigste eeuw werd goedgeemaakt door eigentijdse illustratoren platen te laten maken over recentere gebeurtenissen. De bijdragen zijn wisselend van kwaliteit, maar vaak erg leuk om te lezen. F. van Oostrom (red.) *Historisch tableau. Geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays*. Amsterdam University Press, 1998, ISBN 90-5356-299-0.

- Besproken boeken* HERMAN BELIËN, MONIQUE VAN HOOGRATEN: *De Nederlandse geschiedenis in een notendop. Wat elke Nederlander van de vaderlandse geschiedenis moet weten*. Amsterdam, Prometheus, 2002. ISBN 90-5333-614-1, 129 pp (met bijlagen), € 10.
- JAN BLOKKER, JAN BLOKKER JR. EN BAS BLOKKER: *Het vooroudergevoel*. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 2005, ISBN 90-254-2751-0, 272 pp, € 35.
- A.TH.VAN DEURSEN: *De last van veel geluk*. Amsterdam, Bert Bakker, 2004, ISBN 90-351-2627-0, 373 pp, € 35.
- GIJS VAN DER HAM: *Geschiedenis van Nederland*. Amsterdam, SUN, 1998 (eerste druk), ISBN 90-5875-125-2, 176 pp (met bijlagen), € 14,90.
- DIVERSE AUTEURS, *Verloren verleden*, Hilversum, Verloren, circa 90 pagina's per deel, € 10, met uitzondering van deel 24: Els Kloek (red.), *Verzameld verleden, veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*, ISBN 90-6550-465-6, € 15.

..... *Tekst als context en constructie*
Kroniek van de literatuurwetenschap

In *Neerlandica Extra Muros* van mei 2002 beschreef mijn voorgangster Anne Marie Musschoot hoe het *Tijdschrift voor literatuurwetenschap* opgeheven werd en vervangen door een *Jaarboek*. Zij besprak toen het eerste nummer, dat aandacht had voor traumaverwerking in de Europese literatuur. Onder de titel *La lotta continua? Literatuur en klasse* is nu de tweede aflevering verschenen. Het vraagteken in de titel staat letterlijk centraal, want dit boek vraagt zich af wat het begrip 'klasse' in de huidige literatuurstudie nog kan betekenen.

De veertien bijdragen geven verschillende antwoorden en voegen vaak nog grotere vragen toe, maar over het algemeen ziet men een benadering opduiken die men constructivistisch en mild deconstructivistisch kan noemen. Klasse wordt niet meer beschouwd als een gegeven, maar als een constructie, beïnvloed door talloze factoren (zoals leeftijd, gender, ras en inkomen) die voortdurend met elkaar interageren. De wisselwerking zorgt voor dynamiek, zodat de klasse niet langer een statisch gegeven is, maar een veranderend proces van grensdefinitie en grenstransgressie. Dat is dan het mild deconstructivistische aspect: in de opbouw en het affirmeren van de klasse wordt die steeds iets anders en in die zin haalt ze zichzelf steeds onderuit.

Vandaar dat nogal wat bijdragen in dit boek een tegendraadse lectuur presenteren, waarbij tegenstrijdige betekenissen van 'klasse' centraal geplaatst worden. Zo toont Stef Craps dat de roman *Last Orders* van Graham Swift in de kritiek onthaald wordt als een voorbeeld van empathie en sympathie over de klassengrenzen heen, terwijl de tekstfragmenten waarin de roman zich op zichzelf bezint net het tegenovergestelde laten zien. Ze prikken de illusie van identificatie en empathie door. Bart van den Bossche toont iets soortgelijks voor twee 'realistische' Italiaanse romanciers. In de receptie wordt Ignazio Silone beschouwd als een auteur van romans met een boodschap, maar zijn meerstemmige verteltechniek relativeert die boodschap verregaand. Carlo Levi lijkt dan weer de klassentegenstellingen te onderstrepen, maar de opbouw van zijn relaas ondermijnt die tegenstellingen.

De verwijzing naar concrete literaire teksten is een constante in dit *Jaarboek*. Theoretische beschouwingen gaan hand in hand met concrete casestudy's. En ook dat is typisch voor veel recente literatuurwetenschap: ze streeft niet langer via abstractie naar algemene, tijdloze inzichten. Ze is gecontextualiseerd, niet

alleen omdat ze zich bij voorkeur bezighoudt met teksten-in-contexten (in dit geval: de context van de klasse), maar ook omdat ze beseft dat ze zelf in zo'n context functioneert – in dit geval die van de culturele en politieke machtsstrijd.

Geen wonder dat Bourdieu, Derrida en Marx vaak optreden in dit jaarboek. Daan Vandenhoute combineert Bourdieus opvatting van het literaire veld met de empirische literatuurstudie. Zijn analyse van Zweedse poëziedebuten rond de jaren zeventig maakt duidelijk dat de klasse van de schrijver invloed uitoefent op de toegang die hij of zij heeft tot het literaire veld én op het verdere carrièreverloop. Sascha Bru en Bart Keunen verrijken Bourdieu met de discoursanalyse van Laclau en Mouffe. Aan het eind van deze overwegend theoretische uiteenzetting illustreren zij hun verrijkte en herijkte Bourdieu met een korte analyse van het Italiaanse futurisme.

Marx spookt niet alleen in het werk van Derrida (onder meer in diens *Spectres de Marx*), maar ook in dit *Jaarboek*. Een spook heeft geen essentie of kern, en is een verschijning die vormgeeft aan iets wat niet echt aanwezig is. In die zin is zo'n spook een mooi beeld voor de niet-essentialistische opvatting van klasse in verschillende bijdragen van dit boek. Via Marx en Derrida analyseert Brigitte Adriaensen de roman *De sage van de familie Marx* van de Spaanse schrijver Juan Goytisolo. Dat levert een heldere en leerrijke tekststudie op. Douwe Fokkema vergelijkt het marxistische klassenconcept met het maoïstische. Het verschil in afgrenzing (economisch bij Marx, ruimer politiek bij Mao) en determinisme (niet allesbepalend bij Marx, wel bij Mao) heeft gevolgen voor de status van de literatuur.

Tom Toremans besteedt aandacht aan de invloed die Thomas Carlyle – ‘vermeend profascistisch profeet en transcendentiaal estheet’ – uitoefende op de marxistische theorievorming: marginaal, maar illustratief voor de mild deconstructivistische benadering. Een theorie bouwt zichzelf op via elementen die op het eerste gezicht ondermijningen van die theorie zijn. Gunther Martens bestudeert het constructieve aspect van de klasse via het werk van Musil, die hij beschouwt als een literaire voorloper van de socioloog Niklas Luhmann. De klasse wordt contingent, ze is een mogelijkheid die op steeds andere manieren in een werkelijkheid omgezet kan worden. Martens verbindt dat met de performatieve taal à la Roland Barthes. Het belang van de taal als medium waarin de klasse vorm krijgt, blijkt voorts uit het artikel van Reine Meylaerts. Zij analyseert de inferieure positie die de Vlaamse literatuur tijdens het interbellum innam ten opzichte van de Franse belletrise. Vertalingen van Vlaamse teksten bevestigden de klassendistincties, onder meer door het schrappen van het dialect en de aanpassing van het register.

Zo kom ik tot de bijdragen waarin de concrete analyse belangrijker is dan de theorie. Dat zijn voornamelijk thematische studies die het beeld van de klasse in een bepaalde tekst en context onderzoeken. Elke Brems en Jan Lensen doen dat voor twee ‘proletarische’ auteurs uit het interbellum: Lode Zielens en Marcel Matthijs. Bij de eerste wordt het proletariaat geen politieke klasse; bij de tweede blijft de klassenstrijd beperkt tot een utopische combinatie van christelijke en communistische idealen. Katrien de Moor laat zien hoe de band tussen klasse

en aids evolueert in fictie en memoires: eerst wordt de ziekte geassocieerd met de blanke homo uit de middenklasse, gaandeweg wordt ze verbonden met de niet-blanke vrouw uit de lagere klasse. Ronald Geerts heeft het over de evolutie in het politieke theater vanaf de jaren zeventig tot nu. Ook hier verschuift de betekenis van de klasse: van een massief en hiërarchisch concept tot een open en horizontaal concept, dat niet langer het allerbelangrijkste element is, maar een van de vele schakels in een keten. Dat de klasse niet allesbepalend is, laat Frans Ruiten zien door een vergelijking tussen Karel van het Reve en zijn broer Gerard. Dezelfde communistische achtergrond leidt tot tegengestelde reacties: afstandelijk en rationeel bij Karel, intuïtief en irrationeel bij Gerard.

Hans Bertens mag deze bonte én toegankelijke mengeling van artikelen afsluiten met een relativisering van het relativisme. Dat de klasse 'slechts' een constructie is, betekent niet dat ze losstaat van de 'empirische werkelijkheid', die vaak 'minder kneedbaar' is dan sommige constructivisten aannemen. Hun theorieën bevatten utopische pretenties die in de buurt komen van de bevrijdingstheologie. Juist daardoor doen ze mee aan de machtsstrijd en de klassenstrijd die ze zo verregaand lijken te relativiseren. Het gevecht waarvan sprake in de titel van dit *Jaarboek* zal dus nog wel een tijdje voortgaan, al was het maar door publicaties als deze.

Het spook van het constructivisme waart ook door de bundel *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. Het boek onderzoekt de band tussen persoonlijkheid en ruimtelijke omgeving. In haar inleiding zegt Aleid Fokkema (met Maarten Steenmeijer verantwoordelijk voor de samenstelling) dat het niet gaat om een vooraf gegeven plek 'met historische authenticiteit en bevestiging (...), maar om een plek die, net als de identiteit, geconstrueerd wordt en zo betekenis krijgt'. Na een samenvatting van de twaalf bijdragen besluit ze: 'De hier besproken romans lijken het discursieve en geconstrueerde karakter van zowel locatie als identiteit te benadrukken.'

De literaire werken die besproken worden, vallen min of meer onder de noemer 'postkoloniaal': ze gaan over de machtsverhoudingen tussen kolonisator en gekoloniseerde, ook – en zelfs vooral – na het officiële einde van de kolonisatie. Die benadering sluit aan bij het poststructuralisme. Het is dus niet verwonderlijk dat de analyses ook iets hebben van het milde deconstructivisme. In vergelijking met het *Jaarboek* is het een nog zachtere versie: ze heeft aandacht voor de contradictie en de instabiliteit in de relatie tussen plek en identiteit, maar tegelijkertijd streeft ze nog naar coherentie en vastheid. De theorie is hier veel minder prominent aanwezig. De twaalf tekststudies blijven erg dicht bij de geanalyseerde werken en expliciteren hun theoretische uitgangspunten nauwelijks. Er is dus nog steeds een verschil tussen literatuurstudie (zoals hier) en literatuurwetenschap (zoals in het *Jaarboek*).

Enkele rode draden vallen op in de twaalf bijdragen. Zo worden identiteit en locatie vaak hybridisch genoemd. Volgens Kristian van Haesendonck pendelt de Puertoricaan letterlijk en figuurlijk tussen het eiland en de Verenigde Staten, wat in de literatuur gesymboliseerd wordt door travestieverhalen, maar wat

tegelijkertijd het omgekeerde oproept: een verlangen naar zuiverheid, bijvoorbeeld in het taalpurisme. Andrea Kunne spreekt over 'de hybridisering van de ruimtes' in het werk van Robert Menasse. De oude en de nieuwe wereld, gesymboliseerd door Wenen en São Paulo, tasten elkaar aan. De tegenstelling wordt in elke pool afzonderlijk voelbaar. Zo wordt Brazilië de plek waar antisemieten, nazi's én gevluchte joden elkaar ontmoeten in een verlangen naar een tijd en plaats vóór de Tweede Wereldoorlog. Aleid Fokkema bestudeert de metropool, vroeger de homogeen blanke moederstad van het kolonialisme, nu de hybride plek vol migranten. De postmoderne reactie daarop vindt ze bij Rushdie, de modernistische bij Caryl Phillips. De eerste aanvaardt het onzuivere, onstandvastige en veelvuldige; de tweede verlangt naar continuïteit en cohesie.

De postkoloniale plek blijkt een strijdperk, niet alleen tussen twee partijen, maar binnen elke partij afzonderlijk. Dubbelzinnigheden alom. In Zuid-Afrika bijvoorbeeld, waar de *plaas* (een reusachtige boerderij) niet meer pluis blijkt. De vroegere plek van beschaving en beschutting wordt aangetast door de omgeving, meer bepaald Oost-Kaapland, 'het strijdperk van blank en zwart bij uitstek'. De strijd wordt een deel van de identiteit en de plek, zoals Eep Francken mooi laat zien aan de hand van het werk van Etienne van Heerden.

Een andere strijd bespreekt Elrud Ibsch in haar stuk over de 'nieuwe' joodse identiteit. Traditioneel is die identiteit getekend door de diaspora en de meertaligheid, maar bij de geboorte van de staat Israël propageert de officiële doctrine een sedentaire en overwegend eentalige identiteit. Het werk van Amos Oz en David Grossman relativeert die doctrine door te tonen dat de nieuwe plek en identiteit vol is van de oude. Anders, maar opnieuw paradoxaal, is de Argentijnse houding ten opzichte van de gaucho: verguisd en aanbeden, wordt deze figuur een symbool voor een nationale identiteit die nooit eenduidig kan zijn en die zoekt naar een groots, gemeenschappelijk verleden dat telkens opnieuw afwezig blijkt. Maarten Steenmeijer vergelijkt die zoektocht met de queeste van Don Quichot.

De laatste voorbeelden maken duidelijk dat de locatie niet alleen een kwestie van ruimte is, maar ook van tijd. De plek is vaak het aanknopingspunt met een al of niet gedroomd verleden. Voor de migrant is de oorspronkelijke plek soms geen herinnering maar een puur imaginaire constructie, die toch belangrijk is voor zijn of haar reële identiteit in de nieuwe omgeving. Jacqueline Bel vergelijkt het imaginaire land van herkomst in de Indisch-Nederlandse en Molukse migrantenliteratuur: de oorspronkelijke plek is een mythe in de Indische situatie en een 'harde realiteit' in de Molukse. Bovendien is er in het eerste geval meer sprake van versmelting tussen de oude en de nieuwe plek.

De utopische plaats kan een distopie blijken. Sjef Houppermans voert de lezer van Rousseau naar Verne en zo naar Rachid Boudjedra. Hij laat zien hoe de ideale en de slechte plek versmelten. De binaire opsplitsing van pool en tegenpool wordt vervangen door een *fuzzy logic*. Arthur Langeveld wijst op iets soortgelijks in *Underground* van de Russische romancier Vladimir Makanin. Na de val van het communisme verliest de schrijver zijn plaats en identiteit: hij is niet langer een dissident en gaat onder in een wereld zonder duidelijke posities.

De hoofdfiguur van de roman verliest zijn huis. De plek met duidelijke grenzen verdwijnt, het gedroomde thuis blijkt een hels tehuis voor psychiatrisch gestoorden.

De imaginaire en traditionele kenmerken van de plek komen perfect tot uiting in de topos, de literaire gemeenplaats. De postkoloniale identiteit krijgt vaak vorm door het herschrijven van typisch westerse literaire patronen en werken, zoals *Robinson Crusoe* of *Wuthering Heights*. Dat laatste boek, een klassieker van Emily Brontë, wordt herschreven door de Frans-Antilliaanse Maryse Condé. Theo D'haen ontrafelt de transformaties die plaats en identiteit in haar werk ondergaan: het westerse optimisme wordt vervangen door een pessimisme zonder uitwegen. Minder pessimistisch is de reis door teksten die de Portugese auteur José Saramago onder de vorm van een reisgids presenteert. Volgens Paulo de Medeiros is die gids een reis door de tijd en een metafoor voor een soepele band tussen het ik en de plaats – niet zo kort en oppervlakkig als bij een toerist, maar ook niet zo vast en dwingend als bij een bewoner.

De herschrijving is uiteraard niet beperkt tot postkoloniale literatuur. Anthonya Visser bespreekt twee recente Duitstalige werken waarin de figuur van Penelope – het cliché van de trouwe vrouw die op één plek blijft wachten op haar gedroomde man – een drastische gedaanteverwisseling ondergaat. Botho Strauss ontregelt de homerische conventies, Marlene Streeruwitz de genreconventies van de 'stuiverroman'. Beide auteurs laten zien hoezeer de plek en de identiteit bepaald worden door tekstuele conventies. En daarmee hebben we de laatste rode draad van dit boek opgeraapt. Hybridisch, paradoxaal, temporeel, imaginair en tekstueel – dat zijn de sleutelwoorden in deze mooie studie over de hedendaagse interactie tussen identiteit en locatie.

De literaire tekst blijkt dus een constructie die samenhangt met de context, bijvoorbeeld de klasse en de postkoloniale situatie. Een vergelijkbare aandacht voor tekstproductie en context is te vinden in de tegenwoordig erg populaire boekwetenschap. Zij bestudeert het boek als een materieel object en niet als een literaire boodschap die vraagt om interpretatie. De ontstaansgeschiedenis, de materiële vorm, het uitzicht, de editie – dat zijn slechts enkele aandachtspunten van deze snel uitdijende wetenschap.

Geert Lernout is al meer dan een decennium actief in deze branche, als medestichter van 'Genese' (een wetenschappelijke werkgroep rond teksteditie), als adviseur van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie, en als hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Dat mag rijkelijk academisch lijken, *Een beknopte geschiedenis van het boek* is een uiterst toegankelijk overzicht van de verschillende vormen die het boek – hier gedefinieerd als 'alles waarop taal staat' – door de eeuwen heen heeft aangenomen. Het is een persoonlijk werk, dat praat over ontroering, put uit persoonlijke ervaringen, en geen moeite doet om voorkeuren te verbergen. Dat gebeurt de ene keer al wat genuanceerder dan de andere. Auteurs die de recente spellingwijziging niet goedkeuren, maken volgens Lernout deel uit van 'een heel luidruchtige minderheid van schrijvers die om irrelevante en sentimentele redenen geen enkele verandering dulden'.

Veranderingen, daar gaat het om in dit boek. Volgens Lernout zijn veranderingen steeds geleidelijk. Hij haalt zijn schouders op als de zoveelste fundamentele breuk in de geschiedenis aangekondigd wordt. De overgang van een orale naar een schriftelijke cultuur, de uitvinding van de boekdrukkunst – het zijn belangrijke stappen, geeft Lernout toe, maar de profeten van de radicale omwenteling krijgen van hem onveranderlijk een veeg uit de pan. Zo bekritiseert hij Jack Goody, Ivan Illich en Marshall McLuhan. Toch is hij niet blind voor de soms radicale vernieuwingen. Zo zegt hij: ‘Het is niet omdat de rol van de boekdrukkunst in dit proces door profeten als Marshall McLuhan werd overdreven, dat de nieuwe manier om boeken te maken helemaal geen rol heeft gespeeld in de vele nieuwe ontwikkelingen die zich aan het einde van de vijftiende eeuw beginnen te manifesteren.’

Lernout begint zijn historisch overzicht met het zogenaamde einde van het boek. Hij laat zien dat het internet en de hypertext het boek niet naar de prullenmand verwijzen, maar in nieuwe vormen opnemen en laten overleven. Het boek is altijd al een bewaarmiddel geweest, en dat is het ook in zijn elektronische gedaante. Het web bevat ontelbare teksten, boeken en manuscripten. Na deze geruststellende opening volgt de geschiedenis van het boek. In zijn tweede hoofdstuk schetst Lernout het begin van het schrift, de verschillende spellingssystemen, de prille vormen van het alfabet, de verschillende dragers, waaronder klei, hout en papyrus.

Is het prille begin buiten de westerse wereld gesitueerd (Soemerië en Egypte zijn hier belangrijk), dan concentreert Lernout zich in de rest van zijn overzicht op het Westen. In hoofdstukken drie en vier bespreekt hij de ontwikkeling van het schrift en het boek in de Griekse en Romeinse periode. Teksten zijn hier nog overwegend hulpmiddelen bij een orale traditie. Er ontstaan grote bibliotheken (zoals die van Alexandrië), er wordt veel gekopieerd én vervalst, maar het lezen gebeurt meestal hardop en in groep. Wanneer het christendom in de vierde eeuw de Romeinse staatsgodsdienst wordt, leidt de behoefte aan makkelijk verspreidbare religieuze teksten tot technologische aanpassingen aan de vorm van het boek. Zo vervangt de perkamenten codex gaandeweg de papyrusrol.

In de Middeleeuwen ondergaat het boek verdere gedaanteverwisselingen onder invloed van de Karolingische hofcultuur, de joodse en Arabische tradities, de universiteiten en de scholastiek. Lernout bespreekt de verschillende soorten leestekens, afkortingen, ligaturen (aan elkaar geschreven lettertekens, zoals de ampersand), de introductie van het gotisch schrift, het paginanummer, de index, de spatie tussen woorden. Dat leidt nooit tot een droge opsomming, omdat alles in een verhalend kader ingebed wordt.

Volgende stap in het verhaal is de drukpers. Daardoor krijgt het boek steeds meer het uitzicht dat wij kennen: een rug, waarop titel en auteur; een titelblad-zijde; een makkelijk leesbare letter; een alfabet van 26 letters. Als reproduceerbare objecten, fungeren boeken in de economische wereld van handel en winst. Als dragers van ideeën fungeren ze in de strijd tussen de Reformatie en de Contrareformatie. In de Verlichting gaat hun opmars hand in hand met de

opmars van de democratie. De technologische ontwikkelingen zorgen voor steeds snellere metamorfosen van het boek. Het wordt een massaproduct voor individueel gebruik. Lezen wordt een persoonlijke aangelegenheid. In zijn laatste hoofdstuk knoopt Lernout aan bij zijn eerste. Hij bespreekt de hedendaagse ontwikkelingen en verwerpt de apocalyptische uitspraken over de dood van het boek.

Lernouts visie op de geschiedenis staat niet alleen in het teken van de geleidelijkheid, maar ook in dat van de functionaliteit en de rationaliteit. Hij ziet evoluties als redelijke antwoorden op een behoefte. Het boek verandert omdat het op een bepaald moment een bepaalde maatschappelijke functie moet vervullen. De vorm is voor Lernout een resultaat van de functie: 'Het schrift was uitgevonden voor inventarissen en contracten en werd pas later ook gebruikt voor het neerschrijven van religieuze, juridische, wetenschappelijke en literaire werken.' Het mensbeeld dat samengaat met dit functionalisme is erg traditioneel. De mens verschijnt bij Lernout als een rationeel en intentioneel wezen dat instrumenten, zoals het schrift, ontwerpt en verfijnt. De Soemeriërs ontwierpen een notatiesysteem dat klanken en ideeën niet duidelijk scheidde: 'Toen dit systeem veel te complex was geworden, moest men net als in het Japans een nieuw soort tekens invoeren om het onderscheid te maken tussen de tekens die een idee, en andere die een klank uitdrukten.'

Dit geloof in de persoonlijke intentie en rationaliteit zie je ook in Lernouts gebruik van individuele figuren als motoren van de evolutie. Soms wordt een ontwikkeling niet in een veld van duizenden factoren geplaatst, maar verklaard als het werk van één mens: 'Aristoteles zette opnieuw een revolutionaire stap toen hij besloot om de resultaten van zijn wetenschappelijke werk in populaire uitgaven te verspreiden.' Soms gaat het om een groep, en daarbij schuwt Lernout de stereotypering niet. Hoe komt het dat de Ierse manuscripten uit de zevende eeuw oudere Latijnse vertalingen gebruikten? 'Dit is opnieuw een gevolg van Keltische koppigheid; voor hen was de nieuwe vertaling waarschijnlijk even onaanvaardbaar als een andere berekening van de datum voor Pasen.' In andere contexten duiken de Engelse snobs en de oerconservatieve drukkers op als stereotiepe verklaringen.

Zulke speculaties kun je bezwaarlijk wetenschappelijk noemen – toch niet in de zin die Lernout daar zelf aan geeft. Meer dan eens verbindt hij wetenschap met positivisme, bijvoorbeeld in zijn lof voor Paul Saenger die in zijn studie van het schrift 'vertrekt van de wetenschappelijke vaststelling dat de hersenen visuele impulsen anders verwerken dan prikkels die ons via de oren bereiken'. Dat Saengers theorie overtuigender is dan die van Illich, zie je volgens Lernout 'al aan de meer dan honderd pagina's voetnoten in Saengers boek'.

Er staan géén voetnoten in *Een beknopte geschiedenis van het boek*, dus dat zal dan ook wel geen wetenschappelijk werk zijn. Er is zelfs de occasionele wetenschappelijke uitglijer, bijvoorbeeld wanneer Lernout zegt dat de 'p' in 'pal' 'stemhebbend' is, 'wat alleen maar wil zeggen dat hij met iets meer kracht wordt uitgesproken'. Een 'p' is uiteraard stemloos, en dat heeft niets te maken met kracht, maar met niet-trillende stembanden. Niet dat dit detail het boek

typeert of invalideert. Lernouts geschiedenis is een persoonlijk overzicht, getekend door een functionele, rationele en intentionele visie, maar op elk moment is dit een leesbare én interessante tekst. Wie het academischer wil, kan terecht bij de standaardwerken die in de bibliografie vermeld worden.

Het mag duidelijk zijn: de context waarin de tekst ontstaat en functioneert is een constant aandachtspunt in het hedendaagse literatuuronderzoek. Als er concrete teksten bestudeerd worden, beperkt zich dat niet 'tot wat inmiddels misschien wel een karikatuur mag heten van de academische aandacht voor gedichten: de close reading'. Dat staat in de inleiding van de bundel *Een rijke bron: over poëzie*. Het boek is een huldebetoon aan Dick van Halsema, die vorig jaar afscheid nam van de Vrije Universiteit Amsterdam. Zijn specialisme – de Tachtigers, Leopold en de recente poëzie – komt dan ook herhaaldelijk aan bod in deze uitgave. De redactie (Ad Zuiderent, Ena Jansen en Johan Koppenol) confronteert in dit boek de primaire literatuur met de secundaire. Gedichten (onder meer van Brassinga, Zuiderent, Anker en Willem Jan Otten) vormen de overgang tussen drie afdelingen poëziestudie. Elke afdeling plaatst de tekst in een bepaalde context.

Ten eerste is er het referentiële gedeelte, waarin poëtische beelden, locaties en gebeurtenissen verbonden worden met hun tegenhangers in de sociale werkelijkheid. Zo vindt Ena Jansen in de gedichten van Elisabeth Eybers poëtische sporen van de Amsterdamse Van Breestraat, waar de dichteres – niet zonder klachten en gevoelens van ontheemdheid – woonde tussen maart 1968 en april 1979. Fens verbindt het symbolische huis van Kouwenaars poëzie met het Franse huis van de dichter, dat te zien was in een televisiedocumentaire. Het kan ook over grotere dingen gaan dan een straat of een huis: de watersnoodramp van 1953 in de *Laaglandse hymnen* van H.H. ter Balkt; de Shoah in twee gedichten van Rogi Wieg, de Eerste Wereldoorlog in het werk van de christelijke Australische dichter Les Murray. Direct in de buurt van Halsema's specialisme liggen de essays over de versmelting tussen realiteit en verbeelding bij Gorter; de uitbeelding van de aflopende vriendschap tussen Kloos en Verwey in het gedicht 'Cor Cordium' van die laatste; het conflict tussen verheven romantische poëzie versus utilitaire rijmelarij in het werk van de zogenaamde domineedichter De Génestet.

Ten tweede is er het intermediale gedeelte, waar de poëzie bestudeerd wordt in de context van de beeldende kunst. Jan-Willem van der Weij onderzoekt het stadsbeeld in de prozagedichten van de tachtiger Frans Erens en verbindt dat beeld met de schilderijen van Isaac Israëls. Hanneke van Kempen vraagt zich af of Gorters titelloze gedicht over een maannacht beïnvloed werd door het schilderij 'Maannacht' van George Hendrik Breitner. Detailanalyses leiden hier soms tot algemene conclusies. Zo gebruikt Jacqueline Bel een gedicht van Verwey over wandschilderingen van Derkinderen om de poëtische discussies rond 1900 te illustreren. Carel Blotkamp laat zien hoeveel moderne schilders het werk van Achterberg beïnvloed hebben. Zijn interessante verkenning vraagt om een grondige uitwerking die het modernisme van deze zogenaamd klassieke dichter zou verhelderen.

De derde afdeling plaatst het gedicht in de context van de intertekstualiteit. Ze wordt ingeleid door een stuk van Goedegebuure over God in het werk van dichters als Faverey, Reve en Willem Jan Otten. Je moet wel een imaginaire omweg maken langs de bijbel om deze bijdrage onder de rubriek intertekstualiteit te rangschikken. De andere stukken zijn directer gericht op de interactie tussen teksten. Luceberts gedicht 'Het orakel van Monte Carlo' verwerkt een poëtische discussie tussen Kloos en Busken Huet. Tolstojs roman *Opstanding* inspireerde Leopold tot verschillende gedichten, via de omweg van Franse vertalingen. Een vertaling is steeds een gesprek tussen teksten, zoals blijkt uit de Duitse vertaling die Emil Staiger maakte van een lang en titelloos gedicht van Leopold. Nog Leopold in de bijdrage van Gillis Dorleijn, die poëtische formules en procédés van deze auteur analyseert in het werk van Tonnus Oosterhoff en daaruit conclusies trekt over de postmoderne intertekstualiteit. De laatste twee bijdragen blijven in postmoderne wateren. Anja de Feijter verbindt Oosterhoffs poëzie en poëtica met Lucebert en de joodse mystiek. Peter Verhelsts *Witte bloemen*, een vroege en ondertussen door de auteur verachte dichtbundel, confronteert de postmoderne apocalyptiek met de modernistische creatie-door-destructie van Baudelaire. Leo Hoek laat dat mooi zien. Zijn bijdrage opent, net als heel wat andere, ruimere horizons dan de gedetailleerde tekstanalyse op het eerste gezicht laat vermoeden. Zo draagt ook deze bundel bij tot de steeds verder schrijdende verruiming van de literatuurstudie – die, gelukkig, niet hoeft samen te gaan met de veronachtzaming van de concrete literaire tekst.

- Besproken boeken* BUELENS, GEERT E.A. (RED.): *La lotta continua? Jaarboek voor literatuurwetenschap*, 2, 2004. Leuven, Peeters, 252 p. ISBN 90-429-1396-7. € 30.
- FOKKEMA, ALEID & MAARTEN STEENMEIJER (RED.): *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. Nijmegen, Vantilt, 2003. 222 p. ISBN 90-75697-86-4. € 19,90.
- LERNOUT, GEERT: *Een beknopte geschiedenis van het boek*. Amsterdam/Antwerpen, Meulenhoff/ Manteau, 2004. 352 p. ISBN 90-5990-004-9. € 18,95.
- ZUIDERENT, AD, ENA JANSEN & JOHAN KOPPENOL (RED.): *Een rijke bron: over poëzie*. Groningen, Historische uitgeverij, 2004. 230 p. ISBN 90-6554-193-4. € 22,75.

..... *Moderne familieromans*

Kroniek van het proza

‘Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, elk ongelukkig gezin is ongelukkig op zijn eigen wijze.’ Met die vermaarde uitspraak opent Tolstois roman *Anna Karenina*, een van de hoogtepunten van de negentiende-eeuwse familieroman. Drie recente Nederlandse romans maken duidelijk dat het genre nog altijd in bloei verkeert, zelfs nu het realisme er is vermengd met satire, groteske en autobiografie.

Gijs IJlander, die sinds kort heeft besloten bij wijze van handelsmerk te volstaan met zijn achternaam, begint zijn roman *ALVB* als volgt: ‘De meeste ongelukkige gezinnen herken je van verre, maar er zijn er die zich nauwelijks onderscheiden van gelukkige gezinnen die aan hun geluk gewend zijn geraakt.’ Die verwijzing naar Tolstoi wekt de verwachting dat we overstelpt gaan worden met het nodige familieleed. En inderdaad, het driekoppige gezin dat hier de hoofdrollen vervult, komt er zowat in om.

Punkdochter Femke, vijftien jaar jong, lijdt aan boulemie en een dwangneurotische behoefte om zichzelf te verminken. Ze laat tatoeages zetten in de vorm van littekens en kruiswonden, loopt van huis weg, zwerft maanden langs ’s Heren wegen en keert pas terug nadat ze besloten heeft om onder het ouderlijk dak een einde aan haar leven te maken. Moeder Jennifer walgt van haar status als society-schilderes, maar zit zo beklemd in haar eigen ikje dat ze het zintuig mist voor de noden en behoeften van haar enige kind. Vader Allard komt gruwelijk ten val wanneer hij de medische ethiek, die hij als gynaecoloog zou moeten eerbiedigen, ter wille van grof geldgewin te grabbel gooit.

IJlander heeft deze drie individuele drama’s, die dankzij knellende familiebanden nauw met elkaar verknoot zijn, verankerd in de wirwar van hedendaagse zeden en gewoonten. Reality-TV stuit op politieke correctheid en new age, geboorte-op-bestelling wordt gepresenteerd als een artistieke daad, en de multiculturele samenleving verschijnt in de hoedanigheid van een soap. Als dat geen satire is!

De titel *ALVB* is de afgekorte versie van de Latijnse zinsnede ‘ars longa, vita brevis’. Deze vier woorden staan al meer dan tweeduizend jaar voor de opvatting dat ons bestaan broos en vluchtig is in vergelijking met de bestendigheid van de kunst. Maar de ironie wil dat de kunst waarvan IJlander spreekt juist veel vergankelijker is dan welk mensenleven ook. Wanneer Jennifer het licht van spiritualiteit en ware liefde heeft gezien en ze Allard de zak heeft gegeven, verbrandt ze

alles wat nog rest van haar gemakkelijke succes. Nog vergankelijker is het 'project' van de kunstenares Irma Breekfelt die ter wille van de verzoening tussen slavenhandelend Nederland en onderdrukt Suriname zwanger wil worden van een zwarte man en alle stadia van het negen maanden lange proces breed voor het voetlicht van de openbaarheid wenst te brengen. Allard is daarbij geronseld als mediagenieke dokter die zo boeiend weet te vertellen over de ins en outs van de voortplanting.

Het satirische gehalte van *ALVB* vereist dat de lezer wordt overtuigd van de belachelijke en hier en daar ook kwalijke kantjes van onze hedendaagse media-cultuur. Het probleem is alleen dat wie de moeite neemt om een behoorlijk boek te lezen, naar alle waarschijnlijkheid geen boodschap zal hebben aan Big Brother-achtige rommel. De persiflage op het denkbeeldige televisieprogramma Voormalige Zwarte Slaaf Copuleert Met Voormalige Blanke Meesteres, hoe hilarisch ook, schiet daarom bij voorbaat aan het doel voorbij.

Hier en daar maakt IJlander de indruk dat zijn hekelende uitbeelding van de werkelijkheid wortelt in een doorleefd cultuurpessimisme. De rook- en aswolken van 11 september 2001 die hij op zeker ogenblik laat opstijgen, zouden in dat geval kunnen gelden als het waarschuwend teken aan de wand. Narcisme, decennia geleden al aangemerkt als de grote zonde van de late twintigste eeuw, moet blijkbaar gelden als de misstand waartegen de auteur zich keert. Voor een dergelijke duiding van de strekking die *ALVB* mogelijk bevat, valt het nodige te zeggen. In weerwil van het absurde lach-of-ik-schietgehalte van Irma Breekfelts optreden, is de teneur van deze roman in overwegende mate tragisch, om niet te zeggen melodramatisch. De ingelaste dagboekfragmenten van Femkes hand zijn allerminst om te lachen en Jennifers zielenpijn laat zich evenmin als humoristisch kwalificeren. Het personage dat met recht ridicuul mag heten is Allard, en het is zeker geen toeval dat hij als enige van de drie hoofdfiguren gespeend is van smoel, profiel en diepte.

De slotsom moet wel zijn dat *ALVB* een gespleten en ongebalanceerd boek is, te zwaar en te ernstig om als lichtvoetige zedenschets te dienen, maar ook te oppervlakkig en afstandelijk om sympathie met de karakters op te kunnen wekken. Dat is jammer, want IJlander heeft zich tot nu toe laten kennen als een gedreven romancier, die de gebaande paden behendig wist te vermijden en vakmanschap wist te verenigen met eigenzinnigheid. Maar aan deze combinatie van satire en familiegeschiedenis heeft hij zich toch lelijk vertild.

Allard Schröder heeft zijn nieuwe roman *Favonius* in de ondertitel als 'een burgerroman' gekwalificeerd, alsof hij daarmee wil aangeven dat ook hij zich geworteld voelt in het negentiende-eeuwse realisme van Tolstoi en tijdgenoten. Zijn thema is, net als in *Anna Karenina*, huwelijksbedrog en de wrange vruchten die dat voor de hoofdpersoon heeft.

Felix Favonius, een welgedane en geslaagde zakenman van achter in de dertig, bestijgt op zekere dag de trap van de echtelijke woning waarop nog ruim tweehonderdduizend euro hypotheek rust. Bijna boven stokt zijn tred. Daar ligt zijn vrouw Vita, haar hoofd op het ontblote onderlijf van Garmer, collega,

teamgenoot bij de rugbyclub en – naar hij vanzelfsprekend heeft aangenomen – al levenslang zijn beste vriend. Ontdaan sluipt Favonius het huis uit, voelt moordlust opkomen en verschaft zich een pistool. Voor hij eraan toekomt zich op het overspelige stel te wreken, wordt Garmers ontzielde lichaam uit de rivier opgevist. Slachtoffer van roofmoord door een hoertje en haar pooier, zo wijst justitieel onderzoek uit. Het zal niets afdoen aan Favonius' besluit om zich van Vita te laten scheiden.

Kan het banaler? Banaler dan in deze weergave kan het zeker niet. Misschien dat Allard Schröder het breed uitgewerkte relaas van de fatale driehoek Favonius-Vita-Garmer daarom wel als 'burgerroman' heeft bestempeld. Enigszins misleidend is die aanduiding wel. Het verhaal over de teloorgang van een huwelijk is buitenkant, zoals ook dat huwelijk zelf en de vrouw met wie Favonius in de echt verenigd was tot de buitenkant van zijn bestaan behoren. Daaronder wacht een duistere macht af tot hij de kans schoon ziet om uit te breken en alle zekerheden van het geordende burgermansbestaan te laten afbladderen als waren ze de laatste schilfertjes verf op door en door vermolmd hout.

Favonius' kruisweg, met de ontdekking van Vita's ontrouw als een van de eerste staties, begint op het moment dat hij door zijn bazen wordt belast met de voorbereidingen van een omvangrijk nieuwbouwproject. Op weg naar de provincieplaats waar hij voor een week of wat gedetacheerd wordt, rijden hij en zijn assistent Koertz zich met hun auto vast in een landschap dat door aanhoudende herfstregens bezig is in een modderpoel te veranderen. Ze vinden onderdak in de vervallen dorpskerk van Overlethe, alweer een naam die te denken geeft: in de Griekse onderwereld is de Lethe immers de rivier die de zielen van de overledenen vergetelheid schenkt.

Binnen de muren van De Fransche Lelie wordt het gestrande tweetal verwelkomd met een ware onheilsboodschap. Herm, de schijnbaar achterlijke zoon van de slonzige waardin Jeanne, maar in werkelijkheid een vermomde god Hermes (in de Oudheid de geleider van de doden), geeft luidkeels te kennen dat Favonius en Koertz niet meer zijn dan 'vliegen op weg naar het plaklint'. Voor Favonius wordt die profetie maar al te zeer bewaarheid. Na zijn ontdekking dat Vita en Garmer hem al sinds lang hebben bedrogen, blijft hij bij Jeanne hangen en raakt tegen wil en dank verstrikt in een verhouding waarin zij slavin en meesteres tegelijk is.

Herm en Jeanne zijn niet de enige demonen in deze zompige en morsige onderwereld. Favonius loopt ook op tegen de gesjesde chemicus Schmitt die XTC-achtige pillen fabriceert, de sloper Koops die maar al te zeer baat heeft bij de afbraak van het platteland omdat het zijn steenvergruizer aan de gang houdt, de eenogige, eenbenige en incestueuze *femme fatale* Louise de Besse die hem aan het pistool helpt, en Louises halfbroer Alberik Bellarmin, een topcrimineel die als een tweelingbroer op Favonius lijkt en daarmee zijn vleesgeworden schaduwkant is, de Ander die met al die andere infernale krachten heeft geloerd op een gelegenheid het deksel van de ketel te lichten en orde in chaos te doen verkeren.

Allard Schröder heeft een gewone en herkenbare realiteit tot uitgangspunt gekozen voor een roman die van aanhef tot slot baadt in het schemerlicht dat

gloort vanaf een onwereldse overzijde. Nieuwsfeiten die nog vooraan in ons geheugen liggen, zoals de dreiging van aanzwellend rivierwater waartegen dijken niet bestand lijken te zijn, onthullingen van bouwfraudes die hebben laten zien hoe ondernemers en overheden voor geen enkele vorm van corruptie meer terugschrikken, de sluipende Vinex-verloedering van polders en dorpskernen die aan de vraatzucht van planologen en projectontwikkelaars worden opgeofferd: het wordt allemaal ingepast in een hallucinante geschiedenis die de banaliteit verheft tot een huiveringwekkende mythe. Het bijzondere is dat Schröder zich daarbij nooit opwerpt tot woordvoerder van maatschappelijk verontwaardigden en verontrusten, maar zich weet te beperken tot een suggestief uitvergroten van het alledaagse kwaad. Dat Nederland verwordt tot een onbehaaglijke steenwoestijn is voor hem van secundair belang. Waar het hem werkelijk om gaat, blijkt uit een slotbespiegeling van Vita die tijdens Garmers uitvaart beseft dat zij en alle andere begrafenisgasten kleine en onbeduidende mensen zijn. 'Ja, nietig waren ze, alleen in hun dromen of hun nachtmerries waren ze wel eens groot. Hun eigen kleine hel kwelde hem goddank slechts innerlijk, daarbuiten was het allerergste afgedekt door verzekeringen, pensioenen en het manhaftig dragen van het kleine verdriet en door het relatieve van vriendjes en collega's die monsterlijke bloemstukken op je kist kwamen leggen als het zover was.' Het kan niet kervender worden gezegd.

Geen onderwerp dat zich zo goed leent om tot Hollandse familieroman te worden verwerkt als de doem van het orthodoxe calvinisme. Nergens immers wordt de blijde boodschap dat alle zielen een plaatsje in de hemel kunnen verwerven zo kras ontkend als in de contreien waar lange en duistere winters heersen en de zon bijna altijd achter een grijs wolkendek schuilgaat. Het wemelt er nog altijd van sektarische christenen die de overtuiging zijn toegedaan dat het overgrote deel van de menselijke soort is voorbestemd tot de hel, en dat niet omdat ze bij leven zo zwaar hebben gezondigd, maar simpelweg omdat God zulks heeft bedacht nog voor hij aan Zijn schepping begon. 'Predestinatie' heet dat leerstuk, dat zo bar en wreed is dat zelfs de bedenker ervan, de hervormer Johannes Calvijn, sprak van een 'huiveringwekkend decreet'.

De Nederlandse literatuur beschikt over enkele indringende verbeeldingen van dat gegeven. In de eerste plaats is daar *Een Hollands drama* van Arthur van Schendel. En niet zolang geleden lichtte Arjan Visser in *De laatste dagen* de godsdienstwaanzin door waartoe het religieuze doemdenken menigmaal leidt. En er is natuurlijk ook het werk van Jan Wolkers, Maarten 't Hart en J.M.A. Biesheuvel.

Jan Siebelink maakte er nooit een geheim van dat ook hij is aangeraakt door de leer van hel en verdoemenis. Veel van zijn verhalen en romans zijn doortrokken van de grauwsliuer waaronder een flink deel van ons godsdienstig leven ligt bedolven. Het is evenmin een geheim dat zijn vader een 'bekeerde' was, dat wil zeggen een christen die pas het licht zag toen God hem krachtig door elkaar had geschud. De vader komt een aantal keren in Siebelinks werk voor, herkenbaar in het verhaal 'Witte chrysanten' (te vinden in de bundel *Nacht-*

schade), iets gecamoufleerder in de prachtroman *De overkant van de rivier*. In *Knielen op een bed violen* heeft de auteur een nieuwe, en naar eigen zeggen ook laatste, poging gewaagd om het leven en streven van senior in geschrifte vast te leggen.

Ondanks het autobiografische gehalte doet dit boek zich voor als een gefingeerde geschiedenis, allereerst omdat de leden van het gezin Siebelink onder andere namen verschijnen, maar ook vanwege de sterk aangezette dramatiek die hier en daar paradoxale trekken aanneemt. Want hoewel er alle reden is om het gedrag van de vader vanwege emotionele verwaarlozing van vrouw en kinderen te veroordelen, kenmerkt de verteller zich door zijn positieve benadering. Wat dat betreft bestaat er een sterke affiniteit tussen de anonieme hij-figuur die met ingehouden adem het verhaal vertelt en oudste zoon Ruben, die van zijn vader nagenoeg alles wil begrijpen en hem dus ook haast alles kan vergeven.

In een recent interview heeft Jan Siebelink laten weten dat compassie met senior zijn voornaamste drijfveer was. Het is dan ook niet niets, te beseffen dat je ondanks Gods aanraking nog altijd niet zeker kunt zijn van je uitverkiezing. Aanhoudend bidden en smeken dat je maar geen prooi zult worden van het eeuwige vuur is het enige wat er op zit. En afzijdig blijven van de wereld en zijn verlokkingen.

In overeenstemming met het calvinistisch doemdenken lijkt het handelingsverloop van *Knielen op een bed violen* te zijn bepaald door het noodlot. Hans Sievez (zoals de hoofdpersoon heet) ontworstelt zich in zijn vroege jeugd aan het juk van een zwaar gelovige én gevoelloze vader en maakt van zijn liefde voor de natuur zijn beroep. Tijdens zijn tuindersopleiding komt er iemand op zijn weg die flemend en sluipend als de slang in het paradijs zijn ziel van de eeuwige verdorvenis probeert te redden. Hans keert zich radicaal van deze verleider af, maar jaren later valt de man hem alsnog op het dak, en dan met meer succes.

De manier waarop Hans de sektewereld wordt ingezogen doet op het eerste gezicht aan als een horrorstory, met de sektariërs als vampiers. Ze kleven zich bijna letterlijk aan hem vast, troggelen hem in ruil voor even stichtelijke als lorrige ogende traktaatjes grote sommen geld af, vreten (tamelijk onsmakelijk) zijn tafel leeg en terroriseren zijn gezin met hun dreigingen en vermaningen.

Aan de andere kant heeft Hans, die zich met enige tegenzin maar niettemin bij volle verstand van zijn levenslustige vrouw en zijn twee zoons verwijderd, nogal wat gemeen met de sterotiepe vreemdganger die zekere behoeften buiten de deur bevredigt. Weliswaar zijn het geen lichamelijke maar geestelijke noden die hem drijven, maar voor achterblijvers die zich verraden voelen, maakt dat eigenlijk geen verschil. Vader gehoorzaamt het woord van Jezus, die heeft gezegd dat wie hem wil volgen, zijn familie moet verloochenen. En dat woord geldt tot op het sterfbed, waar echtgenote en kinderen door een cordon van zwarte bewaarengelen worden geweerd.

In het al genoemde interview zegt Siebelink dat hij het mysterie van zijn vaders bestaan dicht is genaderd, maar dat hij niet de illusie koestert er ook maar iets van te hebben begrepen. En zo is het ook. Wie het steile en onverzoenlijke protestantisme niet uit eigen ervaring kent, zal misschien zelfs vinden dat de schrijver al te begrijpend en ook al te uitvoerig bij een geval van godsdienst-

waanzin is blijven stilstaan. Ik vind dat overigens niet. Net als bij een rechtzinnige donderpreek is de lange zit hier noodzakelijk om de wurgende greep van dit geloof aan den lijve te ervaren. Mocht ook dat Siebelinks bedoeling zijn geweest, dan is hij ten volle geslaagd.

Besproken boeken IJLANDER: *ALVB, ars longa vita brevis*. Amsterdam, L.J. Veen, 2005, 318 blz. € 19,95.
ALLARD SCHRÖDER: *Favonius, een burgerroman*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2005, 350 blz. € 19,90.
JAN SIEBELINK: *Knielen op een bed violen*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2005, 447 blz. € 19,90

..... Besprekingen en aankondigingen

Susi Moeimam en Hein Steinhauer (2004). *Nederlands-Indonesisch woordenboek*. Met medewerking van Nurhayu W. Santoso en Ewald F. Ebing. Leiden: KITLV Uitgeverij, xxvii + 1123 pp. ISBN 90 6718 227 3. € 49,90.

Dit nieuwe woordenboek is de vrucht van een langlopend Nederlands-Indonesisch samenwerkingsproject, dat in 1997 begonnen is. Van de twee samenstellers is dr. Susi Moeimam de eerste gepromoveerde neerlandica uit Indonesië, terwijl prof. Hein Steinhauer als Indonesianist en austronesicus verbonden is aan de Universiteit Leiden.

Op basis van Susi Moeimams Leidse proefschrift, *Van lexicologische modelvorming naar lexicografische praktijk: een concept voor een receptief Nederlands-Indonesisch woordenboek* (1994), is dit woordenboek nadrukkelijk afgestemd op de productieve behoeften van Nederlandstaligen voor wie het Indonesisch een vreemde taal is. Tegelijk echter is er in Indonesië als tegenhanger een verwant woordenboek gepubliceerd, dat is gericht op de receptieve behoeften van Indonesische gebruikers die zich het Nederlands eigen willen maken. Het zou interessant zijn geweest om deze twee nieuwe vertaalwoordenboeken hier samen te bespreken en te vergelijken, maar dat zat er jammer genoeg niet in.

Met 46.000 ingangen is het een groot woordenboek geworden. Het is mooi uitgegeven en vormt een waardige pendant van Teeuws *Indonesisch-Nederlands woordenboek* (4e druk, 1996, eveneens bij KITLV Uitgeverij), dat ik besproken heb in *Neerlandica Extra Muros* 55 (1990).

Mijn oordeel, dat overwegend positief is, is gebaseerd op een systematische steekproef, waarbij ik om de vijftig bladzijden een hele pagina geanalyseerd heb. De kritische bevindingen van deze steekproef vat ik hier samen.

Het uitgangspunt om dit woordenboek af te stemmen op de Nederlandse gebruiker wordt over het algemeen goed uitgevoerd. Het woordenboek is gebaseerd op modern Nederlands en heeft het eigentijdse standaard-Indonesisch als doeltaal. Wel merk ik op, dat op p. 49 bij *amandelspijs* aan de vertaling de uitleg wordt toegevoegd dat amandelspijs gebruikt kan worden in *roti kismis* (krentenbrood). Deze uitleg is echter in het Indonesisch en zal daarom voor heel veel Nederlandse gebruikers ontoegankelijk zijn.

Aantrekkelijk is, dat er veel eigentijds Nederlands gegeven wordt, zoals

uitvissen en *uitvoegstrook*. Ook is veel idioom opgenomen, waaronder echter ook dubieuze gevallen als *voor iemand in de bocht springen* (> bres) en *de appel valt niet ver van de stam* (> boom). Eigentijds zal ook wel zijn de opname van Engelse woorden als *range* en *scateboard* (sic).

Eigentijds is zeker dat de seksuele terminologie – van *aftrekken*, *het doen* en *doos* via *klaarkomen*, *nummertje* en *pijpen* tot *vreemdgaan* en *zelfbevrediging* - ruim vertegenwoordigd is, al wordt bij *voor het zingen de kerk uitgaan* niet aangegeven dat het hier om een seksuele uitdrukking gaat. Bij *neuken* en *naaien* ontbreekt het alledaagse Indonesische woord *main* en vinden we Indonesische standaardtaaltermen die weinig geschikt lijken voor gebruik in bed.

Historisch interessant is, dat bij sommige Nederlandse woorden met een koloniaal verleden niet alleen het hedendaagse standaard-Indonesisch wordt gegeven, maar ook het nog gangbare Indisch-Nederlandse leenwoord. Zo vinden we bij *opname* (in een ziekenhuis) zowel *opname* als *perawatan*, en bij *krant* zowel *koran* als *surat kabar*.

Vreemd en onjuist is echter, dat op p. 601 de afkorting NHM wordt uitgelegd als ‘Nederlandse Handelsmaatschappij’ in plaats van ‘De Nederlandsche Handelmaatschappij’, zoals de officiële naam luidt van de koloniale onderneming die in 1824 bij Koninklijk Besluit was opgericht door Willem I en die nog steeds voortleeft in de titel van de *Max Havelaar*. De Indonesische vertaling die hier gegeven wordt, is ook veel te algemeen, want *perusahaan dagang Belanda* betekent zoiets als ‘Nederlands handelsbedrijf’, en geeft niet aan dat het om een eigennaam gaat. In dit opzicht is *Persekutuan dagang belanda* van de Indonesische *Havelaar*-vertaler H.B. Jassin veel beter. Jammer is ook, dat niet vermeld wordt dat de NHM in Indonesië bekend stond en staat als *Kompeni kecil*, d.w.z. de kleine compagnie, oftewel de negentiende-eeuwse reïncarnatie van de VOC.

Het woordenboek geeft systematisch en uitvoerig grammaticale informatie, al blijft er nog wel wat te wensen over. Het Grammaticaal compendium behandelt kort de Indonesische zelfstandige naamwoorden, telwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, voorzetsels en transitieve en intransitieve werkwoorden, maar niet de lidwoorden, pronomina, conjuncties, adverbia en interjecties, al komen deze termen in het woordenboek zelf wel aan bod. Ook de vorming van Indonesische nomina komt er nogal bekaaid af.

Een duidelijke grammaticale misser is de behandeling van *anders* als onderschikkend voegwoord op p. 51, en van *waarheen* en andere gevallen van *waar* met prepositie op p. 1049–54. Weliswaar wordt hier onderscheid gemaakt tussen relatief en interrogatief gebruik, maar de zin *hij vroeg waar we heen gingen* wordt opgevat als voorbeeld van relatief gebruik, terwijl het hier toch duidelijk om een ingebed interrogativum gaat. In dit hele stuk zit een systematische fout die om correctie vraagt.

Bij deze uiteenlopende kritische opmerkingen is het echter goed om te bedenken, dat dit nieuwe woordenboek nu eindelijk, na vele decennia, voor Nederlanders die Indonesisch willen leren gebruiken, een volwaardige, eigentijdse, wetenschappelijk verantwoorde en zeer omvangrijke lexicografische

beschrijving biedt, die stukken beter is dan de verouderde woordenboeken van Kramer (1966), Wojowasito (1978) en Soekartini (1986).

Naast een goed pakket Bronnentaal cursusboeken voor juristen en historici beschikken de Indonesische neerlandici nu dan ook over een stevig Nederlands-Indonesisch woordenboek (of eigenlijk dus maar liefst twee). De eerstvolgende prioriteit lijkt me daarom nu de productie van een behoorlijke, op de ANS gebaseerde Indonesische leergrammatica van het Nederlands.

– *Reinier Salverda*

J.C.M. Blanker & J. Dubbeldam: Prisma Woordenboek Sranantongo / *Prisma Wortubuku fu Sranantongo*. Utrecht, Uitgeverij Het Spectrum B.V., 2005. 486 pp.; met illustraties.

ISBN 90 274 147 80. € 17.95.

‘Het Sranantongo beschikt niet langer alleen over woordenlijsten, maar heeft nu ook een eigen woordenboek.’ Zo begint het ‘Woord vooraf’ van de professoren Theo Janssen en Willy Martin van de Vrije Universiteit Amsterdam, in de inleiding – fesi pisi – van het Prisma woordenboek van J.C.M. Blanker en J. Dubbeldam.

Waarin verschilt dit woordenboek van de al langer bestaande woordenlijsten? Een vertalende woordenlijst an sich biedt alleen vertalingen van woorden, een vertalend woordenboek vermeldt daarbij allerlei gegevens over uitspraak, woordsoort, stijl, gebruikelijke woordcombinaties, uitdrukkingen en geeft voorbeeldzinnen, hetgeen in het hier besproken woordenboek allemaal gebeurt. Het bevat helaas niet veel meer woorden dan de toonaangevende woordenlijst van de Stichting Volkslectuur. Een niet gebruikelijk extra zijn de foto’s midden in het woordenboek: 16 bladzijden in kleur, stukjes Suriname, op 29 foto’s in totaal. Onder de extra’s valt ook de in taalkundig opzicht zeker interessante toevoeging van een lijst van 25 ideofonen* achter in het boek. Prachtig. Slechts ongeveer de helft is terug te vinden in een voorbeeldzin in het woordenboek zelf. Jammer. Evenals het slordigheidje bij *mama*, een van de

* In het hoofdstuk ‘Grammatica’ lezen we: ‘Enkele uit Afrika stammende bijwoorden met een beperkt gebruik worden ideofonen genoemd. Voorbeelden zijn *pî* en *fân* in *a blaka so pî* ‘hij is heel erg zwart’ en *a weti so fân* ‘hij is heel erg wit’. *Pî* wordt alleen gebruikt bij werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden waarmee zwartheid wordt aangeduid en *fân* alleen bij zulke woorden als er witheid mee wordt aangeduid.’

Mijns inziens zijn ideofonen geen bijwoorden maar partikels die geen zelfstandige betekenis hebben maar in combinatie met andere, zeer bepaalde, woorden kunnen worden gebruikt en daaraan een versterkende en/ of emotionele kracht geven. In *Wikipedia, the free encyclopedia* lezen we: ‘Idiophones are words utilizing *sound symbolism* to express aspects of events that can be experienced by the senses, like smell, color, shape, sound, action, or movement.’ Geen wonder dat er naast *pî* en *fân* ook woorden voorkomen als *tyubun*, een tussenwerpsel dat het geluid van een plons weergeeft, een onomatopoeie dus. In het Sranantongo-Nederlandse deel van het woordenboek zijn helaas onvoldoende voorbeelden van de praktische toepassing gegeven.

ideofonen. Het woord is in het woordenboek als ‘mam’ma’ opgenomen, en slechts met de vermelding dat het een idefoon is, waardoor de niet-ingewijde over het feitelijk gebruik in het duister blijft tasten (ook al staat in het rijtje achter in het boek dat dit woord gebruikt wordt in verband met groetheid).

Onder ‘Criteria voor de selectie van woorden’ staat onder meer dat er enkele gangbare *odo’s* (spreekwoorden en gezegden) zijn opgenomen, ‘omdat de betekenis van een *odo*, net als bij een spreekwoord, niet te halen is uit de letterlijke betekenis.’ Voor een eerste kennismaking is deze lijst van *odo’s* natuurlijk mooi meegenomen (al is, in tegenstelling tot wat het achterplat meldt, enige kennis van *odo’s* m.i. niet nodig om een gesprek te kunnen volgen). Jammer dat er wat onnauwkeurigheden in voorkomen (zoals overigens ook elders in het boek, bijvoorbeeld bij de telwoorden: ‘seibitentiaseibi’ voor vijfenzeventig in plaats van zevenenzeventig). Nu eens wordt een *odo* afgesloten met een punt, dan weer niet. Soms staat er *en* (persoonlijk of bezittelijk voornaamwoord 3^e pers. enk.) i.p.v. *e* (partikel voor tijd of aspect), bijvoorbeeld in ‘Gado miri en mara fini.’ (‘Gods molen maalt langzaam maar zeker’) en in ‘Ala dei alen en fadon gi liba, wan dei liba sa musu fadon gi alen’ (‘Voor wat hoort wat’). Op een andere plek staat eerst *sapotia* en op de volgende regel meteen *sapotiya*. Ik ben niet de enige persoon in Suriname die *sapatia* (een vrucht) zegt. In de biologische lijst van de Woordenlijst (Volkslectuur) staat ook *sapatia*. Ten slotte komt een enkel in een *odo* voorkomend woord (o.a. *gasu* en *kityari*) niet voor in het woordenboek. De betekenis is mij onbekend.

Voor de uitspraak van de ‘a’ aan het eind van Srananwoorden moet de doelgroep de volgende aanwijzing in dit boek maar verwaarlozen. ‘Als de “a” aan het eind van een woord staat of voor de “r” dan wordt hij uitgesproken als een lange “a”, (...) [afadraa, banaa]’. Waar mijn raad op neerkomt is dat men op de markt bijvoorbeeld niet moet vragen om wan bos’ banaa, maar om wan bos’ baana (een tros bananen). De ‘a’ aan het eind van Srananwoorden klinkt gewoonlijk kort en niet lang, zoals het woordenboek aangeeft.

Maar daar staat tegenover dat de paragraaf over de ‘Uitspraak van de woorden in een zin’ bijzonder verdienstelijk genoemd mag worden, een echte eye-opener voor degenen die (pas) Sranan leren. In deze paragraaf wordt namelijk een zeker inzicht gegeven in de wijze waarop de inkortingen van woorden in zinnen, bij het spreken totstandkomen, met mooie illustraties van de gesproken zin.

Het woordenboek mag dan zijn minpunten hebben, het is zeker de moeite waard en niet in de laatste plaats omdat het bidirectioneel is, in feite dus twee woordenboeken in één band. Bij Prisma-woordenboeken zagen we dit al eerder bij het basiswoordenboek Engels, met in één band: Engels-Nederlands en Nederlands-Engels.

De extra’s geven blijk van een zekere creativiteit en de doelgroep – volgens de inleiding: Nederlandstaligen en Sranantongosprekers die (via het Nederlands) hun moedertaal beter willen leren beheersen – zal met dit boek zeker

uit de voeten kunnen. Genoeg over mijn eerste bevindingen, want (zoals we in het boek lezen): Ondrofeni na basi/ Ondervinding is de beste leermeester.
– *Lila Gobardhan-Rambocus*

Literatuur

STICHTING VOLKSLECTUUR SURINAME: *Woordenlijst/ Wordlist Sranan-Nederlands Nederlands-Sranan English-Sranan; met een lijst van planten- en dierennamen/ with a list of plants and animal names.*
Vaco N.V. Uitgeversmaatschappij Paramaribo. Vierde (herziene) uitgave 2004. ISBN 99914 0058 3
<http://en.wikipedia.org/wiki/Ideophon>

Ada Deprez, Walter Gobbers en Karel Wauters (eds.), *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*. 3 dln. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1999–2003. XIII+319, III+290 en IV+358 pp. [Studies op het gebied van de moderne Nederlandse literatuur, I, 4 en 6]. ISBN 90 72474 24 4, 90 72474 39 2 en 90 72474 53 8.

Iedereen die vertrouwd is met de geschiedschrijving van de Nederlandse literatuur weet dat deel VIII van de geplande 10-delige en prestigieuze *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* nooit verscheen. Het betreft het deel over de Nederlandse literatuur in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw. In het standaardwerk dat onder de leiding van Frank Baur in 1939 van start ging, bleef het jarenlang niet de enige, maar toch een opvallende lacune. Dat bleef ook zo tot het begin van de jaren zeventig toen Ger Schmook de redactie overnam en alsnog een ambitieus plan lanceerde om het deel te realiseren. Een groep onderzoekers zouden systematisch de belangrijkste genres, de literaire infrastructuur en de cultureel-maatschappelijke achtergrond van de Vlaamse literatuur van de ‘korte’ negentiende eeuw (1815–1886) in kaart brengen en die ‘verwaarloosde’ literatuur meteen ook herwaarderen. Na heel wat problemen viel het plan echter in duigen. Verder dan een voorpublicatie in 1983 van twee inleidende hoofdstukken kwam het niet.

Na die lange en ingewikkelde voorgeschiedenis – de redacteurs noemen het zelf een ‘lijdensgeschiedenis’ – was het ondenkbaar dat een volwaardig deel VIII nog het licht zou zien. Wel is nu bij de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent een alternatief van het oorspronkelijke project verschenen. Reeds beschikbare bijdragen werden gerecupereerd, aangepast of herwerkt. Voor ontbrekende onderdelen werden nieuwe medewerkers aangezocht. Op die manier ontstond een verzameling afzonderlijke studies die toch de belangrijkste auteurs, genres en facetten in beeld brachten. Is het geheel niet één verhaal dat vanuit een ‘methodologische eenheidsvisie’ (2, III) is geschreven, toch bieden de drie delen samen de fundamente van wat in het oorspronkelijk plan een volwaardige geschiedenis van de Vlaamse literatuur had moeten worden. Ze bevatten immers studies over de socio-culturele achter-

grond en het tijdsclimaat (Walter Gobbers), de historische en sociale contextualisering van de Vlaamse literator (Els Witte), overzichten van de poëzie (Ada Deprez), de roman (Karel Wauters), de toneelletterkunde en de theaterpraktijk (Frank Peeters), Gezelle en zijn West-Vlaamse school (Jan J.M. Westenbroek), de Frans-Belgische literatuur en haar 'Vlaamse school' (Christian Berg), de kritiek en het essay (Walter Gobbers). In enkele gevallen, zoals bijvoorbeeld met het mooie overzicht van de negentiende-eeuwse Vlaamse toneelliteratuur, worden hier voor het eerst syntheses aangeboden. De redacteurs, Ada Deprez, Walter Gobbers en Karel Wauters, kozen echter met omzichtigheid voor de titel *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw*. Hiermee worden de pretenties ingeperkt en de afstand duidelijk gemaakt tussen de oorspronkelijke opzet en het finale resultaat. Toch bleef er veel van het eerste concept behouden. Denken we maar aan de cultuurhistorische en sociologische inbedding, de aandacht voor tijdschriften en individuele auteurs, de traditionele periodisering (romantiek en realisme) en de vlotte ordening van auteurs in 'generaties' en volgens een hiërarchie van 'hoofdfiguren' en 'secundaire figuren'. Voor de redacteurs lijken die keuzes haast vanzelfsprekend. Overigens zijn de *Hoofdstukken* het resultaat van hun jarenlange activiteit in het studiedomein van de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Ze hebben met voorstudies en met de ontsluiting van bronnenmateriaal hun stempel op die studie gedrukt. De drie delen hebben dan ook, alle beperkingen in acht genomen, het karakter van een afronding waarmee een generatie onderzoekers een stand van zaken formuleren. Als specialisten geven ze ook hun visie op de manier waarop het tot een herwaardering van die literatuur zou kunnen of moeten komen. Ze wijzen domeinen aan voor verder onderzoek. De opname van een introductie op de Frans-Belgische literatuur in een overzicht van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw opent ook nieuwe perspectieven.

De bijdragen zijn stuk voor stuk goed gedocumenteerd. De bibliografische wegwijzers zijn van onschatbare waarde en daarom alleen al is het een gelukkige beslissing geweest om ze te publiceren. De documentatie zal ontegensprekelijk nog lang haar nut bewijzen. Talrijke teksten en schrijvers worden hier uit de vergeethoek gehaald en als lezer is men voortdurend geneigd de redacteurs bij te treden in hun poging om een letterkunde te herwaarderen die in het verleden al te stiefmoederlijk is behandeld. De argumentatie die hiervoor wordt gebruikt, en uiteindelijk ook de literatuurwetenschappelijke methode die eraan ten grondslag ligt, zijn wel voor discussie vatbaar. Afgezien van uitzonderingen en verschillen tussen de diverse bijdragen, zijn de *Hoofdstukken* gedragen door de idee dat de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw, met een haast onoverzichtelijke massa teksten en een klein legioen schrijvers, interessant materiaal bevat dat zich vooral leent voor (literair-) historisch en sociologisch onderzoek, maar als *literatuur* toch tekortschiet. Al in de inleiding van het eerste deel geven de redacteurs zelf toe dat de Vlaamse literatuur van na 1886 'veel aantrekkelijker, want artistiek waardevoller' (I, VI) is. Ze zoeken hierin zelfs een verklaring voor het feit dat de Vlaamse literatuur uit de decennia vóór 1886 zo weinig is onderzocht. De contextualisering en de vergelijking met de buiten-

landse literaturen van die tijd ondersteunen die gedachtegang. Het gaat immers om literatuur die nagenoeg volledig is gericht op identiteitsvorming, culturele emancipatie en volksontvoogding. De functionaliteit zou hebben gedomineerd ten koste van de literaire kwaliteit; ‘onze literatuur’, luidt het in een voorlopige balans, ‘is duidelijk en schromelijk onder peil gebleven’ (1, 97). Er zijn ‘al te manifeste tekortkomingen’ (1, 99): veel idealisme, maar gepaard aan ‘schrijnende onmacht en bekrompenheid, met ontstellend gebrek aan inzicht en zelfbegoocheling’ (1, 101). De onmacht om de romantiek ten volle te beleven wordt aangeduid als een van de belangrijkste factoren van die ‘artistieke tekortkoming’ (1, 100). Slechts een eenzaam genie als Gezelle zou aan die middelmaat zijn ontkomen. Dit strenge oordeel bevestigt wel, ongewild misschien, maar toch in feite de negatieve beeldvorming die na de Tachtigersbeweging over de 19de-eeuwse literatuur is ontstaan: niet zozeer om de literaire prestaties zelf is die literatuur daarom aan (her)waardering toe, maar als bijdrage tot de volwaardige en ‘volwassen’ literatuur die in Vlaanderen na 1886 zou zijn ontstaan. Het is het gekende verhaal van de ‘wederopstanding’ en de ‘literaire herleving’ in Vlaanderen.

De *Hoofdstukken* leveren een belangrijke bijdrage tot de feitelijke kennis van de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Ze houden ook een pleidooi in om van de studie van die literatuur eindelijk eens ernstig werk te maken. Maar uiteindelijk bevestigen ze in hun poging tot herwaardering van die literatuur een traditionele voorstelling van zaken die de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw globaal vanuit een autonoom-esthetische en vergelijkende invalshoek laag inschat. Er ligt inderdaad nog veel werk voor de boeg, vooral als men rekening houdt met de nieuwe inzichten uit de hedendaagse literatuurgeschiedschrijving. Daarin is de beschrijving van alle aspecten van de literaire communicatie in de onderzochte periode cruciaal, met veel aandacht voor de specifieke kenmerken, de contemporaine receptie en het poëtische debat. Slechts op die manier is een dialoog mogelijk tussen wat de onderzoeker zelf waardeert in literaire teksten en wat schrijvers en lezers in het verleden zo lovenswaardig en boeiend vonden aan literatuur. Slechts na die oefening – er zijn hiervoor al aanzetten gegeven – zal men erin slagen een volwaardige geschiedenis te schrijven van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw.

– Piet Couttenier

Michiel van Kempen en Wim Rutgers (samenst.): *Noordoostpassanten. 400 jaar Nederlandse verhaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 2005. 711 pp. € 37,50. ISBN 90 254 1914 3.

Noordoostpassanten is, zoals de ondertitel al aangeeft, een bloemlezing van verhalen die Nederlanders schreven over ‘de West’ – verhalen van Surinamers, Antillianen en Arubanen zelf vind je in deze bundel niet. Die werden verzameld resp. in de bundels *Mama Sranan. 200 jaar Surinaamse verhaalkunst* van Michiel van Kempen en *Tropentaal. 200 jaar Antilliaanse vertelkunst* van

Wim Rutgers, eerder verschenen bij dezelfde uitgever. Maar ook werk van sommige Nederlandse schrijvers over het Caraïbisch gebied werd uit deze bloemlezing weggelaten: ‘Nederlandse schrijvers die zich permanent in Suriname of op de Antillen vestigden en zo hun lot verbonden, zijn geen passanten’, schrijven de samenstellers in hun inleiding (19). Hetzelfde geldt grosso modo voor auteurs over de West die er nooit geweest zijn, zoals Nicolaas Beets en Bernard ter Haar.

De samenstellers benadrukken de grote verschillen tussen Suriname enerzijds en de Nederlandse Antillen en Aruba anderzijds, maar hebben toch gekozen voor een gezamenlijke bloemlezing (of heeft de uitgever dat gedaan?) omdat het allebei Nederlands-West-Indische koloniën waren (18): het Nederlands perspectief, de Nederlandse beeldvorming gaf de doorslag. Vandaar ook dat ze de bundel niet geografisch maar chronologisch hebben ingericht. Daar is natuurlijk wel iets voor te zeggen, maar ik had toch liever twee bloemlezingen gezien, juist omdat de voormalige overzeese gebiedsdelen zo verschillen.

Na de inleiding waarin de samenstellers hun criteria voor opnemingsuitleg, een kort historisch overzicht bieden en de opgenomen geschriften in vier historische perioden onderbrengen en typeren, volgen de teksten, te beginnen bij een verslag aan de Staten-Generaal van A. Cabeliau uit 1597 en eindigend met het verhaal *Het stempel* van Lisette Lewin uit 2003. Wie A. Cabeliau was (een zee kapitein die in 1598 de eerste Nederlandse expeditie naar de ‘Wilde Kust’ leidde) en Lisette Lewin is, kun je vinden in de alfabetisch gerangschikte biografieën achterin het boek, en wat de herkomst is van de teksten in de chronologisch geordende verantwoording, ook achterin (het verhaal van Lisette Lewin blijkt overigens tot voor deze bloemlezing ongepubliceerd, dus het vinden van het origineel zou wel eens lastig kunnen blijken).

Uit het voorbeeld van Cabeliau valt al op te maken dat de samenstellers, evenals Nieuwenhuys in zijn bloemlezingen van Indisch-Nederlandse letterkunde, het begrip ‘literatuur’, althans tot ongeveer 1800, breed opvatten: ook reisverslagen, dagboeken, scheepsjournalen, ambtelijke stukken en zo meer rekenen zij daartoe. Daardoor zijn ook fragmenten van Joannes de Laet (1634), Gerard Brandt (1678), W.R. van Hoëvell (1854) en H. van Kol (1904) opgenomen. Een andere verbreding van het begrip ‘literatuur’ is de aanvaarding van de detectiveroman; zo werd een fragment gekozen uit *Verborgene angels* van Ivans (1930).

Een bloemlezing beantwoordt aan zijn doel, lijkt mij, als ze representatief is en tot verdere lectuur stimuleert. Wat mij betreft zijn die doelen alleszins gehaald want de samenstellers hebben heel wat weinig bekende teksten weten op te diepen en vooral de historische teksten zijn verrassend – al kun je je natuurlijk afvragen waarom W.F. Hermans (*De laatste resten tropisch Nederland*, 1969) en Joop van den Broek (*Afrekening in Paramaribo*, 1981) er niet in staan. Maar laten we maar genieten van wat er wel in staat.

– Dick Boukema

In memoriam

..... *Walter Lagerwey (1918–2005)*

Prof. dr. Walter Lagerwey is 2 juni 2005 overleden, slechts negen dagen voor zijn 87ste verjaardag. Dertig jaar lang doceerde hij Nederlandse taal, literatuur en cultuur aan het Calvin College in Grand Rapids, Michigan. Lagerwey bekleedde als eerste de Calvin College Koningin Juliana Leerstoel. Hij ging met emeritaat in 1983.

Walter Lagerwey werd in Grand Rapids, Michigan geboren en woonde er tot zijn veertiende. Daarop ging hij vier jaar lang in Nederland wonen, en in die tijd ontstond zijn liefde voor de Nederlandse taal en cultuur. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte hij als vertaler van Nederlandse radiouitzendingen voor de Amerikaanse overheid en als lid van het Amerikaanse legeronderdeel 'Signal Corps', waar hij onder meer werkte in een team van Nederlandse taaldeskundigen op het Europese hoofdkantoor van Generaal Eisenhower.

Na afloop van de oorlog ging Lagerwey studeren en behaalde een B.A. aan Calvin College, vervolgens een M.A. aan Columbia University en in 1958 promoveerde hij aan de University of Michigan.

Tot Lagerweys vele publicaties en vertalingen horen *Neen Nederland*, 'k vergeet u niet' (1982) en *Letters Written in Good Faith* (1996) en recent vertaalde hij ruim 200 brieven voor *Iowa Letters* (door J. Stellingwerff en R. Swierenga, 2005). Deze publicaties gaan over de geschiedenis van de Nederlandse immigranten in Amerika.

Onder neerlandici was Lagerwey het meest bekend door zijn boek *Speak Dutch* (1968), pionierswerk voor de taalverwerving van het Nederlands. Er werden tienduizenden exemplaren verkocht van *Speak Dutch* en het is jarenlang wereldwijd aan talrijke universiteiten en hogescholen gebruikt.

Lagerweys was lange tijd voorzitter van de sectie Nederlands van de Modern Language Association en van de American Association of Netherlandic Studies. In 1978 werd hij benoemd tot Ridder in de orde van Oranje Nassau vanwege zijn jarenlange bijdrage aan de bevordering van de Nederlandse taal, letteren en cultuur.

Walter Lagerwey personifieerde het leven van een wetenschapper – niet alleen door zijn werkzaamheden als hoogleraar aan Calvin College maar ook door zijn grote intellectuele nieuwsgierigheid, die hem bezieldde tot het einde van zijn leven. In het afgelopen jaar – zijn 86ste -reisde Walter naar Europa, voltooidte vertalingen van *Iowa Letters* en schreef een geschiedenis van de diaconie van de kerkgemeente waarvan hij als jongeling lidmaat was.

Walter Lagerwey laat zijn echtgenote van 62 jaar, Wilma, achter, vijf kinderen en een groot aantal klein- en achterkleinkinderen. Hij heeft zijn sporen nagelaten in de academische wereld en in de herinnering van talrijke collega's in en buiten Amerika.

Herman De Vries

..... Nummer zeven

Visa-on-arrival: een compromis tussen je visum minstens een maand van tevoren aanvragen (zoals Indonesiërs moeten doen als ze Europa willen bezoeken) en zomaar het land binnen wandelen (zoals Europeanen twee jaar geleden mochten doen als ze Indonesië bezochten). Er zijn drieëndertig landen waarvoor de regeling geldt. Nederland is er niet bij (België wel).

Maar, zegt een collega, het zal daardoor niet komen dat het aantal toeristen uit Nederland vermindert. Het komt door de angst voor bomaanslagen. Tja. Vreemd dat ik dat niet genoemd had in mijn vorige column. Terwijl ik weet dat na een bomaanslag het Erasmus Huis, het cultureel centrum van de Nederlandse ambassade, zijn hele jaarprogramma moest omgooien vanwege de vele afzeggingen. Maar er zijn altijd mensen die moedig genoeg zijn om toch te komen.

Met een van hen, een schrijver, sta ik in de grootste Chinese tempel in Semarang, waar ook moslims komen bidden. De tempel is beroemd omdat je je daar de toekomst met grote stelligheid kan laten voorspellen. De schrijver wil weten of hij zal genezen van de hardnekkige hoest die hem al drie maanden plaagt. Een magere man ontvangt ons. 'Van waar, mister?' 'Belanda, Nederland!' 'Ah! Belanda! Er komen veel Belanda's naar deze tempel!'. Hij leidt de schrijver naar een altaar in een grot. Na een kort gebed schudt hij een bamboekoker waarin tientallen stokjes steken. Op ieder stokje staat een nummer. Er valt een stokje uit. De man houdt het omhoog en roept verheugd: 'Zeven! Ziet u het ook?' Ik zie bijna niets in het duister van de grot, maar tenslotte kom je naar een tempel om te geloven, dus ik knik maar van ja. De goden hebben echter het laatste woord. De man neemt twee niervormige houten blokjes en werpt ze op het altaar. Een komt te liggen op de bolle kant, het ander op de vlakke zijde. In één keer goed! De man pakt een geel geluksbriefje, beschreven met sierlijke Chinese karakters, en houdt het boven een kaarsvlam. De as strooit hij in een

bekertje water. De schrijver neemt voorzichtig een slokje. 'Opdrinken!' zegt de man streng. Eerder ben ik gaan kijken waar het water vandaan kwam: uit een betrouwbaar uitzien- de fles.

Nu moeten we met de man mee naar een kast waarin kleine blaadjes papier liggen. Spreuk nummer zeven, 'de beste!' De man legt uit wat er in bloemrijke taal staat, zoals alle voorspellingen op meerdere wijzen interpreteerbaar. Slotsom: de schrijver wordt beter. En hij zal nog heel veel succes hebben.

Later bericht hij dat hij meteen na thuiskomst van zijn hoest af was, dat hij de Inktap 2005 heeft gewonnen en het Boekenweekgeschenk 2006 mag schrijven.

Twee van zijn romans zullen vertaald worden in het Indonesisch. Goed voor de promotie van de Nederlandse literatuur én van de studierichting. De boodschap: er is werk te over voor vertalers. Niet alleen van literatuur, ook van de kilometerslange archieven in het Nederlands. Je moet het koloniale verleden toch voor iets kunnen benutten.

De toekomst van de studenten Nederlands in Indonesië is me intussen wel duidelijk geworden: je moet eerst heel hard werken, dan kun je naar de tempel en wie weet krijg je voorspelling nummer zeven. Net als Arthur Japin.

Noot: Herinnert u zich de mevrouw uit mijn eerste column? Zij werd op haar negentigste verjaardag benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

..... Auteursinformatie NEM 3, 2005

MARION BOERS is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurgeschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden.
[m.e.w.boers@let.leidenuniv.nl]

H.J. BOUKEMA, voorheen werkzaam aan de Universitas Indonesia (Jakarta) en de Ankara Universitesi (Ankara) is tegenwoordig uitbater van Antiquariaat des Indes.
[antiquariaat.desindes@freeler.nl]

PIET COUTTENIER is hoogleraar moderne Nederlandse literatuur aan de Universiteit Antwerpen en deeltijds hoofddocent aan de Katholieke Universiteit Leuven.
[piet.couttenier@ua.ac.be]

LILA GOBARDHAN-RAMBOCUS is docent/opleidingscoördinator Nederlands aan het Instituut voor de Opleiding van Leraren (IOL) te Paramaribo. Zij schrijft over de onderwijsgeschiedenis van Suriname, over Surinaamse talen en cultuur.
[sabitrie@cq-link.sr]

JAAP GOEDEGEBUURE is hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden.
[j.l.goedegebuure@let.leidenuniv.nl]

PIET DE KLEIJN docent Nederlands als tweede taal en Frans bij het Taleninstituut Babel in Den Haag. Is sinds 1981 verbonden aan de Zomercursus Nederlandse taal en cultuur (Breukelen/Zeist) en verzorgt sinds 1987 de didactiekcolleges voor het Seminarium voor Nederlandse taal en cultuur (Amsterdam). Hij is de auteur van onder andere het *Combinatiewoordenboek* (Amsterdam 2003).
[pdkleijn@euronet.nl]

REINIER SALVERDA is sinds 1989 Professor of Dutch Language and Literature aan University College London. Hij is lid van de redacties van het tijdschrift *Ons Erfdeel* en het jaarboek *The Low Countries*, en President van de Association for Low Countries Studies in Ireland and the UK (ALCS).

[r.salverda@ucl.ac.uk]

CARL DE STRYCKER is assistent in opleiding Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Wenen. Hij bereidt een proefschrift voor over de productieve receptie van Paul Celan in de Nederlandstalige literatuur.
[carl.destrycker@univie.ac.at]

BART VERVAECK is hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en Nederlandse Literatuur aan de Vrije Universiteit Brussel.
[bart.vervaeck@vub.ac.be]

GERARD DE VRIEND is universitair docent Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verzorgt naast de taken in het reguliere programma Nederlandse Taal en Cultuur het keuzevak Geschiedenis en theorie van de jeugdliteratuur. Zijn proefschrift, *Literatuuronderwijs als voldongen feit* (1996), gaat over het leren lezen van literatuur op school en beschrijft onder meer de ontwikkeling in het denken over literatuuronderwijs.
[g.devriend@uva.nl]

HERMAN DE VRIES bekleedt de Queen Juliana Chair aan Calvin College Grand Rapids, Michigan.
[hermandeur@calvin.edu]

WIDJAJANTI DHARMOWIJONO is hoofd van de studierichting Nederlands van de Akademi Bahasa 17 Agustus te Semarang. Ze is tevens vertaalster van Nederlandse literatuur in het Indonesisch. Op het ogenblik werkt ze aan een proefschrift over het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands verhalend proza. Zij heeft zitting in de Redactieraad van NEM.
[e-mail: widja@idola.net.id]

ROLAND WILLEMYS is Gewoon Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Hij geeft colleges en seminaries over sociolinguïstiek, dialectologie, historische taalkunde, Middernederlands en taalgeschiedenis. Hij publiceert ook over die onderwerpen en verder ook nog over taalplanning en taalpolitiek.
[willemys@skynet.be]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2005

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van

Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.

In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2005)
Jaargang 43, 3, oktober 2005

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, A.M. Musschoot,
J. Pekelder, R.M. Vismans, M. Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dharmo-
wijono, Semarang, voor Azië;
Dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc,
voor Midden- en Oost-Europa; Dr.
Siegfried Huigen, Stellenbosch,
voor Zuid-Afrika; Prof.dr. Jeannette
Koch, Napels, voor Zuid-Europa;
Dr. Niels-Erik Larsen, Kopen-
hagen, voor Noord-Europa; Dr.
Jelica Novakovic-Lopusina,
Belgrado, voor Midden- en Oost-
Europa; Drs. Sugeng Riyanto MA,
voor Azië; Prof. dr. Thomas
F. Shannon, Berkeley, voor Canada
en de Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276